

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUŞ MİLLETVEKİLLERİ ve
TBMM FAALİYETLERİ (1920-1960)

Bilal BOZKURT

Yüksek Lisans Tezi

TARİH ANABİLİM DALI Cumhuriyet

Tarihi Programı

TEMMUZ 2025

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MUŞ MİLLETVEKİLLERİ ve TBMM FAALİYETLERİ
(1920-1960)

Tez Yazarı
Bilal BOZKURT

Danışman
Prof. Dr. Yavuz HAYKIR

TEMMUZ 2025
ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	MUŞ MİLLETVEKİLLERİ ve TBMM FAALİYETLERİ (1920-1960)
Yazarı:	Bilal BOZKURT
Tez Öneri	01.11.2024
Tarihi:	
Savunma Tarihi:	18.07.2025

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Prof. Dr. Yavuz HAYKIR Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Başkan:	Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Üye:	Prof. Dr. Savaş SERTEL Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında
tescillenmiştir.

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**MUŞ MİLLETVEKİLLERİ ve TBMM FAALİYETLERİ (1920-1960)**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

18.07.2025

Bilal BOZKURT

ÖN SÖZ

Muş tarih boyunca Mezopotamya ve Anadolu arasında kalan önemli merkezlerden birisi olmuştur. Şehrin jeopolitik ve jeostratejik bir konumdan dolayı birçok uygarlığın mücadele alanı içerisinde kalmıştır. Türklerin, Anadolu'yu yurt edinme süreçleri de 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamıştır. Osmanlı'nın son döneminde Ermeni İsyanları, I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali ile mücadele eden şehir, Milli Mücadele'ye büyük destek vermiştir.

Millet iradesinin ortaya çıktığı ve parlamenter sistemin temellerinin atıldığı, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin kurulmasıyla başlayan süreç TBMM'nin birinci yasama dönemi olarak kabul edilmektedir. Araştırma kapsamında TBMM'nin birinci yasama döneminden başlayarak 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile sona eren on birinci yasama dönemine kadar geçen süreçte Muş siyasi hayatı, Muş milletvekilleri ve milletvekillerinin meclis çalışmaları ele alınmıştır. Araştırma süresince nitel araştırma yöntemi kullanılmış, dönemler tarihsel ve kronolojik sıralamaya uygun bir şekilde incelenmiştir. Özellikle milletvekillerinin biyografileri oluşturulurken Türk Parlamento Tarihi serisinden yararlanılmış, TBMM Arşivi'nde kapsamlı bir literatür araştırması yapılarak meclis çalışmalarından Meclis Zabıt Cerideleri özenle tarandıktan sonra Muş'ta çıkan Muş Altınova, Şark Telgraf ve Yeni Zafer Gazeteleri de yer verilmiştir.

Araştırma 1923-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyetinin geçirmiş olduğu evreleri; siyasi, sosyal ve ekonomik süreçleri ve Muş milletvekillerinin bu süreçte, ulusal ve yerel siyasete bakış açılarını, bölgesel ve ulusal sorunlara çözüm çarelerini, yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Araştırma süresince yardımlarını benden esirgemeyen, bilgi ve tecrübesi ile yol gösteren çok kıymetli danışmanım Sn. Prof. Dr. Yavuz Haykır'a ve hayatımın her anında yanımda olan anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Bilal BOZKURT

ELAZIĞ 2025

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	VII
EKLER LİSTESİ	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Muş Adının Etimolojik Kökeni.....	1
1.2. Muş'un Yükseltisi ve İklimi	2
1.3. Muş'un Tarihi	2
1.3.1. Bağratuni'den Selçuklu'ya Muş.....	3
1.3.2. Emir Sanduk'tan Akkoyunlu'ya Geçiş.....	3
1.3.3. Osmanlı Hakimiyetine Giriş	3
1.3.4. Cumhuriyet Döneminde Muş.....	6
2. TEK PARTİ DÖNEMİ MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM FAALİYETLERİ	11
2.1. I ve II. Dönem Muş Milletvekilleri	11
2.1.1. Abdülgani (Ertan) Bey	11
2.1.2. Abdülgani (Ertan) Bey'in Meclis Çalışmaları	11
2.1.3. İlyas Sami (Muş) Bey	13
2.1.4. İlyas Sami Bey'in Meclis Faaliyetleri.....	14
2.1.5. İlyas Sami Bey'in İkinci Dönem Meclis Çalışmaları ve Konuşmaları	17
2.1.6. Mahmut Sait Bey (Yetgin).....	22
2.1.7. Mahmut Sait Bey (Yetgin)'in Meclis Çalışmaları:	23
2.1.8. Osman Kadri Bingöl	25
2.1.9. Osman Kadri Bingöl'ün Meclis Çalışmaları	26
2.1.10. Ahmet Hamdi Efendi (Bilgin).....	28
2.1.11. Ahmet Hamdi Efendi (Bilgin)'in Meclis Çalışmaları	28
2.1.12. Rıza Bey (Kotan)	29
2.1.13. Rıza Bey'in (Kotan) Meclis Çalışmaları	30
2.1.14. Kasım Bey (Dede).....	30
2.2. III. Dönem Muş Milletvekilleri.....	30
2.3. IV- XI. Dönem Muş Milletvekilleri.....	31
2.3.1. Hasan Reşit Tankut	32
2.3.2. Hasan Reşit Tankut'un Meclis Çalışmaları.....	33
2.3.3. Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök.....	35
2.3.4. Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök'ün Meclis Çalışmaları	36
2.3.5. Muhittin Nami Bey (Başay).....	36
2.3.6. Muhittin Nami Bey'in (Başay) Meclis Çalışmaları	37
2.3.7. Kılıçzade İsmail Hakkı Bey (Kılıçoğlu)	38
2.3.8. Kılıçzade İsmail Hakkı Bey'in (Kılıçoğlu) Meclis Çalışmaları	40
2.3.9. Şükrü Ataman	44
2.3.10. Şükrü Ataman'ın Meclis Çalışmaları.....	45
2.3.11. Ahmet Şevki Çiloğlu.....	45
2.3.12. Ahmet Şevki Çiloğlu'nun Meclis Çalışmaları	46
2.3.13. Kamil Kotan.....	46

2.4. CHP'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri	46
2.4.1. 1947 CHP Muş İl Kongresi ve Yönetim Değişiklikleri	47
2.4.2. CHP'nin Muş'taki Konumu ve 1948 Kongresi	48
2.5. Demokrat Parti'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri	49
2.5.1. Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Muş'taki Teşkilatlanması ve Faaliyetleri	50
2.5.2. Muş'ta 1946, 1950, 1954, 1957 Yıllarında Yapılan Genel Seçim Sonuçları	50
3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM ÇALIŞMALARI	52
3.1. Şemsi Ağaoğlu	52
3.1.1. Şemsi Ağaoğlu'nun Meclis Çalışmaları	52
3.2. Mehmet Şefik Çağlayan	55
3.2.1. Mehmet Şefik Çağlayan'ın Meclis Çalışmaları	56
3.3. Zeki Dede	56
3.4. Gıyasettin Emre	57
3.5. Bari Dedeoğlu	57
3.6. Halid Onaran	58
3.6.1. Halid Onaran'ın Meclis Çalışmaları	58
3.7. Ferit Kılıçlar (Kılınçlar)	60
3.7.1. Ferit Kılıçlar'ın (Kılınçlar) Meclis Çalışmaları	60
3.8. Hamdi (Hamdullah) Dayı	61
4. SONUÇ	62
KAYNAKLAR	65
EKLER	67
ÖZ GEÇMİŞ	a

ÖZET

MUŞ MİLLETVEKİLLERİ ve TBMM FAALİYETLERİ (1920-1960)

Bilal BOZKURT

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

TARİH ANA BİLİM DALI

Cumhuriyet Tarihi Programı

Temmuz 2025, Sayfa: IX + 101

Türk demokratikleşme tarihi ve Türk parlamento tarihi açısından 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin kurulması oldukça önemlidir. TBMM'nin kurulmasıyla birlikte cumhuriyetin temelleri atılmıştır. TBMM, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde olağanüstü şartlarda kurulmuş kurucu meclis olup I. TBMM'de (1920-1923) Muş, bu dönemde yedi milletvekili ile temsil edilmiştir. Muş, ikinci yasama döneminde üç milletvekili, üçüncü, dördüncü ve beşinci yasama döneminde dört milletvekili, altıncı ve yedinci yasama döneminde üç milletvekili, sekizinci dönemde üç milletvekili, dokuzuncu dönemde iki milletvekili, onuncu dönemde üç, on birinci dönemde ise dört milletvekili ile temsil edilmiştir. Araştırma kapsamında TBMM'nin birinci yasama döneminden on birinci yasama dönemine kadar geçen süreçte Muş'ta siyasi hayat, Muş milletvekilleri ve meclis çalışmaları, yerel ve ulusal sorunlara karşı, Muş milletvekillerinin çözüm çareleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Muş, Muş milletvekilleri.

ABSTRACT

Muş Members of Parliament and TBMM Activities (1920-1960)

Bilal BOZKURT

Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

HISTORY

Republic History Program

July 2025, Page: IX + 101

The formation of the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920 is very important in terms of Turkish democratization history and Turkish parliamentary history. The foundations of the republic were laid with the establishment of the Turkish Grand National Assembly. The Turkish Grand National Assembly was a constituent assembly established in extraordinary circumstances during the days when the War of Independence was ongoing, and Muş was represented by seven deputies in the 1st Turkish Grand National Assembly (1920-1923). Muş was represented by three deputies in the second legislative period, four deputies in the third, fourth and fifth legislative periods, three or two deputies in the list and seventh legislative periods, three deputies in the eighth period, two deputies in the ninth period, three deputies in the tenth period and one deputie in the first period. Within the scope of the research, the political life in Muş from the first legislative period of the Turkish Grand National Assembly to the first legislative permissions, Muş deputies and parliamentary work, the solution maintenance of Muş deputies against local and national autonomy are emphasized.

Keywords: TBMM, Muş, Muş deputies.

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Abdülgani Bey (Ertan).....	67
Foto 2. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Hacı Ahmet Efendi.....	67
Foto 3. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami Efendi	68
Foto 4. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Kasım Bey (Kasım/Kazım Dede)	68
Foto 5. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Mahmut Sait Bey (Yetgin).....	69
Foto 6. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Osman Kadri Bey (Bingöl).....	69
Foto 7. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Rıza Bey (Kotan)	70
Foto 8. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili İlyas Sami Bey (Muş).....	70
Foto 9. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili Osman Kadri Bey (Bingöl).....	71
Foto 10. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili Rıza Bey (Kotan)	71
Foto 11. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Hasan Reşit Tankut	72
Foto 12. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili İsmail Hakkı Kılıçoğlu	72
Foto 13. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Muhittin Nami Bey (Muhittin Başay)	73
Foto 14. TBMM IV. V. VI. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Mehmet Naki Bey (Mehmet Naki Yücekök)	73
Foto 15. TBMM V. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili Ahmet Şükrü Ataman	74
Foto 16. TBMM V. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili Ahmet Şevki Çiloğlu	74
Foto 17. TBMM V. - VI. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili İsmail Hakkı Kılıçoğlu.....	75
Foto 18. TBMM VII. Yasama Dönemi (1943-1946) Muş Milletvekili Kamil Kotan.....	75
Foto 19. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili Hamdi (Hamdullah) Dayı	76
Foto 20. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili Bari Dedeoğlu.....	76
Foto 21. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili (Mehmet) Halit Onaran.....	77
Foto 22. TBMM IX. Yasama Dönemi (1950-1954) Muş Milletvekili Hamdi (Hamdullah) Dayı.....	77
Foto 23. TBMM IX. Yasama Dönemi (1950-1954) Muş Milletvekili Ferit Kılıçlar	78
Foto 24. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Şemsi (Şemsettin) Ağaoğlu	78
Foto 25. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili (Mehmet) Şefik Çağlayan	79
Foto 26. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Gıyasettin Emre	79
Foto 29. TBMM XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Zeki Dede	80

EKLER LİSTESİ

Ek 1.	Birinci Dönem Muş Seçim Tutanağı	81
Ek 2.	İkinci Dönem Muş Seçim Tutanağı	89
Ek 3.	Ferit Kılıçlar'a Ait IX. Dönem Seçim Tutanağı	90
Ek 4.	X. Dönem Muş Milletvekili Gıyasettin Emre'nin Tercüme-i Hal Belgesi	91
Ek 5.	X. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Gıyasettin Emre'nin Seçim Tutanağı	91
Ek 6.	IX. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Gıyasettin Emre'nin Seçim Tutanağı	92
Ek 7.	VII. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Hamdi Dayı'nın Seçim Tutanağı	92
Ek 8.	II. Dönem Muş Milletvekili İlyas Sami Bey'in (Muş) Tercüme-i Hal Belgesi	92
Ek 9.	II. Dönem Muş Milletvekillerinin Seçim Tutanağı ve Mazbatası	94
Ek 10.	II. Dönem Muş Milletvekili Osman Kadri Bey'in (Bingöl) Tercüme-i Hal Belgesi	95
Ek 11.	II. Dönem Muş Milletvekili Rıza Bey'in (Kotan) Tercüme-i Hal Belgesi	96
Ek 12.	X. Dönem Muş Milletvekili Şefik Çağlayan'ın Tercüme-i Hal Belgesi	97
Ek 13.	X. Dönem Muş Milletvekili Şefik Çağlayan'ın Seçim Tutanağı	98
Ek 14.	X. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Tercüme-i Hal Belgesi	98
Ek 15.	X. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Seçim Tutanağı	100
Ek 16.	XI. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Seçim Tutanağı	100
Ek 17.	XI. Dönem Muş Milletvekili Zeki Dede'nin Tercüme-i Hal Belgesi	101
Ek 18.	XI. Dönem Muş Milletvekili Zeki Dede'nin Seçim Tutanağı	101

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
TBBM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ

1.1. Muş Adının Etimolojik Kökeni

Muş adının etimolojik kökeniyle ilgili farklı görüşler, bilgiler mevcuttur. Bununla ilgili mevcut bilgiler oldukça yetersizdir. Muş ovası ve çevresi için İlk Çağ'da Muş ve çevresi; "Taraunitis", "Taraun" veya "Daron" gibi isimlerle anılmıştır. Muş adıyla ilgili bilgiler ise hem yetersiz hem de çelişkilidir. Bu bilgiler arasında Muş adının "sulak, verimli, otlak" anlamlarına gelen "Muşa" kelimesinden türediği bilgisi vardır. "Muşa" kelimesi İbranice bir kelimedir aynı kelime Süryanice'de de var olup benzeri bir anlamda kullanılmaktadır. Bir başka bilgiye göreyse "Muş" adı "Muşet" adlı bir kişinin adıdır ve bu kişinin şehrin kurucusu olduğu iddiası vardır (Tuncel, 2006: 369; Tuğlacı, 1985: 251).

Muş adıyla ilgili bir diğer iddia ise bu adın Ermenice bir isimden türediği iddiasıdır. Muş adı Ermenice "duman" anlamına gelen bir kelimeden türediği bilgisi bazı kaynaklarda yer alsa da Türkiye'deki yerleşim yerlerinin tarihteki isimlerini de kapsayan geniş bir eser hazırlayan Bilge Umar bu iddiaya karşı çıkmaktadır. Umar'ın verdiği bilgilere göre "Muş" adı Ermenice kökenli değildir. Bununla birlikte benzeri bazı isimler vardır. Bu isimler; dilsiz anlamına gelen "Munç", kürk anlamına gelen "Muşdag", çiftçi anlamına gelen "Mşag" gibi isimler yer almakla birlikte doğrudan "Muş" adında bir sözcük yer almamaktadır (Umar, 1993: 589).

Muş adıyla ilgili bir diğer görüşe göre "Muş" adının Farsça'dan geçtiği iddiasıdır. Muş, Farsça'da "fare, sıçan, küçük gemi" gibi anlamlara gelmektedir. Bir diğer görüşe göreyse "Muş" adı Arapça kökenli olup "Muşa" kelimesinden türemiştir. Bu kelime "ince, şeffaf, parlak" manasına gelmektedir. Fakat her iki bilgi de ispata muhtaçtır. Bir diğer görüşe göre "Muş" adı Türkçe kökenli bir kelime olup bu kelime eski Türkçe'de "kedi" anlamına gelmektedir. Bu görüşü ortaya atanlar, Divan-ı Lügati't-Türk'ü kaynak gösterecekler de bununla doğruluğu ortaya konamamıştır (Eser, 2014: 215-216).

Muş adıyla ilgili diğer görüşlere göre "Muş" adı herhangi bir dilde, herhangi bir kelimeden türememiştir. Bu isim şehrin kurucusundan gelmektedir. Bu görüşler arasında şu iddialar vardır; Muş adı şehrin kurucusu olan Muşkiler'den gelmektedir. Muşkiler, Doğu Anadolu'da Elazığ'dan Muş'a kadar uzanan coğrafyayı hâkimiyeti altına alan bir krallıktır. Bir diğer görüşe göre "Muş" adı Hz. Nuh'un torunu Muş'tan gelmektedir. Muş, Hz. Nuh'un torunu, Yasef'in ise oğludur. Şehir, Hz. Nuh'un torunu Muş'un oğulları tarafından kurulduğu için bu isimle anılmaktadır. Bunlara ek olarak şehrin Hz. Ömer döneminde Ahlat hâkimi olan Sityunus'un (Yustinyus) kızı Taron ile evlenmek isteyen kişinin adı Muş'tu, şehrin adı bu soylu kişiden gelmekteydi. Muş adıyla ilgili bir diğer iddia ise Emeviler döneminde bölgede hâkim olan Mamigonyan Ailesi'nin en önemli şahsiyeti konumunda olan Muşel'den dolayı bölgeye bu ismin verildiği iddiasıdır (Eser, 2014: 217-220).

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri olan Doğu Anadolu'nun önemli bir parçası olan Muş, 8.196 kilometrekarelik bir alana yayılır ve ülke yüzölçümünün yaklaşık yüzde 1,1'ini kaplar. 1941 Coğrafya Kongresi'nde belirlenen bu konum, Muş'u doğuda Ağrı'nın Patnos ve Tutak ilçeleriyle, Bitlis'in Ahlat ve Adilcevaz ilçeleriyle komşu kılar. Kuzeyinde Erzurum'un Karayazı, Hınıs, Tekman ve Karaçoban ilçeleri uzanırken, batısında Bingöl'ün Karlıova ve Solhan ilçeleri yer alır. Güney sınırını ise Diyarbakır'ın Kulp ilçesi, Batman'ın Sason ilçesi ve Bitlis'in Güroymak ve Mutki ilçeleri ile çevrilidir (Sönmez, 2014: 45).

Deniz seviyesinden ortalama 1.334 metre yükseklikte konumlanan Muş'un silüetini, Güneydoğu Toroslar'ın uzantısı olan Haçreş Dağları ve Kurtik (Çavuş) Dağı'nın zirveleri belirler. Şehir merkezi ise Çar ve Karni derelerinin hayat verdiği vadide, geniş ovalıkların arasında kurulmuştur. Muş topraklarının büyük bir bölümünü yüksek dağlar ve geniş platolar oluştururken, yaklaşık dörtte biri önemli ovalarla kaplıdır. Yüzölçümünün %37,9'unu platolar, %34,9'unu dağlar ve %27,2'sini ovalar meydana getirir. Türkiye'nin en büyük akarsularından biri olan Murat Nehri, bu topraklardan geçerken, Karasu Nehri de şehrin önemli su kaynaklarından biridir. Muş'un bereketli ovaları arasında 1.650 km²'lik alanıyla Türkiye'nin en büyük ovası olan Muş Ovası başta gelirken, Bulanık (525 km²), Malazgirt (450 km²) ve Liz (160 km²) ovaları da önemli tarım alanlarıdır (Darkot, 1979: 743-744).

Muş Ovası'nın büyüklüğüne rağmen, bölgenin iklim özellikleri ve engebeli yapısı tarımsal faaliyetleri kısıtlamış durumdadır ve bu durum ovanın ülke ekonomisine katkısını dolaylı olarak düşürür. Benzer şekilde, nispeten yüksek rakım ve karasal iklim koşulları, genel olarak tarımsal üretimi ve ekonomik gelişimi önemli ölçüde etkileyen faktörler olarak öne çıkar (Sönmez, 2014: 45-46).

1.2. Muş'un Yükseltisi ve İklimi

Muş'un engebeli coğrafyası, farklı yükseltilerle kendini gösterir. Dağlık bölgelerde ortalama yükseklik 2000 metrenin üzerine çıkarken, plato alanlarında bu rakam genellikle 1700 ile 1800 metre arasında değişir. Ovalar ise daha alçakta, ortalama 1400-1500 metre yüksekliktedir. Bu belirgin yükselti farkları, bölgede karasal iklimin baskın olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Muş, sert iklim koşullarının hüküm sürdüğü bir coğrafyadır. Türkiye'nin makroklima tipleri incelendiğinde, Muş'ta "Doğu Anadolu" ikliminin tüm özellikleri belirginleşir: şiddetli karasallık, uzun ve soğuk kışlar, sıkça görülen don olayları bu iklimin tipik yansımalarıdır. Yıllık yağış miktarı 500 ile 750 mm arasında değişen Muş'ta, en çok yağış kış ve ilkbahar aylarında düşerken, yaz aylarında sıcaklıklar yükselir ve yağışlar azalır. Şehirde yılın 4 ila 5 ayı don olaylarına sahne olurken, kış aylarında sıcaklıklar genellikle -10 °C civarında seyreder. Mevsimler arasındaki sıcaklık farkı ise oldukça belirgindir ve 30 °C'nin üzerine çıkabilir (Erinç, 1969: 374-378; Darkot, 1979: 745-746).

1.3. Muş'un Tarihi

Anadolu ve Mezopotamya'nın kesişim noktasında stratejik bir öneme sahip olan Muş, tarih boyunca pek çok farklı uygarlığın egemenliği altında kalmıştır. Milattan önce 2000'li yılların sonlarından itibaren bu topraklar, Anadolu'da sırasıyla hüküm süren Asur Krallığı, Urartu Krallığı, Med İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, İskender İmparatorluğu ve onun ardından gelen Selevkos İmparatorluğu ile Roma İmparatorluğu'nun mücadele alanı olmuştur. Bu kadim krallıklar ve imparatorluklar için Muş, jeopolitik konumu nedeniyle sürekli bir çekim merkezi olmuştur. Muş ilini çekim merkezi haline getiren husus geçiş güzergahı altında olmasından kaynaklanmaktadır. Farklı devletlerin yönetimi altında kalsa da, Muş özellikle Urartular döneminde önemli bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunun temel sebebi ise Urartu başkenti Tuşpa'ya giden ana yolun Muş üzerinden geçmesidir. Urartular, bu stratejik önemi fark ederek Muş'a büyük değer vermiş ve Varto'da bir kale inşa etmişlerdir. İlk Çağ'da Roma İmparatorluğu döneminde ise Muş, Part İmparatorluğu ve Sasaniler arasında zaman zaman el değiştirmiştir (Kınal, 1962: 261-262; Tuncel, 2006: 369).

Bölgenin İslam topraklarına katılması, İslam Devletinin Hz. Ömer'in halifeliği sırasında gerçekleşmiştir. Abdurrahman b. Rebâ el-Bâhilî (Hz. Osman'ın halifeliğinin sekizinci yılında Hazar

Türk'leriyle yapılan bir savaş esnasında şehit düştüğü söylenmektedir.)komutasındaki on sekiz bin kişiden oluşan İslam ordusu, Miladi 640 ile 643 yılları arasında Muş ve çevresini fethetmiştir (İpek, 1999: 63-64). Ancak, bu ilk katılımın ardından Muş, farklı devletlerin egemenliği altına girmiş ve bölgenin tekrar İslam topraklarına dahil olması Muâviye b. Ebû Süfyân ve Abdülmelik b. Mervân dönemlerinde mümkün olmuştur. Abdülmelik bin Mervân döneminde bölge, kardeşi Muhammed tarafından yönetilmiş ve bu dönemde Muş, Diyarbakır amirliğine bağlı bir merkez konumunda yer almıştır. Emeviler döneminde yeniden İslam hakimiyetine giren bölge, daha sonra Ermeni Bagratuni Krallığı'nın kontrolüne geçmiştir.

1.3.1. Bağratuni'den Selçuklu'ya Muş

Ermeni Bağratuni Krallığı'nın 825 ile 851 yılları arasındaki hakimiyet sahası altında kalan Muş önemli bir konuma sahipti. Krallığın en mühim idari merkezlerinden biri olan Taron, bugünkü Muş topraklarında yer alıyordu (Tuncel, 2006: 369). Bizans İmparatorluğu'nun vasalı olan Bağratunilerin zayıflamasıyla bölge dolaylı olarak Bizans'ın kontrolüne girse de, bu durum uzun sürmedi. Abbasi Halifesi Mütevekkil'in müdahalesiyle 851-852 yıllarında Muş yeniden İslam topraklarına katıldı ve uzun bir süre Abbasilerin idaresinde kaldı. Ancak 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yönelik Türk akınları bu durumu değiştirmeye başladı. Malazgirt Zaferi'nden çok önce Tuğrul ve Çağrı Bey'in öncülüğünde bölgeye ilk Türk akınları düzenlendi. 1049 yılında ise İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu ordusu Muş'a kadar ilerledi. Bölgenin kesin olarak Selçuklu hakimiyetine girmesi ise 26 Ağustos 1071'de kazanılan Malazgirt Savaşı ile gerçekleşti (Eser, 2014: 188-189).

1.3.2. Emir Sanduk'tan Akkoyunlu'ya Geçiş

Malazgirt Savaşı'nın ardından Muş ve çevresi, Selçuklu Devleti hakimiyetine girince idari ve ekonomik düzenleme biçiminde Emir Sanduk'a ikta olarak tahsis edildi. Daha sonra bölge Sökmenşahlar'ın kontrolüne geçti. Bu hanedanın hakimiyetine Eyyubiler son vererek 1228-1229 yıllarında Ahlat'a bağlı olan Muş'u kuşatıp ele geçirdiler. Aynı dönemde Celalettin Harzemşah'ın bölgeye gelmesiyle Muş ovasındaki köyler yağmalandı ve bölgede bir kaos ortamı oluştu.

Harzemşahlar'ın ardından Moğolların istilasına uğrayan Muş, büyük bir yıkım yaşadı; şehir yakılıp yıkıldı. Moğol istilasının ardından kısa bir süre Karakoyunluların hakimiyetinde kalan Muş, 1387'de Timur'un idaresi altına girdi. Timur'un tahakkümü burada uzun sürmedi ve Muş, daha sonra Akkoyunluların eline geçti. Bu dönemde şehir yeniden inşa edildi ve önemli bir merkez haline geldi. Muş, 1473'teki Otlukbeli Savaşı'na kadar Akkoyunlu hakimiyetinde kaldı (Turan, 1973: 126).

1.3.3. Osmanlı Hakimiyetine Giriş

1473 yılında Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusunun Otlukbeli Savaşı'nı kazanmasıyla Muş ve çevresi Osmanlı egemenliğine girdi. Ancak şehrin kesin olarak Osmanlı topraklarına katılması, 1514'te Osmanlı ve Safevi Devleti arasında yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra gerçekleşti. Yavuz Sultan Selim'in liderliğindeki Osmanlı ordusunun bu zaferiyle Muş, Osmanlı idaresine dahil oldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'ne sığınan Azerbaycan Valisi Ulama Paşa'nın Bitlis Beylerbeyliği'ne getirilmesi üzerine, Bitlis hakimi Şeref Bey bölgedeki diğer bey ve ağaları kışkırtarak Safevilere sığındı. Bu süreçte Muş, Safevilerin yönetimine geçti. Safevi Hükümdarı Tahmasb ve Kanuni Sultan Süleyman arasındaki Osmanlı-Safevi mücadelesi şehri olumsuz manada etkilemiştir.

Kanuni'nin 1548 tarihinde düzenlediği İran Seferi dönüşünde Safevi Hükümdarı intikam almak için 25 Ağustos 1548 tarihinde Muş'a saldırarak şehri yakıp yıkmış ve yağmalamıştır. Bu gelişmeler üzerine Kanuni, Şah Tahmasb'ı takip ederek Adilcevaz'a yönelmiş, onu burada bulamayınca Muş'a yönelmiş ve bir süre Muş'ta konaklamıştır. 1552 tarihinde Ahlat Kalesi önüne gelen Şah Tahmasb bir kez daha Muş dahil olmak üzere bölgeyi yakıp yıkmış ve büyük zarar vermiştir. Osmanlı-İran Savaşları yalnızca Muş'ta değil, bölgede büyük bir yıkıma neden olmuştur. 1555 tarihinde Amasya Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı-Safevi savaşları son bulmuş ve bölgede huzur yeniden sağlanmıştır. Muş, Bitlis'e bağlanmış, Muş'un vergi gelirleri ise Adilcevaz sancakbeyinin hassına dahil edilmiştir (Kılıç, 1999: 179).

Osmanlı mülki taksimatında Van Eyaleti'ne bağlı bir merkez olan Muş, Bitlis sancağının bir kazasıydı. Daha sonraki yıllarda ise sancak statüsü almış ve doğrudan Van Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi konumuna gelmiştir. III. Murat döneminde sancak statüsü kazanan şehrin yönetimi ise Ulama Bey'in oğlu Bahaeddin Bey'e bırakılmıştı. 1568 yılında sancak statüsü kazanan şehir bu konumunu XVII. yüzyılın başlarına kadar muhafaza etti. IV. Murad döneminde tekrar Bitlis ocağına bağlandı. Daha sonra Erzurum Eyaleti'ne bağlanan şehir tekrar sancak merkezi oldu. Muş, uzun süre Osmanlı toprağı olarak kalsa da zaman zaman Safevi (İran) saldırılarına maruz kaldı. 1821 tarihinde İran Şahı Feth Ali Şah'ın oğlu ve Azerbaycan Valisi Abbas Mirza, Doğu Anadolu'da birçok bölgeye saldırdıktan sonra Muş'a da saldırmış ve şehirde büyük tahribatlar vermiştir. Abbas Mirza'nın amacı bölgeyi kontrol altına almak ve İran topraklarına katmaktır. Fakat kolera salgınının çıkması üzerine ele geçirdiği bölgelerden geri çekilmek zorunda kaldı (Tuncel, 2006: 370).

Osmanlı Devleti'nde düzenli nüfus sayımının olmaması ve nüfus sayımlarına kadınların dahil edilmemesi nedeniyle Osmanlı'nın son döneminde Muş'un nüfusu hakkındaki bilgileri ya elçilerin, devlet görevlilerinin raporlarından ya da seyyahların verdiği bilgilerden elde ediyoruz. 1838 tarihinde Muş'a gelen Brant, şehirde 700 Müslüman ve 500 Ermeni ailesi bulunduğu bilgisini vermektedir. Alman gezgin ve botanik bilimci Karl Heinrich Koch, Muş'a gelen gezginlerden birisi olup buradaki gözlemlerini kaleme almıştır. Koch tarafından verilen bilgilere göre 1843-1846 yılları arasında şehirde 1000 Müslüman ve 415 Ermeni ailesi yaşamaktadır. Onun verdiği bu bilgiler dikkate alındığında 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren Muş'un nüfusunda ciddi bir artış yaşanmış ve şehir daha da kalabalık hale gelmiştir. Muş'u ziyaret eden ve şehrin demografik yapısıyla ilgili bilgiler veren bir diğer isim İngiliz seyyah Henry Fanshawe Tozer'dir. Tozer'in "Turkish Armenia and Eastern Asia Minor" adlı eserinde verdiği bilgilere göre; 1881 yılında Muş'ta 5000 Müslüman ve 1800 Ermeni ailesi yaşamaktaydı. Bir başka İngiliz seyyah Henry Lynch, Tozer'in verdiği rakamlara karşı çıkarak bu rakamları abartılı bulmakta ve gerçeklikten uzak olarak değerlendirmektedir. Henry Lynch şehirde Ermeni ve Müslümanların toplam nüfusunun 20.000 civarında olduğu bilgisini verir (Tuncel, 2006: 370-371).

Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Cuinet, 1880-1893 yılları arasında Duyun-u Umumiye İdaresi'nde genel sekreter olarak görev yapmıştır. Görevi esnasında Anadolu coğrafyasının farklı yerlerini gezme imkânı bulmuş ve "La Turquie d'Asie, géographie administrative: statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure" adlı eseri kaleme alarak gözlemlerini paylaşmıştır. V. Cuinet tarafından verilen bilgilere göre XIX. yüzyılın sonlarında Muş'ta 37.000 kişi yaşamaktadır. Onun verdiği bu bilgiler Şemsettin Sami tarafından da kabul görmüş ve Şemsettin Sami de aynı rakamı vermiştir. Bu dönemde Muş'taki hane sayısı üç bin civarındadır (Sami, 1306-1316: 4478).

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şehrin nüfusunda çok ciddi bir artış meydana gelmiş ve şehir önemli ölçüde gelişmiştir. Aynı yüzyılın sonlarında meydana gelen Ermeni İsyanları, şehrin kalkınmasına büyük zarar vermiştir. İlk Ermeni İsyanı 1894 tarihinde Muş'a çok yakın bir noktada bulunan Sason'da ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti isyanla mücadelede merkez olarak Muş'u belirlemiş ve devlet adamlarından oluşan bir heyet Muş'ta toplanmıştır. İsyanın çıkmasına ve yayılmasına bağlı olarak Erzurum'da konsolosluğu bulunan Fransa, Rusya ve İngiltere'nin konsoloları Muş'a gelerek, Osmanlı devlet adamlarıyla istişarelerde bulunmuşlardır. İsyanın kısa süre içerisinde bastırılmasına rağmen 1901 ve 1905 yıllarında yeni isyanlar patlak vermiş ve bu süreçte Muş büyük zarar görmüştür. Osmanlı'nın son döneminde şehrin gelişimine ve kalkınmasına Ermeni İsyanlarından sonra en fazla zarar veren ise 1903 depremi olmuştur. 3 Mayıs 1903 tarihinde Muş yakınlarında meydana gelen deprem hem şehir merkezinde hem de köylerde büyük hasar ve kayıplara neden olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde Muş'un idari yapısına yönelik son düzenleme 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra olmuştur. Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'nun idari yapısında ıslahat yapılmasını öngören madde gereği 1879 yılında Bitlis vilayeti oluşturulmuştur. Bitlis vilayetinin oluşturulmasıyla birlikte Muş, bir sancak olarak Bitlis'e bağlanmıştır. Muş sancağı, Cumhuriyet dönemine kadar Bitlis vilayetine bağlı kalmış, daha sonra bağımsız bir vilayet olmuştur (Tuncel, 2006: 370-371).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla birlikte Muş şehri, Kafkas Cephesi'nin en önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde Çarlık Rusya'sı ve Rus ordusuna destek veren gönüllü Ermeni birlikleriyle mücadele etmiştir. Alman coğrafyacı Ewald Banse, I. Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918) Muş nüfusunun 20.000 civarında olduğu bilgisini vermektedir. Şehrin işgal edilmesi ve şehirde yaşanan Ermeni mezalimi şehrin nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

Kafkas Cephesinde Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması, Rus ordusunun cesaretini arttırmış ve Ruslar çok kısa bir süre içerisinde Doğu Anadolu'daki birçok şehri işgal etmiştir. Rusların Muş'a ilerlemeleri ise Ağrı üzerinden olmuştur. 1915 yılından sonra Eleşkirt ve Pasinler üzerinden Muş'un Malazgirt ilçesine doğru ilerleyen Rus ordusu bölgeye gelmeden Ermeniler, Muş ve il merkezine yakın ilçelerden olan Varto ve Bulanık'ta Müslüman köylerine baskınlar yaparak yakıp yıkmışlardır. Ermeni mezaliminden dolayı halkın bir bölümü daha güvenli bir konumda bulunan Diyarbakır ve Elazığ taraflarına kaçarak buraya yerleşmişlerdir. 1915 yılının Şubat ayında Varto işgal edildi. Varto üzerinden Muş'a ilerleyen Rus ordusu, Ermeni gönüllü kuvvetleriyle birlikte 18 Şubat 1916 tarihinde Muş'u işgal ettiler. Şehir ilk olarak 26 Temmuz 1916 tarihinde kurtarıldıysa da 9 Ağustos 1916 tarihinde yeniden Ruslar tarafından işgal edildi. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki ordu, Ruslara karşı taarruza geçerek 30 Nisan - 1 Mayıs 1917 tarihinde Muş'u Ruslardan ikinci kez kurtardı. Bu dönemde meydana gelen vahim hadiselerden şehir harap olmuş bir vaziyetteyken Muş, ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra toparlanma sürecine girdi (Selvi, 2024: 324-326).

Kurtuluş Savaşı (1919-1922) süresince Muş'ta emniyet ve asayiş düzeni bozulmuş ve çeşitli isyanlar yaşanmıştır. Bu isyanlardan en önemlisi Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Kazım Paşa'ya (Karabekir) bağlı olarak hareket eden fakat daha sonra bağımsız bir Kürt Devleti kurmak için isyan eden Halit Bey tarafından başlatılan "Hollo İsyanı"dır. Halit Bey, Kürt Devleti kurmak için başlattığı isyanda Muş ve Varto'da bulunan bazı köylerin desteğini istemiş, bu köylerde güçlü konumda bulunan Hormek Aşireti ağalarının isyana destek vermesine rağmen köylüler destek vermemiştir.

Hormek ve Lolan köylüleri, Varto telgrafhanesine giderek durumu Kazım Paşa'ya bildirmiş ve Halit Bey öncülüğünde merkezi hükümete karşı bir isyanın başladığı mesajını iletmışlerdir. Kazım Paşa'nın emriyle Binbaşı Nazım Bey; Muş, Genç mutasarrıflıkları ve Hınıs, Muş, Genç, Çapakçur jandarma kuvvetlerinin de desteğini alarak 1920 yılının temmuz ayının son günlerinde bu isyanı bastırmış, Halit Bey (Hallo) ve 70 kişi idam edilmişti (Selvi, 2024: 333-335).

Hallo İsyanı dışında aşiretler arasındaki mücadele ve anlaşmazlıklar, ciddi sorunlara dönüşebiliyor, bu da şehirde emniyet ve asayişin bozulmasına neden oluyordu. Bu durum Millî Mücadele boyunca devam etmiştir. Bundan dolayı TBMM İcra Vekilleri Heyeti 27 Mart 1923 tarihinde şehirde yaşanan gasp, hırsızlık, cinayet, bozguncu fikir ve davranışlar nedeniyle Dersim ve Muş'ta birer taburluk asker bulundurulmasına karar vermiştir (Selvi, 2024: 335).

Millî Mücadele döneminde Muş'ta yaşayan bazı bürokratlar, tüccar ve eşraftan bazı isimler, bu mücadeleye büyük destek vermiştir. Hacı İlyas Sami Bey ve Osman Kadri Bey, yapılan seçimlerin ardından 12 Ocak 1920 tarihinde açılan ve Osmanlı Devleti'nin son Meclis-i Mebusanı'nda Muş Mebusu olarak görev yapmıştır. Misak-ı Milli kararlarının kabulü sonrası meclis kapatılınca Millî Mücadele yanlısı olan bu isimler, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi için yeniden seçimler yapılmış, Muş'tan beş mebus seçilip Ankara'ya gönderilmiştir. Yapılan çağrı üzerine iki mebus da işgalden sonra kapatılan Mebusan Meclisi'nden Ankara'ya gelerek katılınca TBMM'deki Muş mebuslarının sayısı yediye çıkmıştır. TBMM'nin birinci yasama döneminde (1920-1923) TBMM'de Muş mebusları şunlardır: Abdülgani (Ertan), Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin), Hacı İlyas Sami (Muş), Kasım (Dede), Mahmut Said (Yetgin), Osman Kadri (Bingöl), Rıza (Kotan)'dır. Muş mebusları, TBMM'deki toplantılarda, genel kurul görüşmelerinde hem Muş ilinin hem de Doğu Anadolu bölgesindeki sorunlara değindikleri gibi ülkeyi ilgilendiren meselelerde de görüşlerini belirterek çözüm çareleri aramışlardır. Bu isimlerin hepsi Millî Mücadele tarafındadır. Yalnızca Abdülgani Bey ve Kasım Beyler, muhalif blokta yer alsalar da millî ekseninde politika izleyerek Türk milletine hizmet etmişlerdir (Selvi, 2024: 339).

1.3.4. Cumhuriyet Döneminde Muş

I. Dünya Savaşı yıllarında büyük yıkıma uğrayan Muş, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra vilayet (il) statüsüne alınmış ve Bitlis'ten ayrılmıştır. 30 Mayıs 1926'da il statüsü kaldırılarak yeniden Bitlis'e bağlı kaza olmuştur. Muş şehir merkezinin 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Bitlis'e bağlı bir ilçe konumunda olan Muş'un merkezi şehir nüfusu 4.277'dir. Köy ve kırsal nüfusu ise 17.222 kişiden oluşmakta olup toplam nüfusu 21.499'dur. Bu nüfus o dönemde Muş ile birlikte Bitlis'e bağlanan diğer ilçelerin; Malazgirt, Varto, Bulanık'ın da eklenmesiyle 43.584'u bulmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Muş'un en büyük ilçesi Varto olup nüfusu 9822 kişiden oluşmaktadır. 1927-1960 yılları arasında Muş'un, ilçeleriyle birlikte toplam nüfusu ve demografik yapısı ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 1. 1927-1960 Yılları Arasında Muş Nüfusu (TÜİK, ADNKS 2024)

Yıl	Nüfus (Kişi)	Yıllar Değişim (Kişi)	% Değişim (Artış/Azalış)
1927	43.584	-	-
1935	67.322	+ 23.738	% 54,46
1940	73.939	+ 6.617	% 9,9
1945	82.699	+ 8.760	% 11,85
1950	107.286	+ 24.587	% 29,73
1955	136.401	+ 29.115	% 27,14
1960	167.638	+ 31.237	% 22,9

Muş, 1927-1960 yılları arasında en yoğun nüfus artışını 1935 yılında ve 1950-1960 senelerinde yaşamıştır. 1950 yılı itibarıyla şehrin nüfusu 100 binin üzerine çıkmıştır. 1955 yılında demiryolunun şehre gelmesi şehrin kalkınmasında oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Demiryolu bağlantısına ek olarak aynı dönemde Muş'u çevre illere bağlayan karayollarının daha işlevsel hale getirilmesi hem kalkınmada hem de nüfus artışında önemli bir etken olmuştur. Muş şehir merkezi üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa şehrin tam anlamıyla bir şehir kimliği kazanması 1950'li yıllarda olmuştur. 1927 yılında Muş şehir merkezinin nüfusu 4.277, 1935 yılında 5.158, 1940 yılında 5.681, 1945 yılında 5.040, 1950 yılında 7.050, 1955 yılındaysa 10.888 olmuştur. 1966 yılında Varto'da yaşanan deprem sonrasında birçok kişi Varto'dan Muş'a göç etmiştir. Bu durum 1960'lı yıllarda şehrin nüfusunun daha da artmasını sağlamıştır (Tuncel, 2006: 370). Cumhuriyet'in ilanından önce; Ziya Bey (1920-1921), Faik Bey (1921), Sakıp Bey (1921), Mehmet Rafet Bey (1922), Muş mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Muş'un il olmasıyla birlikte Zihni Bey (Orhon) hem Bitlis valisi hem de vekâleten Muş valiliği görevini yürütmüş, Muş'un 1926'da tekrar Bitlis'e bağlanmasıyla birlikte valilik idaresi de kaldırılmıştır. 1929 yılında yeniden vilayet olan Muş'ta, 1929-1960 yılları arasında on beş farklı vali görev yapmıştır. 1929-1960 yılları arasında Muş valileri şu isimlerdir: Ferruh Bey (1929-1931), Zeynel Abidin Özmen (1931-1932), Mithat İzzet Saylam (1932), Ahmet Mithat Kalabalık (1933-1936), Ahmet Niyazi Mergen (1936-1937), Tevfik Sırrı Gür (1937-1943), Orhan Sami Güvenç (1943-1945), Samim Refik Kırış (1945-1946), Hamit Onat (1946-1949), Bekir Suphi Aktan (1949-1952), Zühtü Öner (1952-1954), Memduh Payzın (1954-1956), Vefik Ertürk (1956-1957), Mehmet Belek (1957-1960), Ahmet Gümüşlü (1960-1963)'dür (<http://www.mus.gov.tr/onceki-valilerimiz>).

Tablo 2. 1920-1960 Yılları Muş Milletvekilleri

Milletvekili	Siyasi Parti
TBMM Birinci Dönem (23 Nisan 1920 - 1 Nisan 1923)	
Abdülgani Bey Ertan	-
Hacı Ahmet Hamdi Bilgin	-
İlyas Sami Muş	-
Kazım Dede	-
Mahmud Said Yetgin	-
Osman Kadri Bingöl	-
Rıza Kotan	-
TBMM İkinci Dönem (11 Ağustos 1923 - 26 Haziran 1927)	
İlyas Sami Muş	Cumhuriyet Halk Fırkası
Osman Kadri Bingöl	Cumhuriyet Halk Fırkası
Rıza Kotan	Cumhuriyet Halk Fırkası
TBMM İkinci Dönem (1 Kasım 1927 - 26 Mart 1931)	
TBMM Üçüncü Dönem Muş'tan doğrudan seçilmiş bir milletvekilleri yoktur. Bunun nedeni, o dönemde Muş'un henüz bağımsız bir il olmaması ve Bitlis iline bağlı bir ilçe statüsünde yer almasıdır.	
TBMM Dördüncü Dönem (4 Mayıs 1931 - 23 Aralık 1934)	
Hasan Reşit Tankut	Cumhuriyet Halk Fırkası
İsmail Hakkı Kılıçoğlu	Cumhuriyet Halk Fırkası
Muhittin Başay	Cumhuriyet Halk Fırkası
Mehmet Naki Yücekök	Cumhuriyet Halk Fırkası
TBMM Beşinci Dönem (1 Mart 1935 - 27 Ocak 1939)	
Ahmet Şevki Çiloğlu	Cumhuriyet Halk Fırkası
İsmail Hakkı Kılıçoğlu	Cumhuriyet Halk Fırkası
Mehmet Naki Yücekök	Cumhuriyet Halk Fırkası
TBMM Altıncı Dönem (3 Nisan 1939 - 15 Ocak 1943)	
Ahmet Şükrü Ataman	Cumhuriyet Halk Fırkası
İsmail Hakkı Kılıçoğlu	
TBMM Yedinci Dönem (8 Mart 1943 - 14 Haziran 1946)	
Kamil Kotan	Cumhuriyet Halk Partisi
İsmail Hakkı Kılıçoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM Sekizinci Dönem (5 Ağustos 1946 - 24 Mart 1950)	
Hamdi Dayı	Cumhuriyet Halk Partisi
Bari Dedoğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
Halit Onaran	Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM Dokuzuncu Dönem (22 Mayıs 1950 - 12 Mart 1954)	
Hamdi Dayı	Demokrat Parti
Ferit Kılıçlar	Demokrat Parti
TBMM Onuncu Dönem (14 Mayıs 1954 - 11 Eylül 1957)	
Gıyasettin Emre	Demokrat Parti
Şefik Çağlayan	Demokrat Parti
Şemsettin Ağaoğlu	Demokrat Parti
TBMM On Birinci Dönem (1 Kasım 1957 - 25 Mayıs 1960)	
Gıyasettin Emre	Demokrat Parti
Şefik Çağlayan	Demokrat Parti
Şemsettin Ağaoğlu	Demokrat Parti
Zeki Dede	Demokrat Parti

Birinci ve ikinci yasama döneminde İlyas Sami Bey (Muş) ile Osman Kadri Bey (Bingöl), dördüncü yasama döneminde Hasan Reşit Tankut, beşinci, altıncı ve yedinci yasama döneminde İsmail Hakkı Kılıçoğlu, sekizinci yasama döneminde Halit Onaran, dokuzuncu yasama döneminde

Ferit Kılıçlar, onuncu ve on birinci yasama döneminde Şefik Çağlayan ile Şemsi Ağaoğlu, TBMM genel kurulunda en fazla söz alan, gündeme katkı sağlayan, kanun teklifi ve takrir veren Muş Milletvekilleri'dir. TBMM Zabıt Cerideleri ve Tutanaklar Dergisi kapsamlı ve detaylı bir şekilde incelendiğinde Muş milletvekillerinin genel kurulda en fazla söz aldığı, kanun teklifi ve takrir verdiği dönemin birinci yasama dönemi (1920-1923) olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci ve ikinci yasama döneminde Kasım/Kazım Bey (Dede), dördüncü yasama döneminde Muhittin Başay'ın hayatını kaybetmesinden sonra ara dönemde milletvekili seçilen Mehmet Naki Yücekök hem dördüncü hem de beşinci yasama döneminde milletvekili olmasına rağmen genel kurulda hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir vermemiştir. Mehmet Naki Yücekök ile birlikte diğer Muş milletvekilleri Ahmet Şükrü Ataman ve Ahmet Şevki Çiloğlu da beşinci yasama döneminde genel kurulda hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir sunmamıştır. Sekizinci yasama döneminde Hamdi/Hamdullah Dayı ve Bari Dedeoğlu, dokuzuncu yasama döneminde Hamdi/Hamdullah Dayı, onuncu ve on birinci yasama döneminde Gıyasettin Emre ile birlikte on birinci yasama döneminde Zeki Dede, meclis genel kurulunda hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir sunmamıştır.

Özellikle on ve on birinci dönemde Demokrat Parti Muş milletvekili olan Gıyasettin Emre, tartışmalı bir siyasi figür olmuş, CHP'lilerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bunun nedeni ise cemaat ve dini gruplarla olan bağlantılarıdır. Milletvekili seçimlerinde genellikle milletvekillerinin o bölgeden olmasına dikkat edilmiş, zaman zaman bölgeyle bağı olmayan eski bürokrat, asker ya da devlet adamı, merkezi atama yoluyla milletvekili olan isimler de olmuştur. Farklı dönemlerde Muş milletvekili seçilen; Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Ahmet Şükrü Ataman, Mehmet Naki Yücekök, Ahmet Şevki Çiloğlu, Muş'ta ya da çevre illerde doğmamasına rağmen Muş milletvekili seçilen isimler arasındadır.

1920-1960 yılları arasında en fazla Muş milletvekili seçilen ve en uzun süre bu görevi yürüten kişi İsmail Hakkı Kılıçoğlu olmuştur. İsmail Hakkı Kılıçoğlu, TBMM'nin üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci yasama dönemlerinde Muş milletvekili olarak görev yapmıştır. 1 Kasım 1927 tarihinde başlayan bu süreç 14 Haziran 1946 tarihine kadar devam etmiştir. Onun Muş milletvekilliği süreci 18 yıl 7 ay 13 günlük uzun bir süreyi kapsamaktadır. TBMM'nin ikinci yasama döneminden dokuzuncu yasama dönemine kadar tüm Muş milletvekilleri CHP'dendir.

1946 yılında çok partili siyasi hayata geçilmesine rağmen 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde üç Muş milletvekili de (Hamdi/Hamdullah Dayı, Bari Dedeoğlu, Halit Onaran) CHP'den seçilmiştir. Bu isimlerden Hamdi/Hamdullah Dayı daha sonradan Demokrat Parti'ye katılarak DP grubunda Muş'u temsil etmiştir. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci yasama dönemlerinde Muş milletvekillerinin tamamı Demokrat Parti'den seçilmiştir.

Birinci ve ikinci yasama dönemlerinde yerel sorunlar ikinci plana atılırken diğer dönemlerdeki milletvekilleri, ulusal sorunlarla olduğu kadar yerel sorunlarla da ilgilenmiş ve birçok milletvekili birçok defa meclis genel kurulunda söz alarak kanun teklifi ya da takrir sunmuştur. Muş milletvekillerinin meclis genel kurulunda görüş belirttiği konular daha ziyade Bütçe Kanunları, sağlık, ziraat, hayvancılık alanlarındaki sorunlar, kanun teklifleri ve kalkınma politikalarıyla ilgilidir. Bununla birlikte Muş milletvekilleri, bölgedeki elektrik sorunu, hastane ve doktor yetersizliği, ulaşım sorunu gibi konuları meclis gündemine getirmişlerdir. Bu konuları en fazla meclis gündemine taşıyan isimler ise on ve on birinci yasama dönemlerinde Muş milletvekilliği görevini yürüten DP Muş milletvekilleri olan Şefik Çağlayan ve Şemsi Ağaoğlu'dur.

Bürokrat, gazeteci, aydın kökenli Muş milletvekilleri olan; Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Ahmet Şükrü Ataman, Mehmet Naki Yücekök, Ahmet Şevki Çiloğlu gibi isimler TBMM Genel Kurulunda yaptıkları konuşmalarda daha ziyade ulusal sorunlara değinmişlerdir. Bu durum yöre halkıyla bütünleşemediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı Demokrat Parti milletvekili adaylarını belirlerken yöre insanının beklentilerini dikkate alarak belirlemiş ve toplumda karşılığı olan, yörenin önemli ailelerinden, esnaf ve tüccarlarından olan isimler; Gıyasettin Emre, Şefik Çağlayan, Şemsi Ağaoğlu ve Zeki Dede gibi aday gösterilmiştir.

Bağımsız milletvekili seçiminin Türk demokrasi tarihi açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili Muş'ta seçilmiştir. Gıyasettin Emre, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş'tan bağımsız milletvekili adayı olmuştur. Muş'ta oy kullanan 33.705 seçmenden 12.413'ünün oyunu alarak Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili olmuştur. DP'nin ardından Muş'ta en fazla oyu alan isim olan Gıyasettin Emre'nin her üç seçmenden birisinin oyunu almasının temel nedeni toplumsal karşılığı ve bölgede aşiret yapısının, bazı cemaatlerin oldukça yaygın olmasıdır. Gıyasettin Emre, Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili olduktan sonra DP'ye katılmış ve meclis çalışmalarına buradan devam etmiştir.

DP'nin iktidar olmasıyla birlikte TBMM Genel Kurulunda CHP ve DP'liler arasında çok yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalara Muş Milletvekilleri içerisinde en sık katılan isimler ise Şefik Çağlayan ve Şemsi Ağaoğlu olmuştur. Çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte 1950-1957 yıllarında yapılan seçimlerde Muş'ta Demokrat Parti birinci olmuştur. YSK verilerine göre Demokrat Parti, 1950 genel seçimlerinde Muş'ta 32.920 oydan %51,3'ünü, oyların toplam 16.880'ini alarak birinci parti olmuştur. CHP ise oyların %48,7'sini, oyların toplam 16.040'ını alarak ikinci parti olmuştur.

1954 genel seçimlerinde Muş'ta 33.705 seçmen oy kullanmıştır. Bu oyların %43,3'üne tekabül eden 12.807 oyu DP alırken %28,7'sine tekabül eden 8.485 oyu CHP, oyların %28'ine tekabül eden 12.413 oyu ise bağımsız milletvekili adayı olan Gıyasettin Emre almıştır. 1957 seçimlerinde Muş'ta toplam 44.490 seçmen oy kullanmıştır. Bu seçmenlerin %44,4'üne tekabül eden 19.360 seçmen DP'ye oy verirken %30,9'una tekabül eden 13.500 seçmen CHP'ye oy vermiştir. Oyların kalan kısmı ise muhtelif partilere gitmiştir. 1950-1957 yılları arasında yapılan umumi seçim sonuçları incelendiğinde Muş'ta, DP belirgin bir şekilde ana parti konumundadır. Bunda DP'nin ılımlı politikaları ve kalkınma hamlesini Anadolu'ya kaydırması, adaylarını belirlerken yöre insanının beklentilerini de dikkate almaları gibi hususlar etkili olmuştur.

2. TEK PARTİ DÖNEMİ MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM FAALİYETLERİ

2.1. I ve II. Dönem Muş Milletvekilleri

2.1.1. Abdülgani (Ertan) Bey

Abdülgani Bey, birinci dönem Muş Milletvekillerinden birisi olup 1889 yılında Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Abdullah, annesin adı Peri'dir. Şefkatlızade Ertan adıyla da tanınmaktadır. 1902 yılında Genç Rüştîyesini bitirdikten sonra memuriyet hayatı başlayan Abdülgani Bey, 10 Kasım 1908 tarihinde Liva Maliye Dairesinde kâtip olarak görev yapmıştır (Selvi, 2023: 339). 19 Ekim 1909 tarihinde Bidâyet Mahkemesi 2. Kâtibi, 2 Haziran 1915'te Hizan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibliği görevine yükseldi. 5 Kasım 1917'de Samsun, 15 Aralık 1918'de Malazgirt Bidâyet Mahkemelerinde görevlendirildi. 24 Temmuz 1919 tarihinde Muş Bidâyet Mahkemesi Üyeliğine atandı. Bu görevi yürüttüğü sırada yapılan seçimlerde Muş Mebusu oldu. Yol harçlığının zamanında gönderilmemesi nedeniyle meclis çalışmalarına katılamadı. Bu nedenle mecliste yapılan oturumda 21 Temmuz 1920 tarihine kadar izinli olması kararlaştırıldı. Meclis çalışmalarına 27 Ağustos 1920 tarihinde katıldı. I. TBMM'de görev yaptığı süre içerisinde adalet, dilekçe ve iç tüzük komisyonlarında görev yaptı ve Memurin Muhakemat Tetkik Kurulunda çalıştı (Çoker, 1993: 793). Meclisin ikinci toplantı yılından itibaren Dilekçe Komisyonu Kâtipliği görevini yürüttü. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra muhalefette yer aldı, ikinci gruba katıldı. 23 Nisan 1920 - 15 Nisan 1923 yılları arasında I. Büyük Millet Meclisinde Muş Milletvekili olarak görev yapan Abdülgani Bey, iki kez kürsüde yer aldı (Sertel ve Yedek, 2019: 225). Mecliste görev yaptığı süre içerisinde üç soru önergesi vermiş, beş taktir, altı da kanun önerisi vermiştir. Milletvekilliği sona erdikten sonra hizmet isteğinde bulunarak memuriyete geri döndü. 17 Temmuz 1923 tarihinde Siverek İstinaf Mahkemesi Üyeliğine atandı. Bu mahkemenin lağvedilmesi üzerine 8 Mayıs 1924'te Ergani Asliye Ceza Mahkemesine atandı. Daha sonra 15 Mayıs 1926 tarihinde Bozok (Yozgat) Ağır Ceza Mahkemesi Üyeliği, 9 Ağustos 1927'de Köyceğiz Asliye Ceza Üyeliği, 26 Mayıs 1929 tarihinde Sivas Savcı Yardımcılığı görevlerine atandı ve adli teşkilatta memuriyeti devam etti. Son görev yeri olan Sivas Savcı Yardımcılığı görevinden 20 Mayıs 1930 tarihinde emekliye ayrıldı. Emekliye ayrıldıktan sonra bir süre avukatlık yapan Abdülgani Bey, 26 Mayıs 1960 tarihinde 71 yaşında vefat etti (Çoker, 1993: 791).

2.1.2. Abdülgani (Ertan) Bey'in Meclis Çalışmaları

Abdülgani Bey, 4 Nisan 1337 (Miladi 1921) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Gümrük Tarifesi'nin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun görüşülürken bir konuşma yapmıştır. Burada Abdülgani Bey, vergi konularında şeffaflık istemiştir. Söz konusu kanunların sadece el kaldırarak değil, her vekilin oyunun açıkça görüleceği bir şekilde oylanması gerektiği vurgusunu yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 16. Birleşim, IX. Cilt: 348).

Abdülgani Bey, Meclis İttüzüğü'nün 99. maddesine dayanarak, söz konusu gümrük tarifesi cetvelleriyle ilgili kanunun oylanmasının açık oylama (reyi aleni) usulüyle yapılması gerektiğini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 94. Birleşim, XXII. Cilt: 453-454)

Abdülgani Bey, 31 Ağustos 1922'de Meclis'te, Eskişehir Muhasebecisi Salih Sabri Bey hakkındaki bir rapor (mazbata) üzerine bir konuşma yapmıştır. Abdülgani Bey, yargılama sürecinde

hukukun doğru uygulanmadığını, yetkilerin aşıldığını ve usul hataları yapıldığını belirterek, Meclis'in bu duruma müdahale etmesini istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 94. Birleşim, XXII. Cilt: 453-454)

Özetle, Salih Sabri Bey, Sabık Eskişehir Muhasebecisi hakkındaki Muhakemat Heyeti raporunda ciddi hukuki usul ve esas hataları tespit etmiş ve bu nedenle raporun reddedilmesini talep etmiştir. Konuşması, dönemin hukuki tartışmalarına ve Meclis'in adalet anlayışına ışık tutmaktadır.

I. TBMM döneminde görev süresi içerisinde Abdülgani Bey tarafından Meclis Genel Kurulu'nda sorulan üç soru (tahrir) şunlardır:

Abdülgani Bey, Bulanık ve Malazgirt kazalarında telgrafhane açılmaması hakkında soru sormuştur. Bu soru Dâhiliye Vekâleti'ne yönetilmiş ve Dâhiliye Vekâleti Vekili Muhtar Bey bu soruyu yanıtlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 8. Birleşim, IX. Cilt: 130; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 15. Birleşim, IX. Cilt: 302).

Abdülgani Bey, Tecili Takibat Kanunu'nun sureti tatbikine dair soru sormuştur. Bu soruya Adliye Vekili Refik Bey cevap vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 153. Birleşim, XXV. Cilt: 307).

Abdülgani Bey'in, Posta ve Telgraf memurlarının sureti istihdamına dair sorusuna Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey yanıtlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 144. Birleşim, XXV. Cilt: 57-58).

Abdülgani Bey tarafından verilen takrirler şunlardır:

Reis Vekili Hasan Fehmi Bey'in istifasının geri aldırılmasına dair takrir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 86. Birleşim, XIII. Cilt: 90).

Bir kütüphane encümeni teşkiline dair takrir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 141. Birleşim, XVI. Cilt: 4-5).

Memurine dair takrir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 121. Birleşim, XXIV. Cilt: 5). Aile harcırahlarına dair tefsirin âm ve şâmil olduğunun İdare Heyeti'ne tebliğine dair takrir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 196. Birleşim, XXVII. Cilt: 419).

Altıncı Avans Kanununun yedinci maddesinin tefsirine dair takrir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 199. Birleşim, XXVII. Cilt: 481-482).

I. TBMM döneminde görev süresi içerisinde Abdülgani Bey tarafından verilen kanun teklifleri şunlardır:

Kumarın men edilmesine dair kanun teklifi (2/261) (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 13. Birleşim, IX. Cilt: 263; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 19. Birleşim, IX. Cilt: 447; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 68. Birleşim, XII. Cilt: 106-110; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 69. Birleşim, XII. Cilt: 121-131).

Muş camilerinin tamiri hakkında kanun teklifi (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 39. Birleşim, X. Cilt: 387).

Tekâlifin sureti tahsili hakkında kanun teklifi (2/214) (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 138. Birleşim, VII. Cilt: 373; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 154. Birleşim, VIII. Cilt: 327; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 186. Birleşim, XXVII. Cilt: 141-142).

Meclisi idarelerde kadıların memurun muhakematına mütaallik hususata karışmamalarına dair kanun teklifi (2/563) (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 138. Birleşim, VII. Cilt: 373).

Usulü Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun tadili hakkında kanun teklifi (2/607) (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 148. Birleşim, XXV. Cilt: 130; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 157. Birleşim, XXV. Cilt: 408-409).

Bazı ceraim erbabının affı hakkında kanun teklifi (2/570) (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 114. Birleşim, XXIII. Cilt: 293; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 118. Birleşim, XXIII. Cilt: 369; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 126. Birleşim, XXIII. Cilt: 146; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 22. Birleşim, XXIX. Cilt: 44-57).

Genel olarak Abdülgani Bey'in bu kanun teklifleri ve takrirleri, onun sadece genel siyasi konularla değil, aynı zamanda toplumsal sorunlar, yerel ihtiyaçlar, hukuki düzenlemeler ve Meclis'in işleyişi gibi çeşitli alanlarda aktif ve yapıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir. Sosyal duyarlılık çerçevesince hareket etmiştir. Bir milletvekili olarak, seçildiği bölgenin ve ülkenin çeşitli sorunlarına çözüm üretmeye çalıştığı ve Meclis çalışmalarına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.1.3. İlyas Sami (Muş) Bey

İlyas Sami Bey, 1879 yılında Muş'ta dünyaya geldi. Babasının adı Abdülhamit, annesinin adı Hatun'dur. İlk ve orta öğrenimini Muş'ta tamamladıktan sonra Mısır'a gitti ve burada iyi bir medrese eğitimi aldı. Mısır'da müderrislik icazetini de alan İlyas Sami Bey, Türkçe dışında Farsça, Kürtçe, Ermenice ve İngilizce gibi dilleri bilmekteydi. İstanbul'da bir süre müderrislik yaptıktan sonra genç yaşta İttihat ve Terakki Fırkası'na üye oldu. Fırkanın önemli isimleri arasında yer alan İlyas Sami Bey, son dönem Osmanlı siyasetinde yer edinen isimlerden birisi oldu. 1908, 1912, 1914 seçimlerinde arka arkaya üç defa mebus olarak seçildi. Meclis-i Mebusan zabıtlarında "Hacı İlyas Sami Bey" olarak geçmektedir (Aydın, 2022: 78-79).

Mebusluk yaptığı dönemde ilmi ve akademik faaliyetlerine de devam etti. 1915-1919 İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinde Arapça Müderrisliğinin yanında Mahkeme-i Bidayet-i İstinaf-ı Adliye'de vazifeleri olmuştur. Ermeni Tehciri'nden suçlu bulunarak 4 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından sözde "Ermeni Kırımından suçlu olanların tutuklanması" ile ilgili başlattığı çalışma sonucunda tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne konmuştur (Yeghiayan, 2007: 340). Bekirağa Bölüğü'nde kısa bir süre tutuklu kalmış, burada akıl ve ruh sağlığı bozulduğu gerekçesiyle serbest bırakılmış, sonra tekrar tutuklanmıştır. Mevcut isnad edilen suç nedeniyle yaklaşık 9 ay kadar İstanbul'da tutuklu kaldıktan sonra, Sisak Nalbantyan ile Azniv (Asniv) Sayatyan'ın aleyhindeki beyanları nedeniyle 29 Ağustos 1920'de Malta'ya sürgüne gönderilmiştir (Çoker, 1993: 797-798).

İstanbul'da tutuklu olduğu dönemde yapılan seçimlerde Muş Milletvekili olarak seçilmiştir. Fakat tutuklu olduğundan dolayı I. Büyük Millet Meclisinin açılış sürecindeki çalışmalara katılamamıştır. İlyas Sami Bey'in Malta'ya sürgün edilmesi üzerine Büyük Millet Meclisi, onun iadesi ve serbest bırakılması için büyük çaba göstermiştir. Bu çabaların neticesinde serbest bırakılmış, 25 Ekim 1921 tarihinde Mentenol adlı gemiyle yola çıkmıştır. Yurda döndükten sonra 1 Aralık 1921 tarihinde toplantıya katılmış ve genel kurula hitaben bir de konuşma yapmıştır. 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan umumi seçimlerde tekrar Muş Milletvekili seçilmiştir. İkinci TBMM'de Gazi Mustafa Kemal'i (Atatürk) destekleyen birinci grup içerisinde yer almış ve yapılan inkılaplara büyük destek vermiştir. Millî Mücadele sürecindeki faaliyetleri sebebiyle 23 Mart 1925 tarihinde Yeşil Kurdeleli İstiklâl Madalyası alan kişilerden birisi olmuştur (Selvi, 2023: 341-347; Aydın, 2022: 80-81; Sertel ve Yedek, 2019: 226-227).

II. TBMM'de Kavanin-i Maliye, Tetkik-i Hesabat, Diyanet ve Evkaf, Şeriye ve Evkaf, Kanun-u Esasi, İrşad ve Memurin Encümeni Mahsus Komisyonlarında çalışan İlyas Sami Bey, bu komisyonlarda görev yaptığı süre içerisinde iki defa Tetkik-i Hesabat ve dördüncü şube başkanlıklarına seçilmiştir. Tetkik-i Hesabat Komisyonu Başkanı ve üyelerine huzur hakkı verilmesi hususunda kanun teklifi sunmuştur. İki konuda öneride bulunmuş, TBMM aleyhinde haber yapan

Sadayı Hak Gazetesi hakkında soru önergesi vermiştir. Meclisin ikinci döneminde Muş Mebusu olarak görev yaptığı süre içerisinde 29 farklı konuda 40 kez söz almış ve genel kurula hitap etmiştir. 20 Temmuz 1927'de yapılan seçimlerde üçüncü dönem Bitlis Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde ise dördüncü dönem Artvin (Çoruh) Milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu dönem aktif siyasi yaşantısındaki son dönem olup, 1939 yılında aktif siyasetten çekilmiş, 27 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Çoker, 1993: 798; Aydın, 2022: 80-81).

2.1.4. İlyas Sami Bey'in Meclis Faaliyetleri

İlyas Sami Bey, Malta'dan dönüşü ve meclis çalışmalarına katılmasıyla ilgili TBMM Genel Kurulunda 01.12.1337 tarihinde bir takdim konuşması yapmıştır. Bu konuşmanın özeti şudur

İlyas Sami Bey'in Malta'ya sürgün edilmesi üzerine Büyük Millet Meclisi, onun iadesi ve serbest bırakılması için büyük çaba göstermiştir. Bu büyük çabalar netice vermiş ve İlyas Sami Bey hürriyetine kavuşmuştur. Bunun sonucu olarak da mecliste bir teşekkür beyanatı vermiştir. Söz konusu konuşmasında; Malta sürgününden dönen bir milletvekilinin yaşadığı derin minnet duygusunu, Milli Mücadele'nin kazanımlarına olan inancını ve geleceğe dair umudunu yansıtmaktadır. Konuşma, Meclis üyelerine ve dolayısıyla tüm millete birlik, beraberlik ve mücadeleye devam etme çağrısı niteliğindedir. Dönemin zorlu şartları altında kazanılan başarının önemini vurgulayarak, geleceğe yönelik ümit ve moral kaynağı oluşturmayı amaçlamaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 120. Birleşim, XIV. Cilt: 417-418).

İlyas Sami Bey'in Harb Encümeni kararıyla ordunun geri hizmetini teftiş etmek üzere görevlendirilen milletvekilleri hakkındaki 26 Ocak 1922 (1338) tarihli TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapmıştır.

İlyas Sami Bey'in bu konuşması, TBMM'nin işleyişinde usul kurallarının ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Daha önce reddedilmiş bir kanun tasarısının tekrar gündeme getirilme şekli konusunda ciddi bir usul itirazı yaparak, Meclis'in kendi kararlarına saygı göstermesi ve süreçlerin doğru işlemesi gerektiğini vurguluyor. Konuşması, Meclis içindeki farklı görüşleri ve zaman zaman yaşanan usul tartışmalarını yansıtıyor. Harb Encümeni'nin neden reddedilmiş bir tasarımı tekrar sunduğu ve bu durumun Meclis'te nasıl karşılandığına dair bir merak uyandırıyor (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 150. Birleşim, XVI. Cilt: 142-143).

Atina Parlamentosu'ndaki bazı üyelerin Trakya Türkleri aleyhindeki beyanatlarına karşı TBMM Genel Kurulu'nda 4 Şubat 1922 (1338) tarihinde meclis genel kurulunda protesto mahiyetinde konuşmalar yapılmış bu konuşmalardan biride İlyas Sami Bey'e aittir. İlyas Sami Bey'in konuşma özeti şudur:

Atina Parlamentosu'ndaki Trakya Türkleri aleyhindeki beyanlara sert tepki göstererek, Türk milletinin tarihin hiçbir devresinde istilacı olmadığını, bu tür bir düşüncede olmadığını, hakikat peşinde koştuğunu ve hıyanete önem vermediğini vurgulamıştır. Misak-ı Milli'nin Türk milletinin yaşama hakkı ve temel gayesi olduğunu, bu amaç etrafında kenetlendiklerini belirtir. Batı'nın yanlış fikirlerle insanlığı ifsat ettiğini ve Doğu milletlerinin artık bu tür yalanlara inanmayacağını ifade etmiştir. Atina Parlamentosu'ndaki düşmanca söylemlerin değersiz olduğunu söyler. TBMM'nin barış çabalarına rağmen haklı davasından vazgeçmeyeceğini, Türk milletinin sadece silahıyla değil kalemıyla de çalıştığını ve hakikatten başka gayesi olmadığını dünyaya ispatladığını belirtir. Sonuç olarak, Batı'daki yanlış hareketlerin etkisini kaybettiğini, Şark'ta ve Anadolu'da ulvi değerler üzerine kurulu güçlü bir milli birliğin tesis edildiğini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 154. Birleşim, XVI. Cilt: 216-217).

İlyas Sami Bey'in Trabzon'a gitmiş olan Dâhiliye Vekili Fethi Beye Maarif Vekili Vehbi Bey'in vekillik edeceğine dair tezkere münasebetiyle 13.03.1338 tarihinde meclis genel kurulunda söz konuyla ilgili düşüncelerini şu konuşmasıyla ifade etmiştir;

Meclis'teki usul tartışmasına müdahale ederek, konunun gereksiz yere uzatıldığını ve asıl meselenin vekilin kendi yerine birini görevlendirme yetkisi olduğunu savunmaktadır. "Hakimiyet-i milliye'nin yegâne ve hakiki mümessili Meclis-i Âli'dir. Meclis-i Âli'nin ekseriyeti her neye karar verirse o kanundur" diyerek, Meclis'in en üst karar mercii olduğunu ve çoğunluğun iradesinin kanun hükmünde olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda, tartışmanın uzamasının bir anlamı olmadığını, çünkü son kararı Meclis'in vereceğini söylemektedir. Sözlerini sarf ederken Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş İlyas Sami Bey'e itiraz etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 18. Birleşim, VII. Cilt: 187).

İlyas Sami Bey 9 Eylül 1922(1338) tarihinde Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle meclis genel kurulunda söz almıştır. Yaptığı değerlendirmede Şeriye bütçesindeki "Tetkik ve Telifat-ı İslamiye Heyeti" bütçesinin yeterince tartışılmadığını ve bu heyetin görevinin net olmadığını söylemiştir. Eğer heyet önemli dini konularla ilgilenecekse bütçe az olabilir, ancak sadece bireysel fetvalar verecekse gereksiz bir teşkilat olduğunu savunmaktadır. Vekaletin bu heyetin amacını ve nasıl çalışacağını Meclis'e açıklamasını istemiştir. Vekilin bu değerlendirme konuşması devam ederken, Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi, Karahisar-ı Sahib (Afyon) Milletvekili Nebil Efendi, Çankırı Milletvekili Hacı Tevfik Efendi, Konya Milletvekili Musa Kazım Efendi, Karesi (Balıkesir) Milletvekili Abdülgafur Efendi ve Karesi (Balıkesir) Milletvekili Abdülkadir Efendi tarafından kesilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 93. Birleşim, XXII. Cilt: 420-421).

İlyas Sami Bey 9 Eylül 1922 (9 Eylül 1338 hicri takvim) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda 1338 senesi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi üzerine bir konuşma yapmıştır.

İlyas Sami Bey, Meclis'te basının tamamen kaldırılması yönünde bir öneri (Cemil Bey'in takriri) olduğunu belirtiyor. Basının varlığı ve gerekliliği üzerine konuşma yapan İlyas Sami Bey Cemil Bey'e karşı itiraz etmiştir. Kendisi basının varlığını gerekli görüyor ancak diğer milletvekillerinin bu gerekliliği bilimsel bir temelde açıklayamadıklarını düşünmüştür. Bu durum, o dönemde basının rolü ve önemi konusunda Meclis içinde farklı görüşlerin olduğunu göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 99. Birleşim, XXII. Cilt: 589-590).

İlyas Sami Bey'in Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1338 senesi bütçesiyle ilgili olarak 16 Eylül 1338 (hicri takvim) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı değerlendirme: İlyas Sami Bey'in buradaki değerlendirmesi, Meclis'teki bütçe görüşmelerinin daha verimli ilerlemesi için yapılmış bir açıklayıcı ve yönlendirici konuşmadır. Amaç, tartışmanın mevcut aşamasına odaklanılmasını sağlamak, farklı görüşlerin bağlamını netleştirmek ve kafa karışıklıklarını önlemektir. Bu konuşma, Meclis'in işleyişinde usul ve yöntemin ne kadar önemli olduğunu ve milletvekillerinin müzakerelerin doğru çerçevede yürütülmesine özen gösterdiğini göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 103. Birleşim, XXIII. Cilt: 59).

"Sadrazam Tevfik Bey'in imzasıyla gelen ve müzakeresi sonucunda Osmanlı Devleti'nin hitama erdiği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulduğu kararlaştırılan telgraf üzerine ilk olarak Edirne Milletvekili Kazım Paşa (Karabekir) konuşmalarını yapmıştır. Kazım Paşa'dan sonra söz alan İlyas Sami Bey, 30 Ekim 1338 tarihinde Meclis Genel Kurulu'na seslenmiştir.

Sadrazam Tevfik Bey'in gönderdiği ve Osmanlı Devleti'nin hitama erip Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulduğunu bildiren telgraf üzerine yapılan değerlendirmeler sırasında gerçekleşmiştir. Konuşmasında İlyas Sami Bey, bu telgrafi sert bir dille eleştirerek, yeni dönemin ruhunu ve bakış açısını ortaya koymuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 129. Birleşim, XXIV. Cilt: 280-281)

Meclisin 129. Birleşiminde İlyas Sami Bey kendisini eleştirmiştir. Bu eleştiride Padişaha geçmişteki bağlılığından dolayı derin bir pişmanlık duymaktadır. Padişahın gayrimüslimlere yönelik tutumunu eleştirmekte ve milli çıkarlara aykırı görmektedir. Bu eleştiri diğer vekiller tarafında ‘‘Çok güzel sedaları’’ ile takdir edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 129. Birleşim, XXIV. Cilt: 281).

Celse-i hafiyyede yapılan istizah neticesinin aleni celsede efkârı umumiyeyede tebliğine dair 23.11.1338 tarihinde söz alan İlyas Sami Bey meclis kuruluna şu şekilde seslenmiştir

İlyas Sami Bey'in 23 Kasım 1338 tarihli bu konuşması, gizli (hafî) bir oturumda yapılan bir soruşturmanın (istizah) sonucunun açık (aleni) oturumda kamuoyuna duyurulması meselesi üzerinedir. Konuşmasında İlyas Sami Bey, bu duyurunun yapılması gerektiğini savunurken, Meclis Başkanı'nın tereddütlerini eleştirmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 144. Birleşim, XXV. Cilt: 46).

İlyas Sami Bey 25 Kasım 1338 tarihli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşması, kurtarılan bölgelerdeki (memalik-i müstahlasa) terk edilmiş mallar (emvali metruke) üzerindeki yolsuzluklar (suiistimal) meselesine odaklanmaktadır. Bu konuşmada İlyas Sami Bey'in temel amacı, terk edilmiş mallar üzerindeki yolsuzluk sorununa pratik bir çözüm bulmak ve Meclis'i bu konuda harekete geçmeye teşvik etmektir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 145. Birleşim, XXV. Cilt: 68).

İlyas Sami Bey 2 Aralık 1338 tarihli konuşması Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının sunduğu Mebus Seçimi Kanunu'nun (İntihab-ı Mebusan Kanunu) tadilatı teklifi üzerine gerçekleşmiştir. Konuşmasında İlyas Sami Bey, kanun teklifinin milliyet ve unsur kavramlarını dar bir çerçevede ele almasını eleştirmekte ve daha kapsayıcı bir bakış açısı savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 149. Birleşim, XXV. Cilt: 163-164).

158. birleşimde söz alan İlyas Sami Bey asker kaçağı yakınlarının affı konusundaki önemli yasa tasarısı görüşülürken hükümet temsilcisinin Meclis'te bulunmamasına sert bir tepki göstermiştir. İlyas Sami Bey, görüşülen konunun çok önemli olduğunu vurgulayarak, milletvekillerinin sürgün uygulamasını bir "cürüm" (suç) olarak gördüğünü belirtiyor. Anlamlı bir karar alınabilmesi için hükümetin Meclis'te bulunmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İlyas Sami Bey, hükümetin bu denli önemli bir insani konuda duyarsız kalmasını eleştirmiştir. Etkili ve adil ve doğru bir karar için hükümetin görüşlerinin alınması ve Meclis'e bilgi vermesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 158. Birleşim, XXV. Cilt: 438).

İlyas Sami Bey'in 25 Ocak 1339 tarihli uzun ve tesirli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşması Lord Curzon'un Lozan Konferansı'ndaki beyanatında geçen ve Türk milletini aşağılayan iki kelimeye karşı güçlü bir yanıt niteliğindedir. Konuşmasında İlyas Sami Bey, hem İngiliz siyasetini eleştirmekte hem de Türk ve Kürtlerin birlikteliğini ve ortak mücadelesini vurgulamıştır.

İlyas Sami Bey, Türk ve Kürtlerin yüzyıllardır bir arada yaşadığını ve Kurtuluş Savaşı'nda omuz omuza mücadele ettiğini örneklerle anlattığı bu konuşmada Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki zaferlerinde ve Yunan işgaline karşı verilen mücadelede Kürtlerin de Türklerle birlikte kan döktüğünü ve fedakarlık yaptığını söylemiştir. Kürtlerin menfaatini Türk'ün kurtuluşunda gördüğünü ve mutluluğu Türk-Kürt birliğinde bildiğini ifade etmiştir. İlyas Sami Bey, Türk ve

Kürtlerin yüzyıllardır bir arada yaşadığını ve Kurtuluş Savaşı'nda omuz omuza mücadele ettiğini örneklerle anlatıyor. Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki zaferlerinde ve Yunan işgaline karşı verilen mücadelede Kürtlerin de Türklerle birlikte kan döktüğünü ve fedakarlık yaptığını hatırlatıyor. Kürtlerin menfaatini Türk'ün kurtuluşunda gördüğünü ve mutluluğu Türk-Kürt birliğinde bildiğinde olduğunu ifade etmiştir.

İlyas Sami Bey'in bu konuşması meclis genel kurulunda büyük ilgi gördü. Konuşmasını tamamladıktan sonra bir süre alkışlandı. Daha sonra Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey onu destekleyen bir konuşma gerçekleştirdi (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 180. Birleşim, XXVI. Cilt: 508)

İlyas Sami Bey 3 Nisan 1339 tarihli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada Mebus Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin görüşüldüğü sırada, dikkat çekici olmayan bir mesele üzerinde gereksiz yere durulduğunu ve önemli noktaların gözden kaçırıldığını ifade etmiştir.

İlyas Sami Bey, Meclis'in hiç duraksamaması gereken önemsiz bir konu üzerinde tartışma açıldığını belirterek söze başlıyor. Kabul edilen yedi maddenin, yapılacak seçimlerin sonucu olacağını ve Seçim Kanunu'nun uygulanmasından sorumlu bir merciin bulunduğunu hatırlatmıştır. Bu yedi maddeyi bu merciye iletirken dikkatli olunması gerektiğini, önceki Seçim Kanunu'ndaki ilgili merciin göz ardı edilerek bu yedi maddenin buraya (Meclis'e) alınmasında ısrar edilmemesi gerektiğini vurguluyor. Özetle İlyas Sami Bey, Meclis'in asıl odaklanması gereken daha önemli konular varken, dikkat çekici olmayan bir mesele üzerinde gereksiz yere zaman kaybettiğini düşünüyor. Bu durum, Meclis'in verimliliğini olumsuz etkilemektedir. İlyas Sami Bey'in bu konuşması milletvekilleri tarafından takdir görmüş, konuşmanın sonunda yapılacak değişikliğe karşı çıkan milletvekilleri "bravo" diyerek kendisine desteklerini sunmuşlardır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 17. Birleşim, XXVIII. Cilt: 346).

İkinci Avans Kanunu ile ilgili meclis genel kurulunda 12.04.1339 tarihinde söz alan İlyas Sami Bey milli mücadelenin kritik bir aşamasında, hayati ihtiyaçların karşılanmasında mali kaygıların ve bürokratik engellerin öncelikli olmaması gerektiğini savunan bir gerçekleştirmiştir. Ödeneğin zamanında verilmesinin olası sonuçlarının önemini vurgulayarak, hükümeti ve Meclis'i daha hızlı ve esnek hareket etmeye çağırıyor. Gerekirse milletin fedakarlığına başvurulabileceği fikri, milli dayanışmaya olan inancı göstermiştir.

Bu konuşma sonrası İlyas Sami Bey'in 3,5 milyon liralık ödenek talebi üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ile arasında geçen kısa tartışmayı ve İlyas Sami Bey'in I. Dönem TBMM'deki genel tutumunu özetlemektedir.

İlyas Sami Bey'in ödeneğin verilmesi yönündeki ısrarlı sözleri, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in tepkisine yol açmıştır. Hasan Fehmi Bey, İlyas Sami Bey'in bu talebini duygusal (hissi) olarak nitelendirmiş ve devlet bütçesinin büyük bir kısmının Milli Savunma'ya ayrıldığını hatırlatarak mali kaynakların sınırlılığını vurgulamıştır. İlyas Sami Bey ise bu itiraza rağmen ödeneğin verilmesi gerektiği yönündeki görüşünü yinelemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 23. Birleşim, XXIX. Cilt: 88-89).

2.1.5. İlyas Sami Bey'in İkinci Dönem Meclis Çalışmaları ve Konuşmaları

İkinci TBMM'de de Muş Milletvekili seçilen İlyas Sami Bey, 11 Ağustos 1923 - 26 Haziran 1927 tarihleri arasında TBMM Genel Kurulu'nda yirmi dokuz kez söz alarak konuşma gerçekleştirmiş, bu dönem içerisinde dört taktir, bir kanun teklifi, iki kez soru sormuş ve bir kez de

soru cevaplamıştır. İlyas Sami Bey, gerek birinci dönemde gerekse ikinci dönemde TBMM'de en fazla söz alan Muş Milletvekili'dir.

İlyas Sami Bey TBMM'de bir önceki dönemde oluşturulan Encümen Mazbatasının tekrar oluşturulmasına yönelik verilen taktir ile ilgili 16.08.1339 tarihinde meclis genel kurulunda bir konuşma gerçekleştirmiştir.

Konuşmasında TBMM'de bir önceki dönemden kalan Encümen Mazbatasının tekrar ele alınması konusundaki bir önerge üzerine yapılmıştır. İlyas Sami Bey bu tür geçmişe dönük detaylarla Meclis'in değerli vaktinin harcanmaması gerektiğini savunmaktadır. Önergenin amacının, önemli görülen evrakın tasnif edilerek Meclis'e sunulması olduğunu anlamaktadır. İlyas Sami Bey, Meclis'in bu evrakla ilgili yetkilerini hatırlatarak, milletin yararına olacak işlere odaklanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Kendi önerisi olarak, önemli görülen konuların Meclis gündemine alınmasını ve geçmişten devreden meselelerin tasnifi için Divan-ı Riyasete veya şube başkanlarına yetki verilmesini teklif etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 5. Birleşim, I. Cilt: 75-76).

Bu konu üzerine; Kütahya Milletvekili Recep Bey söz aldı uzun bir konuşma gerçekleştirmiştir. Onun konuşmasının ardından Karesi (Balıkesir) Milletvekili Mehmet Vehbi Bey söz olarak bir konuşma yapmış. Daha sonra meclis genel kurulunda Çorum Milletvekili Dr. Mustafa Bey, Denizli Milletvekili Mazhar Müfid Bey, Bozok (Yozgat) Milletvekili Süleyman Sırrı Bey konuşmaları gerçekleştirdikten sonra tekrar Kütahya Milletvekili Recep Bey söz almıştır. Söz alan milletvekilleri birbirlerini destekleyici konuşmalar yapmıştır.

İlyas Sami Bey'in yukarıdaki konuşmasından sonra İstiklal Mahkemesi üye seçimleriyle ilgili kısa bir konuşma yaptığını ve ardından 15 Aralık 1339 tarihinde genel af ile ilgili bir konuşma gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Burada İlyas Sami Bey, genel af konusundaki konuşmasında, kanunun ruhunda geniş kapsamlı bir af (aff-ı şamil) arayışında olduğunu belirtmiştir. Mevcut düzenlemelerdeki ifadelerin nihayetinde herkesi affetme amacına yönelik olduğunu savunuyor. En dikkat çekici argümanı ise "Cürüm; cürüm ile tecziye edilmez" ilkesi. Hapishanelerin ıslah edici olmadığını ve kötü koşulların tahliye sonrası suç işlemeye zemin hazırlayabileceğini ifade ediyor. Bu nedenle, genel affın düşünülmesi ve hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 68. Birleşim, IV. Cilt: 244). Bahsedilen konuşmada İlyas Sami Bey genel af düzenlemesinin yanlışlığını dile getirmiştir. Buna karşılık Bozok(Yozgat) Milletvekili Süleyman Sırrı Bey genel af düzenlemesini desteklemiştir.

13 Şubat 1340 tarihinde İlyas Sami Bey Belediye Kanunu layihasının sonuna kadar İstanbul Şehiremaneti Kanunu'nun bazı maddelerinin Ankara'da uygulanmasına yönelik TBMM Genel Kurulu'nda söz almıştır. Bu konuşmasında Meclis'in tarihi sorumluluğuna vurgu yaparak, bu kanunun milli iradeyle ülkenin kalkınması ve refahı için atılacak önemli bir adım olduğunu ifade ediyor. Başkent Ankara'nın imarının bu kanunla başlayacağını ve bunun tüm ülkeye olumlu yansıtacağını öngörüyor. Son olarak, kanunun kabul edilerek müzakere edilmesini talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 101. Birleşim, V. Cilt: 827-828).

13 Şubat 1340 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapan İlyas Sami Bey Müdafaa-i memleket uğruna yapılan eylemlerin suç sayılmaması hakkındaki kanun münasebetiyle söz almıştır. Bu konuşmasında İlyas Sami Bey, Kuva-yı Milliye hareketinin istiklal için onurlu bir milli uyanış olduğunu vurgulamıştır. Vatan savunması uğruna suç işlemiş Kuva-yı Milliye mensuplarının veya onlara mensup olmayanların affedilebileceğini söylemiştir. Ancak bunun dışında genel bir af düşünülmesinin endişe verici olduğunu ifade ediyor ve buna karşı çıkmıştır. İlyas Sami

Bey'in konuşması meclis genel kurulunda büyük takdir görmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 101. Birleşim, V. Cilt: 812).

İlyas Sami Bey'in bir sonraki konuşması Belediye Vergi ve Resimleri hakkındaki kanun görüşmeleriyle ilgilidir. Konuyla ilgili 18.02.1340 tarihinde meclis genel kurulunda söz almış ve Köprü Müruriye Resmi (köprü geçiş ücreti) alınırken köprüde yaşanan olumsuzluklara değinmiştir. Ancak bu olumsuzlukların, resmin(ücretin) tamamen kaldırılması için yeterli bir gerekçe olmadığını savunmuştur.

İlyas Sami Bey'in, II. TBMM döneminde yaptığı konuşmalardan birisi de Köy Kanunu ile ilgilidir. Layiha ile ilgili görüşlerini 24.02.1340 tarihinde TBMM Genel Kurulunda uzun bir konuşmayla ifade etmiştir; Bu konuşmada özellikle düşman işgali görmüş ve bu nedenle nüfus kaybetmiş önemli vilayetlerin (örneğin Muş, Bayezid, Genç) "köy" olarak nitelendirilmesinin adaletsiz olduğunu savunmuştur.

Kanunun ikinci celsesinde ise İlyas Sami Bey, "ağa" kelimesinin Köy Kanunu'nda kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Encümenin bu kelimeyi kullanarak irsi ve ananevi ağalığa balta vurmak istediğini anlıyor ancak köylünün geçmişte ağalık sistemiyle yaşadığı acı hatıraları hatırlatarak, kanunen yeni "ağalar" yaratmanın doğru olmadığını savunuyor. Bunun yerine "ihtiyar heyeti", "kâhya" veya "muhtarlar meclisi" gibi daha uygun ifadeler kullanılmasını önermiştir. Hatta köylü "efendi" ise ona "efendi" denilebileceğini, bu ifadenin aynı zamanda eğitim ve irfanı teşvik edici bir anlam taşıdığını belirtiyor.

Son olarak, muhtarlara tek başına karar verme yetkisi verilmesine karşı çıkmıştır. Demokrasi esası gereği, yetkilerin "ihtiyar meclisi"ne verilmesini ve muhtarın bireysel keyfilikinden uzak tutulmasını talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 110. Birleşim, VI. Cilt: 296).

İlyas Sami Bey 1 Mart 1340 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Kastamonu Milletvekili Halid Bey ve arkadaşlarının, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun müzakeresinde üçte iki çoğunluğu sağlamak amacıyla milletvekillerine bir ay kadar izin verilmemesi hakkındaki önergesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada İlyas Sami Bey, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı bir dönemde, yasama süreçlerindeki titizliği, tutarlılığı ve katılımcılığı savunmuştur. Anayasa gibi temel bir kanunun yapımında aceleci davranılmaması, geçmiş uygulamalarla çelişmemesi ve farklı görüşlerin dikkate alınması gerektiği mesajını vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 1. Birleşim, VII. Cilt: 10)

İlyas Sami Bey 9 Mart 1340 (9 Mart 1924 Miladi takvim) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Teşkilât-ı Esasiye hakkında Kanunu Esasi Encümeni'nin teklif ve mazbatasını üzerine bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşmada: Teşkilât-ı Esasiye'nin ivedilikle ve yapıcı bir müzakereyle yasalaşmasını istemiştir. Konuşmanın devamında Dersim Milletvekili Feridun Bey "hayır" diyerek İlyas Sami Bey'e itiraz etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 7. Birleşim, VII. Cilt: 232-233).

1340 senesi(1924) Emniyeti Umumiye (Emniyet Genel Müdürlüğü) Bütçesi münasebetiyle 15.03.1340 tarihinde TBMM Genel Kurulunda söz alan İlyas Sami Bey konuyla ilgili bir konuşma gerçekleştirmiştir. Burada özetle İlyas Sami Bey, polisin gerekliliği konusunda yapılan kesintileri ve bölgeler arası ayrımı eleştirmiştir. Polisin önemli görevleri olduğunu savunuyor ve belediyelerin her türlü görevi yerine getirmede yetersiz kalabileceğine dikkat çekiyor (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 12. Birleşim, VII. Cilt: 433-434).

İlyas Sami Bey, 16 Mart 1336 öncesinde tahsis edilmiş vatan hizmetleri maaşlarının ödenmesinin sürmesi ve 52 kişiye daha aynı tertipten maaş bağlanmasıyla ilgili kanun üzerine söz alarak şu ifadelerde bulunmuştur: Rahmetli Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in emsalsiz hizmetleri

saymakla bitmez. Harbin en kritik zamanlarında Taşnak Komitesi'nin faaliyetlerine karşı mücadele vermiş, tehcir işlemini bizzat yürütmüş biridir. Hatta dönemin ordu komutanı, rahmetli Damat Hakkı Paşa kendisine, "Ordumuzun iâşesi size minnettardır," demiştir. Bu zat, benzer konumdaki diğerlerinden asla geri kalmamıştır.

İlyas Sami Bey, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı bu konuşmada, rahmetli Muş Mutasarrıfı Servet Bey'e ve onun gibi vatan hizmetinde bulunmuş kişilere vatan hizmetleri maaşı bağlanması konusunu desteklemektedir. Servet Bey'in Taşnak Komitesi'ne karşı mücadelesi ve tehcirdeki rolü gibi önemli hizmetlerini detaylandırarak, dönemin ordu komutanının dahi onun hizmetlerine minnettar kaldığını belirtir. İlyas Sami Bey, bu tür maaş ödemelerinin bütçede önemli ve verimli bir harcama olduğunu savunur. Bir milletin fedakarlarına verdiği değerin, o milletin fedakarlık ruhunu artıracaklarını ifade eder. Servet Bey'in zorlu şartlar altında vefat ettiğini, Rumeli'nden sonra Muş'ta da işgalle karşılaşmış ve milletine iki yetim bıraktığını duygusal bir dille anlatmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 35. Birleşim, VIII. Cilt: 579).

İcra Vekilleri Heyeti'nden genel bilgi isteme (umumi istizah) üzerine söz alan İlyas Sami Bey'in, 5 Kasım 1340 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda bu konuyla ilgili uzun bir konuşma yapmıştır.

İlyas Sami Bey'in bu uzun konuşması, TBMM'de İcra Vekilleri Heyeti'nden genel bilgi isteme (umumi istizah) sırasında yapılmıştır. Konuşmanın genel izahı şu şekildedir:

İlyas Sami Bey, Meclis'ten sabır dileyerek ve sözünün kesilmemesini rica ederek konuşmasına başlamıştır. Umumi istizahın gerekliliğini savunur, zira Hükümet ile sürekli bireysel tartışmaların Meclis'in zamanını boşa harcayacağını düşünmektedir. Bunun yerine, altı aylık hükümet icraatının genel bir değerlendirmesinin yapılmasını, böylece Meclis'in denetim görevini hızlıca tamamlayıp önemli yasama işlerine odaklanabileceğini belirtmiştir.

Konuşmasının büyük bir bölümünü Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin faaliyetlerine ayırır. Vekâletin kuruluşundaki zorlukları ve 400 bin insanın mübadelesinin getirdiği büyük sorumluluğu vurgular. Bu görevi üstlenenlerin karşılaştığı güçlükleri ve başlangıçtaki endişelerini dile getirmiştir.

Mübadeleye tabi tutulanların iskânı ve üretime katılmaları konusunda sağlanan başarıyı kabul etmekle birlikte, bu süreçte ortaya atılan para israfı ve emvali metrukenin dağıtımındaki eşitsizlik iddialarına karşı somut kanıtlar sunulması gerektiğini savunur. Genel ve muğlak eleştiriler yerine, maddi delillere dayanan spesifik usulsüzlük iddialarının dile getirilmesinin daha yapıcı olacağını ifade eder. Hükümeti eleştirirken amacın sadece kusur bulmak olmaması gerektiğini, aynı zamanda milletin menfaatine olacak somut çözüm önerileri sunmanın önemini vurgulamıştır. Mübadele için ayrılan bütçenin de kısıtlılığına ve imar konusunda henüz yeterli ilerleme sağlanamadığına dikkat çekmiştir.

Görüşmeler devam ederken elektrikler kesilmesine rağmen ara verilmemiş meclis çalışmaya devam etmiştir. Kuvvetle muhtemelen olan milletin iradesine duyulan saygıdan kaynaklı meclis çalışmalarına devam etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 2. Birleşim, X. Cilt: 40-41).

5 Kasım 1924 tarihinde (Rumi takvimdeki 05.11.1340 tarihi miladiye çevrildiğinde) mecliste

Menteşe (Muğla) Milletvekili Esat Efendi mübadele kapsamında göçmenlerin (muhacirlerin) durumu, onların yeniden yerleşimi ve imarı hakkında bir "istizah takriri" (sözlü soru önergesi) sunmuştur. Bu takrir, özellikle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne (Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı) yöneltilmiş olmasına rağmen genel kurulda bu önerge üzerine söz alan İlyas Sami Bey, konuşmasının başında tartışmanın "mevzuunun" (konusunun) henüz tam olarak "taayyün etmediğini" (belirlenmediğini, netleşmediğini) belirtmiştir ve konunun netlik kazanması taraftarıdır

ve bunun sualini yapmıştır. Meclis'teki İlyas Sami Bey'in yukardaki konuşmasındaki belirsizliğe, Meclis Başkanı cevap vermiştir. Konuşma ve tartışmaların uzamaması için azami gayret gösterilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 2. Birleşim, X. Cilt: 29).

Meclis genel kurulunda sonraki süreçte Doğu bölgelerindeki göçmenlerin (muhacirlerin) geri dönüşü ve evlerinin onarımı ve inşası için 3 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunla ayrılan ödenekten henüz harcanamayan kısmının 1341 (1925) yılında da kullanılması hakkında konuşma yapmıştır İlyas Sami Bey (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 66. Birleşim, XV. Cilt: 9).

İlyas Sami Bey'in bu konuşması, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa'nın sunduğu bir kanun teklifiyle alakalıdır. Bu teklif, Doğu bölgelerindeki göçmenlerin (muhacirlerin) geri dönüşü ve evlerinin tamir ve inşası için 3 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunla ayrılan ödenekten henüz harcanamayan kısmının 1341 (1925) yılında da kullanılması hakkındaydı. Sami Bey, göçmenlerin evleri için hususi olarak ayrılan paranın yanlış kullanılacağı ve amacından saptırılacağını belirtmekle söz konusu teklife itiraz etmiştir. Kanunca göçmen konutları için belirlenen paranın, genel kamu giderlerine harcanmak istenmesinin haksızlık olduğunu söylemiştir. Mevcut teklifin onaylanmasın göçmenlere yönelik bir haksızlık olduğunu iddia etmiştir. Bu itirazlarla teklifin kabul edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu itirazlara rağmen teklif oylanıp kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 66. Birleşim, XV. Cilt: 9).

İlyas Sami Bey'in bir sonraki konuşması asilerin nahiyesine girmesini engelleyen Çıran Aşireti Reisi Kâsım Bey'den aldığı telgrafla yöneliktir. İlyas Sami Bey, 03.03.1341 (3 Mart 1925) tarihinde konuyla ilgili şu konuşmayı yapmıştır; İlyas Sami Bey, Meclis'te yaptığı konuşmada, Genç bölgesine gitmek isteyen asilerin (isyancıların) yolu üzerinde bulunan Varto kazası ve burada yaşayan Çıran Aşireti'nin gösterdiği sadakati dile getiriyor. Aşiretin reisi Halit Bey'in tutuklu olmasına rağmen, Çıran Aşireti'nin Cumhuriyet yönetimine sadık kalarak, isyancıları kendi bölgelerine sokmamak için silahlı direniş gösterdiğini vurgulamıştır. İlyas Sami Bey, kendisine ulaşan bir telgrafla, aşiret reisleri İsmail Bey ve Kasım Bey'in devlete gösterdiği fedakarlığı ve sadakati Meclis'e taşımıştır. Özetle bölge halkının Cumhuriyet yönetimine sadık kalarak, isyancıları kendi bölgelerine sokmamak için silahlı direniş gösterdiğini izah etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 66. Birleşim, XV. Cilt: 10).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde iç güvenliği sağlamaya yönelik en önemli kanunlardan birisi Takrir-i Sükun Kanunudur. Bu kanunun hazırlanması ve uygulanması konusunda İlyas Sami Bey, kanun ila alakalı fikirlerini 04.03.1341 (4 Mart 1925'te) tarihinde meclis genel kurulunda yaptığı şu konuşmayla ifade etmiştir. Bu konuşmada İlyas Sami Bey, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun milli güvenliğin ve Cumhuriyet idaresinin garantisi olarak görmüştür ve bu uğurda sert muhalefetle dahi mücadele etmekten çekinmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 66. Birleşim, XV. Cilt: 137-138).

İlyas Sami Bey'in İkinci Meclis'te yaptığı diğer konuşmalar arasında şunlar bulunmaktadır:

İlyas Sami Bey, 30 Kasım 1925 tarihinde (30.11.1341), Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarının Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasına dair kanun teklifi üzerine Meclis Genel Kurulu'nda söz almıştır. Bu konuşmasında; İstiklal Mahkemesi'nin idam kararı verdiği bir kişiye "masum" denilmesini düzeltmek için söz almıştır. Bu konuşma akabinde Konya Milletvekili Refik Bey'in kendisini destekleyen bir konuşma yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 17. Birleşim, XIX. Cilt: 283-284).

İlyas Sami Bey Türk Tayyare Cemiyetinin (bugünkü Türk Hava Kurumu'nun öncüsü sayılır) posta ücretlerinden muaf tutulan müesseselere dair kanun görüşmelerinde de söz almıştır. Kanun

görüşmeleri kapsamında 25.01.1926(25 Cemaziyelahir 1344) tarihinde meclis genel kurulunda konuşan Sami Bey, Türk Tayyare Cemiyeti'ne tanınan posta ücreti muafiyetinin yalnızca yazışmaları değil, para gönderilerini de içermesi gerektiğini savunmuştur. Cemiyet'in para transferlerinde yaşadığı zorluklara dikkat çekerek, muafiyetin kapsamının bu yönde genişletilmesinin kanunun ruhuna uygun olduğunu belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 45. Birleşim, XXI. Cilt: 247)

İlyas Sami Bey, 27.01.1926 tarihinde, "*en tehlikeli ve karanlık zamanlarda kesintisiz ve fiilen Meclis-i Âli Heyet-i Tahririyesi'nde (Yüce Meclis Yazı İşleri Heyeti'nde) görev yapmış memurların, beyaz şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi*" hakkındaki bir tezkerenin (önergenin) Meclis genel kurulundaki görüşmeleri sırasında söz almıştır. Burada sadece muvazzaf askerlerin değil, aynı zamanda idari ve bürokratik alanda vatan için çalışanların da fedakarlıklarının takdir edilmesi gerektiğini savunmuştur. Söz konusu önergede İlyas Sami Bey'in Milli Mücadele döneminde fedakârane vazifelerini yapan devlet memurlarının onurlandırılması savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 46. Birleşim, XXI. Cilt: 276). İlyas Sami Bey'in bu görüşlerine Besim Atalay'da; "şimendifercileri (makinist ve demiryolu çalışanlarını unutmamalı" sözleriyle katkı da bulunmuş ve destek vermiştir. Görüşmeler sonucunda tezkere reddedilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, 46. Birleşim, XXI. Cilt: 276).

İlyas Sami Bey, TBMM İkinci Dönem'in, yeni kurulan Cumhuriyetin, reformlarını ve inkılaplarını savunan ve milli güvenliği her şeyin fevkinde tutan önemli bir şahsiyettir.

İlyas Sami Bey'in konuşmaları, sadece mevcut dönemin zabıt ceridelerin de kalmış sözler değil, aynı zamanda genç Cumhuriyet'in karşılaştığı iç ve dış sorunları, bu sorunlara karşı geliştirilen politikaları, reformların uygulanış şeklini ve Meclis içindeki tartışmaların dinamiklerini anlamak için kıymetli birer kaynaktır.

Netice itibarıyla İlyas Sami Bey ülkenin bekasını her şeyin üzerinde tutan, bu uğurda sert tartışmalara girmekten çekinmeyen tabir-i caizse gözünü budaktan sakınmayan, kararlı ve hiçbir şeyden çekinmeyen bir siyasetçi olduğu düşüncesindeyiz.

2.1.6. Mahmut Sait Bey (Yetgin)

Mahmut Sait Bey (Yetgin), 1885 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ahsen Hamit Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 1903 yılında memuriyet hayatına başladı. İlk görevi Devlet Şûrası Mazbata Kalemi Kâtipliği idi. 1904'te Maliye Nezareti Muhasebat Genel Müdürlüğü Merkez Kaleminde Kâtip olarak çalışmaya başladığı dönemde, yükseköğrenimine Hukuk Mektebinde devam etti.

Bu okuldan 1907 yılında mezun oldu ve adliye teşkilatına geçiş yaptı. İlk görev yeri 24 Ağustos 1909 tarihinde Mitroviçe oldu. Mitroviçe Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı görevinden sonra, 1911'de Bahçe Bidayet Mahkemesi Başkanı, 1912'de ise Priştine Ceza Dairesi Başkanlığı görevlerini yürüttü (Çoker, 1993: 800). Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi nedeniyle memuriyet hayatına Anadolu'da devam etmek zorunda kalan Mahmut Sait Bey, 1913-1920 yılları arasında Anadolu'nun doğusunda farklı kazalarda görev yaptı. Kulp, Sason, Silvan Bidayet Mahkemeleri Başkanlığı görevinde bulunduktan sonra Muş Savcısı oldu.

Öte yandan, Hukuk Mektebine devam ederek 1907'de mezun oldu. 24 Ağustos 1909'da Mitroviçe ilçesi Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığına atandı. 15 Şubat 1911'de Bahçe İlçesi Bidayet Mahkemesi Başkanı oldu. 22 Nisan 1912'de Priştine Ceza Dairesi Başkanlığına nakledildi. 1913-1920 yılları arasında Kulp, Sason, Silvan Bidayet Mahkemeleri Başkanlığı ve Muş Savcılığı görevlerinde bulundu.

24 Kasım 1919'da atandığı Muş Bidayet Mahkemesi Başkanlığı görevindeyken Muş Milletvekili seçildi. İzin alıp meclis çalışmalarına gecikmeli bir şekilde 27 Ağustos 1920 tarihinde katılmaya başladı. 23 Nisan 1920-15 Nisan 1923 yılları arasında I. Büyük Millet Meclisinde Muş Mebusu olarak görev yapan Mahmut Sait Bey; Adalet Komisyonu, Tasarı Komisyonu, İçtüzük Komisyonu ve PTT Komisyonlarında çalıştı (Sertel ve Yedek, 2019: 227).

I. TBMM'nin ikinci yasama yılında üçüncü şube başkanlığı, ikinci ve üçüncü yasama yıllarında Divan Kâtipliği görevlerinde bulundu. I. TBMM'de Muş Mebusu olarak görev yaptığı süre içerisinde, biri gizli oturumda olmak üzere on bir kez meclis genel kurulunda söz aldı. Dört soru önergesi, iki kanun önerisi verdi.

Milletvekilliği sona erdikten sonra, Gümrükler Genel Müdürlüğünde Hukuk Müşaviri olarak çalıştı. Bu görevi 1923-1929 yılları arasında sürdürdü. 31 Ağustos 1929 tarihinde emekli oldu. Emekli olduktan sonra İstanbul Barosuna kayıt oldu ve 1929-1951 yılları arasında avukatlık yaptı. Avukatlığı bıraktıktan kısa bir süre sonra 12 Aralık 1951 tarihinde vefat etti. Evli ve üç çocuk babası olan Mahmut Sait Yetgin, yeşil kurdeleli İstiklâl Madalyası sahibidir (Çoker, 1993: 800-801).

2.1.7. Mahmut Sait Bey (Yetgin)'in Meclis Çalışmaları:

Mahmut Sait Bey, I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birçok konuda konuşma yapmış ve bu dönemde Osmanlı Türkçesini yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Temettü Kanunu münasebetiyle söz alan Mahmut Sait Bey, 21.09.1336 tarihinde meclis genel kurulunda söz almıştır. Burada Temettü Kanunu'ndaki iki maddeye değişiklik teklifi yapmıştır. Bu değişiklikler de daha çok ifadesel anlamdadır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 69. Birleşim, IV. Cilt: 252).

Temettü Kanunu ile ilgili görüşlerini belirttikten sonra Mahmut Sami Bey farklı konularda da görüşlerini ifade etmektedir. Bunlardan biri Van Milletvekili İsmail Hakkı Bey'in mazbatasının reddedilmemesi, yani milletvekilliğinin onaylanması gerektiğini savunmuştur. Seçim sürecinde bir takım aksaklıkların meydana gelmesinin normal olduğunu belirtmiştir. Bu kanun ve devamında ki görüşmelerden anladığımız I. TBMM'nin sadece siyasi kararlar almakla kalmayıp, aynı zamanda idari, hukuki ve demokratik konularda da inisiyatif aldığı yönündedir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 146. Birleşim, VIII. Cilt: 111).

Mahmut Said Bey 28 Şubat-24 Mart 1337 tarihli Avans Kanunlarına müzeyyel Kanun("ek kanun" veya "ilave kanun) münasebetiyle 30.04.1337 tarihinde TBMM Genel Kurulunda söz almıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 27. Birleşim, X. Cilt: 169).

Mahmut Said Bey'in, 25 Haziran 1337 (Miladi 1921) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma Konya İsyanı sonrasında isyancıların İstiklâl Mahkemelerinde yargılanması için verilen taktir hakkındadır. Burada Neşet Bey'in isyancıların İstiklâl Mahkemelerinde yargılanması teklifine katıldığını lakin bu teklifin hukuki dayanağı olmadığını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 42. Birleşim, XI. Cilt: 36).

TBMM Genel Kurulunda, memurin usulü muhakemesi (memurların yargılanma usulü hakkında" veya "devlet memurlarının yargılanma yöntemleri) hakkında kanun teklifine dair Lâyiha Encümeni (Yasa Tasarısı Komisyonu) mazbatası münasebetiyle de 25.06.1337(25 Haziran 1921) tarihinde söz alan Mahmut Said Bey bir konuşma gerçekleştirmiştir. Burada Mahmut Said Bey, memurların yargılanma süreçleri ve mağduriyetleri konusunda Ali Şükrü Bey'in teklifini takdir etmekle birlikte, hukuki altyapıdaki eksikliklerden bahsetmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 42. Birleşim, XI. Cilt: 38).

Mahmut Said Bey, 2 Temmuz 1337 (Miladi 1921) tarihinde, Danıştay'ın kurulması hakkındaki kanun tasarıları (lâyihaları) üzerine TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Burada özetle Şura-yı Devlet'in kuruluşu meselesinin Meclis'te yeterince tartışıldığını ve olgunlaştığını belirtmiştir. Yeterince konuşulan mevzunun artık uzun müzakerelere gerek kalmadan, acilen karara bağlanıp kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 45. Birleşim, XI. Cilt: 105).

Mahmut Sami Bey, 7 Temmuz 1337 (7 Temmuz 1921) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda, "Hiyanet-i Vataniye"den (Vatana İhanet) mahkûm olan Sökeli İpokrat hakkındaki Adalet Komisyonu raporu üzerine söz almıştır. Burada Mahmut Sami Bey, Meclis'in hukuki kararlarının daha sağlam temellere dayandırılması ve Meclis içi müzakerelerin daha verimli hale getirilmesi için raporların daha detaylı hazırlanması gerektiğini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 47. Birleşim, XI. Cilt: 155).

Bu tarihten sonra 19 Kasım 1337 (Miladi 1921) tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda, Doğu Vilayetlerinden gelen göçmenler hakkındaki bir soru üzerine konuşma yapmıştır. Doğudan gelen göçmenlerin sorunlarının tam olarak ele alınmadığını, bu tür konularda daha hassas ve dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 108. Birleşim, XIV. Cilt: 151).

Hiyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında mahkûm edilen Beyşehir Karadiken köyünden Jandarma İbrahim hakkındaki hükmün iptal edilmesine dair Adliye Komisyonu'nun ilgili raporu münasebetiyle söz alan Mahmut Sait Efendi, 19.11.1337 (19 Kasım 1921) tarihinde meclis genel kurulunda konuyla ilgili şu konuşmayı yapmıştır. Burada Jandarma İbrahim'in yaptığı "Hiyanet-i Vataniye" (Vatana İhanet) suçunu gerektirecek nitelikte olmadığını savunmuştur. Jandarma İbrahim'in basit (adi) bir suç işlediğini vatana ihanetle yargılanmaması gerektiğini, dosyasının normal mahkemelere sevk edilerek adil bir yargılama süreci geçirmesi gerektiğini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 113. Birleşim, XIV. Cilt: 262).

Mahmut Sami Bey, şark vilayetlerine gönderilen heyet ile ilgili olarak 07.03.1338 (07.03.1922) tarihinde meclis genel kurulunda söz almıştır.

TBMM'de cezayı nakdinin (para cezaları) beş katına çıkarılmasıyla ilgili kanun düzenlemesi sürecinde genel kurulda söz almıştır. Burada söz konusu cezaların sadece mali bir önlem değil, cezaların adil ve maddeler arasında tutarlılık bulunması gerektiğini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 29. Birleşim, XIX. Cilt: 244)

Mahmut Sami Bey, 3 Şubat 1339 (Miladi 1923) tarihinde, Jandarma ödeneklerinin artırılması hakkındaki kanun üzerine TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapmıştır. Burada jandarma ödeneklerinin artırılması kanununda, iâşe bedelinin belirlenme şekli, bölgesel fiyat farklılıkları ve yetersiz üst limit gibi konularda komisyon raporunun eksik ve yanlış olduğunu belirtmiş, daha adil ve uygulanabilir bir düzenleme için kendi değişiklik teklifini sunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 186. Birleşim, XXVII. Cilt: 150-151).

Mahmut Sait Bey'in Meclis Önergeleri (Talepleri/Teklifleri)

Mahmut Sait Bey, milletvekili olduğu dönemde (I. TBMM) 3 farklı konuda talepte bulunmuştur:

Muş şehrindeki yerel yönetimin alacaklarının (paralarının) durumunun incelenmesini istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 107. Birleşim, VI. Cilt: 173).

Hamdi Efendi adında bir milletvekilinin, vekil olmadan önceki memuriyetine ait bir yargılama kararının memur yargılamalarını inceleyen özel bir komisyona gönderilmesini talep etmiştir (TBMM

Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 178. Birleşim, XXVI. Cilt: 446; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 192. Birleşim, XXVII. Cilt: 321).

Yine Hamdi Efendi ile ilgili olarak, Anayasa'nın 48. ve 79. maddelerinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair hazırlanan raporun Meclis'te hemen konuşulmasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 178. Birleşim, XXVI. Cilt: 446; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 193. Birleşim, XXVII. Cilt: 339).

Mahmut Sami Bey'in Kanun Teklifleri

Mahmut Sami Bey vekilliği süresince 3 önemli kanun teklifi sunmuştur:

İdam cezalarının uygulanmadan önce mutlaka Meclis tarafından incelenip onaylanmasını öngören bir kanun teklifi vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 121. Birleşim, VII. Cilt: 3; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 128. Birleşim, VII. Cilt: 126-127; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 130. Birleşim, VII. Cilt: 205/211; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 131. Birleşim, VII. Cilt: 232/235).

16 Mayıs 1919 tarihinden sonra şehit düşen subayların ailelerine, şehidin normalde alacağı maaştan bir üst seviyede maaş bağlanmasını teklif etmiştir. Burada temel gaye şehit ailelerine maddi destek sağlamaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 17. Birleşim, IX. Cilt: 378; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 31. Birleşim, X. Cilt: 268)

Şehit ailelerine ek gelir sağlamak amacıyla bir piyango düzenlenmesi için kanun teklifi vermiştir. Buradaki amaç şehit ailelerine ek bir gelir kaynağı oluşturmaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 17. Birleşim, IX. Cilt: 378; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 23. Birleşim, X. Cilt: 53; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 68. Birleşim, XII. Cilt: 110)

Mahmut Sami Bey'in faaliyetlerinden, I. TBMM'nin sadece siyasi kararlar alan bir mekanizma olmadığını anlamaktayız. Meclis'in hukuki faaliyetleri yapan, idari mekanizmaları denetleyen ve sosyal sorunlara çözüm arayan çok yönlü bir kurum olduğunu görmekteyiz. Konuşmaları, önergeleri, dönemin parlamenter denetim sistemini, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yasama faaliyetlerine dair kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

2.1.8. Osman Kadri Bingöl

1881 yılında Muş'ta doğdu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra rüştiye ve medrese eğitimi almıştır. Osmanlı döneminde çeşitli memuriyet kademelerinde görev yapmıştır. Liva Tahrirat Kalemi Kâtip ve Başkâtipliği, Tahrirat Müdürlüğü görevlerinde bulunduktan sonra Muş İdadisinde Tarih ve Coğrafya Öğretmenliği yapmıştır (Ofilar ve Avcı, 2024: 1907). Daha sonraki yıllarda Diyarbakır Darüleytamında (Yetim Yurdu) Başöğretmenlik görevinde bulunmuştur. Memuriyet hayatı sırasında eğitimciliğin yanında kâtiplik dışında bürokratik görevlerde de yer alan Osman Kadri Bingöl; Varto ve Sason Kaymakam Vekilliği, Çömerik ve Mahmudiye Kaymakam Vekilliğinin yanı sıra Göçmen İşleri Memurluğu, Hakkâri Tahrirat Müdürlüğü de yapmıştır (Çoker, 1993: 802).

1919 yılının eylül ve ekim aylarında genel seçimler yenilenmiş ve Osman Kadri Bey, son Osmanlı Meclis-i Mebusanına VI. Dönem Muş Milletvekili olarak girmiş, seçilmiştir. Mütareke döneminde Kurtuluş Savaşı'na destek veren isimlerden birisi olmuştur. Meclis-i Mebusan'ın 16 Mart 1920 tarihinde basılması ardından 11 Nisan 1920 tarihinde padişah Mehmet Vahdettin tarafından lağvedilmesi üzerine Temsil Heyeti'nin aldığı kararla yapılan genel seçimlerde Muş Milletvekili seçilmiştir. I. Büyük Millet Meclisinde I. Dönem Muş Milletvekili olan Osman Kadri Bey, meclis açıldıktan bir ay sonra 23 Mayıs 1920 tarihinde meclis çalışmalarına katılmıştır. 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan genel seçimlerde 253 oy alarak tekrar Muş Milletvekili seçilmiş ve TBMM'de görev

yapan ikinci dönem Muş Milletvekillerinden birisi olmuştur. Osman Kadri Bey, Mustafa Kemal'in de içerisinde olduğu birinci grupta yer almış ve inkılapların destekçisi olmuştur (Selvi, 2023: 342).

II. TBMM'de İstida, Ticaret Komisyonu, Memurin Muhakemat Heyeti, Memurin Encümeni Mahsusunda görev yaptığı gibi Dilekçe Komisyonu Sözcülüğüne seçildi. Belediye Kanunu, Dahiliye Nizamnamesi'nin değiştirilmesi, zabıta terfileri, Ziraat Bankası hakkında yapılan kanuni düzenleme, Abdülkadir Bey'e madalya verilmesi gibi konularda kanun teklifleri sundu. On üç farklı konuda kanun teklifi sunan Bingöl, Harbiye ve Tıbbiyeli öğrencilere verilmesi planlanan eğitim ödeneği, Muş-Hınıs arasında yapılması planlanan köprü ve yol projeleri ile ilgili sözlü önerge verdi. TBMM Genel Kurulunda on sekiz farklı konuda yirmi sekiz defa söz aldı. Soyadı Kanunu'ndan sonra "Bingöl" soyadını alan Osman Kadri Bey, Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası sahibi olup evli ve iki çocuk babasıdır. 26 Haziran 1927'de milletvekilliği görevi sona ermiş, 8 Ağustos 1930 tarihinde vefat etmiştir (Sertel ve Yedek, 2019: 224-225).

2.1.9. Osman Kadri Bingöl'ün Meclis Çalışmaları

12 Haziran 1920 (Rumi takvime göre 12.06.1336) tarihinde, Milli Müdafaa Teşkilatının güçlendirilmesi ve icra vekillerinden bu konuda bilgi alınmasıyla ilgili önergelerin görüşüldüğü TBMM Genel Kurulu'nda söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında milletvekillerinin aylarca süren yollardan getiren asıl güç "din ve vatan sevgisi" olduğunu vurguladıktan sonra ekleme yaparak bir de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği olduğunu söylemiştir. Kendisinin ve temsil ettiği Muş bölgesinin deruni hislerini dile getirerek Mustafa Kemal Paşa'ya hürmet ve ihtiramlarını söylemiştir.

Daha sonra İçişleri Bakanlığı'ndaki memur atamaların değişen Osman Kadri Bingöl İçişleri Bakanı'nın tek başına tüm işleri yürütemeyeceğini, dolayısıyla memurlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise zabıta (kolluk kuvvetleri) personelinin aileleri ve hizmetçileriyle ilgili bir meseleye değinmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 32. Birleşim, II. Cilt: 278).

Osman Kadri Bey, TBMM'nin birinci döneminin birinci yasama yılı içerisinde Mahmut Sait Bey ile birlikte Sason'un kazaya dönüştürülmesi ile ilgili bir kanun teklifi vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 42. Birleşim, XI. Cilt: 39). Osman Kadri Bey yine aynı yasama yılı içerisinde Diyarbakir Telgraf Memuru Behçet Bey'in askerliğine dair takrir vermiştir. Onun bu takririne Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey (Okyar) cevap vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 82. Birleşim, XIII. Cilt: 24). Bu dönemde verdiği kanun teklifleri arasında genel af ile ilgili kanun teklifi de vardır. Bu teklifi 23.04.1336 tarihinde vermiş ve teklif meclis genel kurulunda görüşülmüş fakat kabul edilmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 177. Birleşim, XXVI. Cilt: 440).

Osman Kadri Bey, 16 Aralık 1922 (16.12.1338 Rumi) tarihinde, Musakkafat Vergisi (bina ve arazi vergisi), Ağnam Vergisi (hayvan vergisi) ve Gümrük tarifesinin değiştirilmesi, kaldırılması, Aşar Nizamnamesi (onda bir vergi düzenlemesi) ve İstihlâk Kanunu (tüketim vergisi kanunu) ile ilgili görüşmelerin yapıldığı TBMM Genel Kurulunda söz alarak, meclis gündemiyle ilgili önemli bir konuşma yapmıştır.

Konuşmasında, "Musakkafat Vergisi" (bina ve arazi vergisi) büyük ve gelişmiş şehirlerde uygulanan kanunların aynı şekilde yoksul bölgelerde de uygulanmasının haksızlık olduğunu savunmuş. Eşitlik ilkesi olsa da adil olmadığını savunmuştur.

Bölgelerindeki tüccarların ve çiftçilerin durumunun kötü olmasına rağmen insanları memleketlerinde tutan temel gayenin manevi bağlar olduğunu, çünkü ekonomik ve sosyal hayatın

bittiğini ifade etmiştir. Son olarak, Maliye Vekili ve tüm milletvekillerinden bu bölgelere özel ihtimam ve alaka göstermelerini, sorunlara çözüm bulmalarını ve sunduğu önerenin kabul edilmesini rica etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 157. Birleşim, XXV. Cilt: 427).

1922 yılının aralık ayında mecliste birçok konuşma yapan Osman Kadri Bey, 30 Aralık 1922 tarihinde İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'in sözlerine cevap vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 157. Birleşim, XXVI. Cilt: 111-112). 06.01.1339 tarihindeyse Muş Mebusu Ali Rıza Beyin mezuniyetine dair Divanı Riyaset kararı hakkında meclis genel kurulunda bir konuşma gerçekleştirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 169. Birleşim, XXVI. Cilt: 203). 8 Ocak 1923 tarihinde memurların aile harcırahlarının düzenlenmesiyle ilgili bir kanun teklifi sunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 173. Birleşim, XXVI. Cilt: 316).

Osman Kadri Bey, 15 Ocak 1923 (15.01.1339 Rumi) tarihinde, Muş'a doktor gönderilmemesi sorununu gündeme getirmiş ve bu konuda bir önerge (takrir) sunarak bölgeye doktor görevlendirilmesini talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 174. Birleşim, XXVI. Cilt: 357). Fakat bu soruna çözüm üretilmemesi üzerine 12.02.1339 tarihinde meclis genel kurulunda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında şehirde doktor olmamasına değinmiş ve bu soruna çözüm üretilmesini istemiştir. Osman Kadri Bey; Muş'ta yaklaşık altı aydır devam eden ciddi bir salgın hastalığın olduğunu, bölgede doktor, tedavi imkânı ve sağlık görevlisi bulunmadığını ve bu durumun ölümlere yol açtığından bahsetmiştir. Kısacası, Osman Kadri Bey konuşmasında, TBMM'nin dikkatini Muş'taki insan sağlığı krizine çekerek, devletin temel görevlerinden olan sağlık hizmeti sunumunun bu bölgede yetersiz kaldığını ve acil müdahale gerektiğini belirtmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 191. Birleşim, XXVII. Cilt: 308).

Meclis genel kurulunda Muş'un sorunlarını getiren Osman Kadri Bey'in genel kurulda yaptığı konuşmalardan birisi de Muş'a gönderilmesini istediği ziraat aletleri ve makineleriyle ilgilidir. Konuyla ilgili yalnızca meclis genel kurulunda konuşmamış aynı zamanda İktisat Vekilinin cevaplama için bir takrir vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 7. Birleşim, XXVIII. Cilt: 38-40). Osman Kadri Bey, Van Sultanisi Arabi Muallimi Ömer Azmi Efendi'nin birikmiş aylıklarının verilmesine dair takrir vermiş ve bu takrir 28.03.1339 tarihinde Şer'îye Vekâletine gönderilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 12. Birleşim, XXVIII. Cilt: 196).

Meclis genel kurulunda Muş'un sorunlarını getiren Osman Kadri Bey'in genel kurulda yaptığı konuşmalarda Doğu vilayetlerinin (özellikle Muş gibi bölgelerin) savaşlar ve işgaller sonucunda harap olduğunu anlatmıştır. Doğu Anadolu'nun savaş sonrası yaşadığı korkunç yıkımı ve merkezi hükümetin bu bölgelerle ilgili yeterli bilgiye sahip olmaması eleştirisini yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 14. Birleşim, XXVIII. Cilt: 266-267).

Osman Kadri Bey'in Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalar, Yeni Cumhuriyetin TBMM'sinin ilk yıllarının sadece askeri zaferlerle değil, aynı zamanda ülkenin iç sorunlarıyla da mücadele halinde olduğu, bölgesel eşitsizliklerin ve toplumsal ihtiyaçların tartışılıp müzakere edildiği bir meclis olduğunu gösterir.

Osman Kadri Bey, bir taraftan milli mücadelenin getirdiği ruhu ve milletin fedakâr karakterini yüceltirken, diğer yandan yeni kurulan devletin yönetim anlayışı, bürokratik liyakat, adil vergi politikaları, bölgesel kalkınma ve halkın temel sağlık ihtiyaçları gibi konularda eleştirel bir duruş sergilemiştir. Milletvekillerinin halkın temsilcisi olup kendi bölgelerinin sesi olma görevini büyük bir sorumlulukla yerine getirmiştir.

2.1.10. Ahmet Hamdi Efendi (Bilgin)

Ahmet Hamdi Bey 1869 yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Molla Abdülrezzakzade Hacı İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. İlk olarak Sıbyan mektebine daha sonra orta öğrenimini Rüştîye'de tamamladıktan sonra Büyük Cami Medresesi'nde öğrenim hayatına devam etmiş ve buradan icazetname alarak mezun olmuştur. Memuriyet hayatına Siirt'te Muhasebe Kalemî'nde kayıt memuru olarak başladı. 1887 yılında Rıdvan İlçesi Mal Müdürü olduktan kısa bir süre sonra Eruh İlçesi Mal Müdürlüğü'ne vekalet etmiştir. Sonraki yıllarda sırasıyla Siirt Muhasebe Kalemî Memurluğu, Şirvan Mal Müdür Yardımcılığı, Siirt Ziraat Bankası Şube Tahsildarlığı, Siirt Duyun-u Umumiye Nezareti Tahrirat Kalemliği, Tuzla Katipliği, Çapakçur ve Kulp Kazası Mal Müdürlükleri, Muş Tahsilat Memurluğu, Muş Vergi İdaresi Başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Muş Vergi İdaresi Başkanlığı olduğu dönemde 15 Nisan 1920 tarihinde yapılan seçim sonucunda Muş Mebusu olarak seçildikten sonra 22 Ağustos 1920 tarihinde meclis çalışmalarına katılmıştır (Çoker, 1993: 795).

TBMM'de Muş Mebusu olarak; TBMM Bütçe Komisyonu, TBMM Mali Kanunlar Komisyonu, TBMM Tapu-Kadastro ve Sayıştay Komisyonlarında görev yapmıştır. 23 Nisan 1920 - 15 Nisan 1923 yılları arasında görev yapan Ahmet Hamdi Efendi, yedisi gizli oturumlarda olmak üzere milletvekili olduğu süre içerisinde meclis genel kurulunda otuz üç konuşma yapmış, bir soru, bir genel soru önergesi verdiği gibi üç kanun teklifinde bulunmuştur. Milletvekilliği sona erdikten sonra memuriyet isteğinde bulunup 5 Mart 1924 tarihinde Ardahan Muhasebeciliği'ne atandı. Buradaki memuriyeti 1 Haziran 1927'de son buldu ve emekliye ayrıldı. Emekliye ayrıldıktan sonra herhangi bir işle meşgul olmayan Ahmet Hamdi Bilgin, üç çocuk babası olup 18 Kasım 1943 tarihinde vefat etti (Selvi, 2023: 340; Çoker, 1993: 795).

2.1.11. Ahmet Hamdi Efendi (Bilgin)'in Meclis Çalışmaları

Ahmet Hamdi Bey, I. TBMM'de üç taksir vermiştir. Bu taksirlerden ilk Muş Sancağı dâhilinde bulunan köprülerin bakım ve onarımlarıyla ilgilidir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 106. Birleşim VI. Cilt: 148; TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 123. Birleşim VI. Cilt: 52-53). Diğer taksir ise Muş idari teşkilatının düzenlenmesi hakkındadır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 107. Birleşim VI. Cilt: 173). Üçüncü taksir ise Muş'ta bulunan camilerin tamir ve bakımlarıyla ilgilidir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 114. Birleşim VI. Cilt: 356).

Ahmet Hamdi Efendi, I. TBMM'de genel kurulda birçok kez söz almış, taksir ve kanun teklifleri sunmuştur. Onun mecliste söz aldığı ilk olay İstiklâl Mahkemeleri hakkındadır. İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması ve üyelerinin aşamasında 29 Kasım 1920 tarihinde TBMM Genel Kurulunda söz alarak kısa bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada İstiklâl Mahkemeleri'ndeki boş üyelikler için bir seçim yöntemi önermiştir. Seçim için üyelerin kura ile belirlenmesini teklif etmiştir. Onun kanaatine göre bu yöntem, adayların kişisel çabalarıyla değil, tamamen tarafsız bir şekilde seçilmesini olcaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 101. Birleşim VI. Cilt: 24).

Ahmet Hamdi Efendi, aza üyeleriyle ilgili Divan-ı Riyaset'in kararına yönelik bir konuşma yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 118. Birleşim VI. Cilt: 459-460). Kırşehir Milletvekili Sadık Bey'in tahsisatına dair taksiriyle ilgili söz almış ve çok kısa bir konuşma yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 118. Birleşim VI. Cilt: 461). 27. 02. 1337 Defter-i Hakani bütçesi münasebetiyle ilgili söz almıştır. Fakat bu konuşmaların hepsi kısa bir-iki cümlelik konuşmalardır. Bu nedenle alıntılama yapılmamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 158. Birleşim VIII. Cilt: 478-479). Meclis genel kurulunda 06.01.1337 tarihinde ihtiyaç sahibi çiftçilere ayrılan 300 bin

liranın nerelere tahsis edildiğine dair sual münasebetiyle söz almıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 130. Birleşim VII. Cilt: 199).

Ahmet Hamdi Bey'in, TBMM'nin birinci döneminde meclis genel kurulunda yaptığı en uzun konuşmalardan birisi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilgilidir. Konuyla ilgili 30.11.1336 (30 Kasım 1920) TBMM'de yaptığı konuşmada özetle seçim bölgelerine değinerek, halkın büyük çoğunluğunun (%8 Türkçe, %95 okuma yazma) Türkçe konuşmadığını, anlayamadığını veya okuma yazma bilmediğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında ülkenin ve halkın seviyesi yükseltilmeden, Batı'dan alınan her modelin doğrudan uygulanmasının zararlı olacağını vurgulamıştır. Halkın eğitim seviyesinin zaruret derecesinde yükseltilmesini savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 106. Birleşim VI. Cilt: 157). Memurlar arasından milletvekili seçilenlerin tekaüt (emeklilik) ve mazuliyet haklarına dair kanun teklifi münasebetiyle 12.04.1339(12 Nisan 1923) tarihinde TBMM genel kurulunda söz alarak görüşlerini izah etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 23. Birleşim XXIII. Cilt: 66).

Ahmet Hamdi Bey, yasa yapım süreçlerinde titizlikle yer almış, metinlerdeki dilin ve kavramların doğruluğuna büyük önem vermiştir. Meclis'te temsilin adil ve dengeli olması konusunda hassasiyet göstermiştir. Seçim bölgesindeki (Kürt bölgelerindeki) dil ve eğitim farklılıklarını gündeme getirmiştir. Bu, onun sadece kendi bölgesinin değil, ülkenin genelindeki farklılıkların ve hassasiyetlerin farkında olduğunu ve kapsayıcı bir temsil anlayışını savunduğunu gösterir. İstiklal Mahkemeleri, çiftçilere yardım, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu vb. görüşlerini dile getirmiştir.

Özetle, Ahmet Hamdi Bey, TBMM'nin ilk döneminde etkili ve tesirli bir milletvekili olarak, yasama süreçlerine önemli katkılarda bulunmuş, farklı toplumsal kesimlerin temsil edilmesini savunmuş ve demokratik değerlere bağlılığıyla öne çıkmıştır.

2.1.12. Rıza Bey (Kotan)

Rıza Bey, 1890 yılında Muş'ta doğdu. Gönenzade ailesine mensup olup bu aileden Gönenzade Ali Galip Ağa'nın oğludur. Annesi Hırma Hanım'dır. Muş ortaokulunu (Rüştiyesini) bitirdikten sonra tarım ve ticaretle uğraşmıştır. Belediye ve Liva Meclisi Üyeliklerine seçildi. Daimi Encümen Üyelikleri görevinde bulundu. 15 Nisan 1920'de yapılan seçimlerde Muş Mebusu olarak seçildi. Yol harçlığının geç gönderilmesi nedeniyle I. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan çalışmalara gecikmeli olarak katıldı. TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmelerin sonucunda 13 Ocak 1921 tarihinde Batı cephesinde hizmet etmek üzere görevlendirildi, izin alarak üç ay meclis çalışmalarından muaf tutuldu. 3 Nisan 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), tarafından doğu illerinde görev yapmak üzere gönderildi. Bu görevi 11 Haziran 1922 tarihine kadar devam etti. Hastalığı nedeniyle 26 Ağustos 1922 tarihinde meclis çalışmalarına katıldı (Çoker, 1993: 804; Selvi, 2023: 342; Sertel ve Yedek, 2019: 224-226).

28 Haziran 1923 tarihli yapılan genel seçimlerde 248 oy almak suretiyle tekrar Muş Milletvekili seçildi. Meclis çalışmalarına 11 Ağustos 1923 tarihinde katıldı. Mazbatasını 8 Eylül 1923 tarihinde onaylandı. Kurtuluş Savaşı süresince Batı Cephesi'nde yaptığı hizmetlerden dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) teklifiyle yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Nizamname-i Dahili ile Şerhiye ve Evkaf Komisyonlarında çalıştı. TBMM'de bir konuşma gerçekleştirdi. 26 Haziran 1927 tarihinde milletvekilliği görev süresi doldu. Milletvekilliği sona erince Ankara'da ticaretle uğraştı fakat başarılı olamadı. Bir süre Ankara Belediyesi Otobüs İşletmelerinde çalıştı. Evli ve dört çocuk babası olan Rıza Kotan, 20 Ekim 1951 tarihinde Ankara'da vefat etti ve Cebeci Asrı Mezarlığına defnedildi (Çoker, 1993: 804; Selvi, 2023: 342; Sertel ve Yedek, 2019: 224-226)

2.1.13. Rıza Bey'in (Kotan) Meclis Çalışmaları

Rıza Bey, I. TBMM'de sadece bir kez söz almıştır. Bu konuşma, bazı milletvekillerinin izin (mezuniyet) durumlarıyla ilgilidir. Rıza Bey, 21 Aralık 1920'de (21.12.1336) yaptığı bu kısa konuşmada, milletvekillerinin memleketlerine gidip gelmelerinin uzun süreceğini (45 gün) ve bu nedenle izinlerini kullanmak için çok az zamanları olacağını belirtmiştir. Konuşma, meclis başkanına ve genel kurula bir cevap niteliğindedir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 118. Birleşim, VI. Cilt: 459).

Rıza Bey'in mecliste yaptığı bu tek konuşması, onun belki de "iş odaklı" veya "sorun çözücü" bir yaklaşım içinde olduğunu gösterir.

2.1.14. Kasım Bey (Dede)

1886 yılında Muş'ta doğdu. Anne adı Emine, baba adı İzzet'tir. Muş Rüştüyesinden mezun olduktan sonra ziraat ve ticaretle meşgul olmuştur. Bunun nedeni bağlı bulunduğu Çeşnigilzade ailesinin büyük topraklara sahip olmasıdır. Liva Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyeliği yapan Kasım Bey, 1913-1920 yılları arasında Kulp, Sason, Silvan Bidayet Mahkemeleri Başkanlığı ve Muş Savcılığı görevlerini yürüttü. I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Kafkas Cephesi'nde bazı muharebelere katıldı. Ruslar ve Ruslar ile iş birliği yapan Ermeniler ile mücadele etti (Selvi, 2023: 342; Özalper, 2015: 522-523).

24 Kasım 1919'da Muş Bidayet Mahkemesi Başkanı olarak atandı. Bunun yanında Belediye Meclisi üyesi oldu. Bu görevleri yürüttüğü süre içerisinde TBMM tarafından yapılan seçimlere katıldı ve Muş Mebusu seçildi 15 Nisan 1920 tarihinde yapılan seçimlerin ardından yol harçlığının gönderilmemesi nedeniyle 27 Ağustos 1920 tarihinden itibaren meclis çalışmalarına gecikmeli olarak katıldı. Meclis'te ikinci grup üyeleri arasında yer aldı. Diğer Muş milletvekillerinden farklı olarak hiçbir komisyonda görev almadı. Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Grubu'na muhalefet eden ikinci grupta yer almasına rağmen milli çizgiden ayrılmamıştır. 15 Nisans 1923'te milletvekilliği görevi sona erdi. Milletvekilliği görevinin son ermesinin ardından memleketine dönerek tarım ve ticaretle uğraşmıştır. TBMM tarafından kendisine Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası verilen Kasım Dede, 22 Ocak 1957'de hayatını kaybetmiş, Muşkale Mahallesi'nde bulunan aile kabristanında toprağa verilmiştir (Selvi, 2023: 342-343; Özalper, 2015: 522-523).

2.2. III. Dönem Muş Milletvekilleri

III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Muş'tan doğrudan seçilmiş milletvekilleri yoktur. Bu durumun temel nedeni, o dönemde Muş ili bağımsız bir il statüsünde değildir. Muş 1926 ile 1929 yılları arasında Bitlis iline bağlı bir ilçe statüsünde yer alması doğrudan temsil edilmeme durumunu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Yasama Dönemi 1927-1931 yılları arasında kapsamaktadır. Bu dönemde Muş, idari statü olarak Bitlis iline bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki idari yapılanma sürecinde, bazı yerleşim yerlerinin il statüsü kazanması farklı tarihlerde gerçekleşmiştir. Muş, il statüsünü ancak 1929 yılında kazanmıştır.

Bu nedenle, 1927'de yapılan genel seçimlerde, Muş'taki seçmenler oylarını Bitlis ilinin milletvekillerini belirlemek üzere kullanmışlardır. Dolayısıyla, III. Dönem kayıtlarında "Muş Milletvekili" olarak ayrı bir isim listesi yerine, Muş'u da kapsayan bölgenin temsilcileri olarak Bitlis milletvekilleri yer almaktadır. Bu durum, o dönemin idari coğrafyası ve seçim sistemiyle doğrudan ilişkilidir.

2.3. IV- XI. Dönem Muş Milletvekilleri

TBMM'nin Dördüncü Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 25 Nisan 1931 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 4 Mayıs 1931 tarihinde başlamış, 23 Aralık 1934 tarihine kadar devam etmiştir. 25 Nisan'da yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Muhittin Başay ve Mehmet Naki Yücekök'tür.

TBMM'nin Beşinci Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 1 Mart 1935 tarihinde başlamış, 27 Ocak 1939 tarihine kadar devam etmiştir. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Ahmet Şükrü Ataman, Ahmet Şevki Çiloğlu, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök'tür.

TBMM'nin Altıncı Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 26 Mart 1939 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 1 Nisan 1939 tarihinde başlamış, 15 Ocak 1943 tarihine kadar devam etmiştir. 26 Mart 1939 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Ahmet Şükrü Ataman ve İsmail Hakkı Kılıçoğlu'dur.

TBMM'nin Yedinci Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 8 Mart 1943 tarihinde başlamış, 14 Haziran 1946 tarihine kadar devam etmiştir. 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; İsmail Hakkı Kılıçoğlu ve Kamil Kotan'dır.

TBMM'nin Sekizinci Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 5 Ağustos 1946 tarihinde başlamış, 24 Mart 1950 tarihine kadar devam etmiştir. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Bari Dedeoğlu, Hamdi Dayı ve Halid Onaran'dır.

TBMM'nin Dokuzuncu Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 22 Mayıs 1950 tarihinde başlamış, 12 Mart 1954 tarihine kadar devam etmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Hamdi Dayı ve Ferit Kılıçlar'dır.

TBMM'nin Onuncu Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 14 Mayıs 1954 tarihinde başlamış, 11 Eylül 1957 tarihine kadar devam etmiştir. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Gıyasettin Emre, Şemsettin Ağaoğlu ve Şefik Çağlayan'dır.

TBMM'nin On Birinci Döneminde görev yapacak milletvekilleri, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerle belirlenmiştir. Meclis çalışmaları ise 1 Kasım 1957 tarihinde başlamış, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar devam etmiştir. Darbenin ardından Demokrat Parti Milletvekilleri tutuklanarak parlamento dağıtılmıştır. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından Muş Milletvekili olarak seçilen isimler; Gıyasettin Emre, Şemsettin Ağaoğlu, Şefik Çağlayan ve Zeki Dede'dir.

2.3.1. Hasan Reşit Tankut

1891 yılında Elbistan'da doğan Hasan Reşit Bey, Cumhuriyet'in ilk döneminin en önemli dil bilimcilerinden ve devlet adamlarından biridir. Anne adı Fatma, baba adı Hacı Reşit Efendi'dir. İlk ve ortaöğrenimini Elbistan'da tamamladıktan sonra Şam İdadisinde lise eğitimine devam etmiş, daha sonra yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamlamıştır. Mülkiye Mektebi'nden 1913 yılında mezun olduktan sonra ilk görev yeri Sivas'a atanmıştır. 18 Ağustos 1913 tarihinde Sivas ili maiyet memurluğu göreviyle memuriyet hayatı başlayan Hasan Reşit Bey, hem Osmanlı'nın son dönemlerinde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında birbirinden farklı memuriyet ve görevlerde bulunmuştur (Çoker, 1996: 467; Sertel ve Yedek, 2019: 228).

Sivas'ta maiyet memuru olarak görev yaptıktan sonra 25 Mart 1914 tarihinde Sivas Vilayeti İlkokullar Müfettişliği görevine başladı. Bu göreve atandıktan birkaç ay sonra yedek subay olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. 29 Ağustos 1914 - 7 Kasım 1918 tarihleri arasında farklı cephelerde Osmanlı ordusunda İtilaf Devletleri ile savaştı. Savaş sırasında mülazım-ı evvel olarak girdiği Osmanlı ordusundan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra üsteğmen rütbesiyle terhis oldu (Çoker, 1996: 467; Sertel ve Yedek, 2019: 228).

Terhis olduktan sonra bir süre açıkta kaldı. 1919 yılında Dahiliye Nezaretindeki görevine geri döndü. 3 Haziran 1919 tarihinde Niksar Kaymakamlığı'na atandı. İşgal yıllarında Kurtuluş Savaşı'na büyük destek verdi, Kuva-yı Milliye'yi destekledi. Tokat'ta milli bilincin uyanmasında etkili isimlerden biri oldu. Niksar Kaymakamlığı 1921 yılının Şubat ayına kadar devam etti. 7 Şubat 1921 tarihinde Artova Kaymakamlığı görevine atandı. Artova Kaymakamlığı kısa sürdü. 30 Ağustos 1921 tarihinde Erbaa Kaymakamı olarak atandı. Kurtuluş Savaşı süresince direniş mücadelesine Anadolu'da destek veren bürokratlardan biri oldu. Özellikle Tokat ve çevresinde Milli Mücadele'ye verdiği desteklerden dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Dahiliye Nezaretindeki memuriyeti devam etti.

7 Ekim 1924 tarihinde İstanbul Polis Müdürlüğü Üçüncü Şube Müdürlüğüne getirildi. Bu görevi 1926 yılının Temmuz ayına kadar devam etti. 13 Temmuz 1926 tarihinde İstanbul Polis Teşkilatı Müdür Muavini (Yardımcılığı) görevine getirildi. Bu görevi bir buçuk yıl kadar devam etti. 28 Ocak 1928 tarihinde Mülkiye Müfettişliğine atandı. Sağlık sorunlarını gerekçe göstererek memuriyetten istifa etti, aktif siyasete atıldı. Türk Dil Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) kurucuları arasında dokuz numaralı üye olarak yer aldı. Cemiyet bünyesinde farklı birimlerde görev yaptı ve dil bilimleri alanındaki çalışmaları aktif siyasi yaşantısı boyunca devam etti (Alparslan ve Aydın, 2017: 25-26).

Soyadı Kanunu'ndan sonra "Tankut" soyadını alan Hasan Reşit Bey'in aktif siyasi yaşantısı IV. Dönem Muş Mebusluğu ile başladı. 4 Mayıs 1931 - 23 Aralık 1934 tarihleri arasında CHF Dördüncü Dönem Muş Mebusu olarak görev yaptı. TBMM'nin Beşinci Yasama Dönemi'nde 1 Mart 1935 - 27 Aralık 1938 tarihleri arasında Maraş Mebusu, TBMM'nin Altıncı (3 Nisan 1939 - 15 Ocak 1943), Yedinci (8 Mart 1943 - 14 Haziran 1946), Sekizinci (5 Ağustos 1946 - 24 Mart 1950) yasama dönemlerinde yine Maraş Mebusu olarak mecliste görev yaptı. Hasan Reşit Tankut, TBMM'nin Dokuzuncu Yasama Dönemi'nde 22 Mayıs 1950 - 12 Mart 1954 tarihlerinde Hatay Milletvekili, TBMM'nin On Birinci Yasama Dönemi'nde 1 Kasım 1957 - 25 Mayıs 1960 tarihleri arasında Mardin Milletvekili olarak mecliste görev yaptı. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nden sonra aktif siyasi yaşantısını sonlandırdı (Çoker, 1996: 467-468; Sertel ve Yedek, 2018: 228).

Aktif siyasi yaşantısı sırasında Türk Dil Kurumu'nda Merkez Kurul Üyeliği'nin yanında, Etimolojik, Lengüistik, Filoloji Kolları Başkanlığı, Genel Sekreterlik ve İkinci Başkanlık

görevlerinde bulunduğu gibi Türk Ocakları Genel Müfettişliği, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyeliği gibi görevlerde bulundu. Aktif siyasi yaşantısı bittikten sonra da Ankara'da yaşamaya devam etti. Üç çocuk babası olan Hasan Reşit Tankut, 18 Şubat 1980 tarihinde Ankara'da vefat etti. Hasan Reşit Tankut önemli bir devlet adamı ve önemli bir bürokrattı. Bununla birlikte Güneş-Dil Teorisi'nin teorisyenleri arasında yer alıyordu. Konuyla ilgili birçok eser verdiği gibi Ulus Gazetesi'nde de yazılar kaleme aldı. Yayımlanan eserleri şunlardır (Alparslan ve Aydın, 2017: 26-27; Çoker, 1996):

- Güneş Dil Teorisi'ne Göre Toponomik Tetkikler (1936)
- Güneş Dil Teorisi'ne Göre Dil Tetkikleri (1936)
- Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında Tetkik (1937)
- Prehistorya'ya Doğru Bir Dil İzlemesi ve Güneş Dil Teorisi'nin İzahı (1937)
- Diyarbakır Adı Üzerinde Toponomik Bir Tetkik (1937)
- Nusayriler ve Nusayrilik (1938)
- Alp Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu (1938)
- Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Geçerli İzahlar (1938)
- Maraş Yollarında (1940)
- Köy Kalkınması (1960)
- Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler (2000)

2.3.2. Hasan Reşit Tankut'un Meclis Çalışmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) dördüncü yasama dönemi, 25 Nisan 1931'deki genel seçimlerin ardından 4 Mayıs 1931'de başlamış ve 23 Aralık 1934'te sona ermiştir. Bu dönemde Muş Milletvekili olarak görev yapan Hasan Reşit Bey, yasama süresince dört kez konuşma yapmış ve bir de kanun teklifi sunmuştur. Hasan Reşit Bey'in söz aldığı konular arasında şunlar bulunmaktadır: Vilayet İdaresi Kanunu'nun bazı maddelerinin düzenlenmesi hk .

İspirto ve ispirotolu içkiler inhisarı idaresinin 1931 yılı bütçesinde yer almasıyla ilgili kanun düzenlemesi hk. Bu konuşmalar, soru-cevap şeklinde kısa konuşmalardır. Bunlara ek olarak, Hasan Reşit Bey, dördüncü yasama dönemi içerisinde Posta Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili bir kanun teklifi de vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 75-78. Birleşim X. Cilt: 336-438/453).

Muş Milletvekili Hasan Reşit Bey, 30 Haziran 1932 tarihinde yaptığı konuşmada, merkezi başka bir yerde olup geçici olarak Ankara'da görev yapan mülkiye müfettişlerine ödenen ikamet yevmiesi ve mesken tazminatı konusunu ele almıştır. Burada Hasan Reşit Bey, bu ödemelerin geri istenmesi (istirdat edilmesi) meselesini tartışmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 106. Birleşim IX. Cilt: 431-432).

16 Haziran 1934 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Soyadı Kanunu üzerine Hasan Reşit Bey, yaptığı konuşmada bu kanunun gerekliliğini ve öneminden bahsetmiştir. Bu konuşmasında Soyadı Kanunu sadece bir isim düzenlemesi olmadığını savunmuştur, bu kanunla (Soyadı Kanunu) hukuki ve sosyal belirsizliklerin giderileceği düşüncesindedir. Netice itibarıyla soyadı kanunun bir zorunluluk olduğu düşüncesindedir. Konuşma meclis genel kurulunda takdirle karşılanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 69. Birleşim XXIII. Cilt: 201).

Hasan Reşit Tankut, memuriyet döneminde Emniyet Teşkilatı'nın farklı birimlerinde görev yapmıştır. Bu kapsamda yaptığı görevleri; İstanbul Polis Müdür Muavinliği, 3. Şube Müdür Vekilliği, Polis Müdür Muavini gibi görevlerde bulunmuş ve Polis Teşkilatı'nın içerisinde yer

almıştır. Eski bir emniyet personeli olarak teşkilatın sorunlarını TBMM Genel Kuruluna taşıyan Tankut, 27 Mayıs 1937 tarihinde TBMM Genel Kurulunda Polis Teşkilatı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesiyle alakalı olarak söz almıştır. Burada Cumhuriyet döneminin gelişimine paralel olarak emniyet teşkilatının da güçlenmesi gerektiğini savunmuştur ve bu konuda Hükümetin attığı adımları takdir ve tahsin ettiğini belirtmiştir. Sadece mevcut sorunlar dile getirmemiş aynı zamanda sorunlara çözüm yollarını da göstermiştir. Emniyet mensuplarının eğitim düzeyinin yükseltilmesinin kanunda yer almasını olumlu bulduğunu belirtmiştir. Kanun yapılırken söz konusu emniyet personelinin de zarar görmemesi konusunda tavsiyeler vermiştir. Bu kişilerin edindikleri tecrübelerin çok değerli olduğunu ve morallerini bozmanın yanlış olacağını dile getirmiştir. Ayrıca, emniyet binalarının insan onuruna yakışır ve sağlıklı koşullarda olmasının önemine dikkatleri çekmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 66. Birleşim XVIII. Cilt: 324-325).

Hasan Reşit Tankut, 27 Aralık 1937 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmalardan birisi de Denizbank'ın kurulması hakkında verilen kanun teklifiyle alakalıdır. Burada ilk olarak Denizbank isminin Türkçeye uygunluğu üzerine bir tartışma meydana gelmiştir. Sadri Maksudi'nin "Denizbank" isminin dilbilgisine aykırı olduğu yönündeki itirazlarını reddetmiştir. Kelimenin Türkçe'ye uygun olduğunu deklare etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 21. Birleşim XXI. Cilt: 111-112).

27 Mayıs 1938'de TBMM'de 1938 yılı Hariciye Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde söz alan Hasan Reşit Tankut, gündem dışı bir konuşmayla Hatay Sorunu'na değinmiştir. Gündem dışı konuşmada Hasan Reşit Tankut'un Hatay konuşması, Cumhuriyet döneminin ulusal çıkarlarını koruma, bölgesel güvenlik politikalarını anlamak için eşsiz değerde bir belgedir. Konuşma, sadece diplomatik bir sorunu değil, aynı zamanda Fransa'nın sömürgeci zihniyetinin Türk milleti üzerindeki etkisini ve Türkiye'nin bu duruma karşı gösterdiği kararlı duruşu da ortaya koymaktadır. Bu açıdan o dönemin anlaşılması konusunda Hasan Reşit Tankut'un bu konuşması son derece değerlidir. Hasan Reşit Bey'in konuşmasının sonlarına doğru Atatürk'ün sağlığının siyasi bir malzeme olarak kullanılmasına karşı sert bir tepki göstermiştir. Konuşmasının son kısmından anladığımız dönemin Türk siyasetinde Atatürk'ün ne kadar merkezi ve kutsal bir figür olduğu açıkça bellidir (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 68. Birleşim XXV. Cilt: 249-252). Hasan Reşit Tankut'un, Hatay Sorunu üzerine yaptığı bu gündem dışı konuşmada, Türkiye'nin mevcut sorunun çözümü için barışçıl yolları tevessül ettiğini vurgulanmıştır. Hasan Reşit Tankut'un Hatay sorununu meclis genel kurulunda gündeme getiren ve aynı zamanda bu sorunun çözümünde önemli rol oynayan değerli bir şahsiyettir. Sadece mecliste konuşmamış Hatay'da Türklerden sonra en kalabalık ikinci etnik grup olan Nusayrilerle ilgili saha çalışmaları ve araştırmalar yapmış, Nusayrilerin sosyo-kültürel yapısı, tarihsel geçmişleri ve yayıldıkları coğrafya hakkında kapsamlı bir rapor hazırlayarak Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştur (Tankut, 1938: 1-64).

Hasan Reşit Tankut, Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda vefat etmesinin ardından 14 Kasım 1938 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada, Alman filozof Nietzsche'nin "insanüstü" (Übermensch) kavramını anarak başlar. Kendi acziyetini dile getirerek, Atatürk'ü tanımlama işini Nietzsche'nin "insanüstü" tanımına bırakmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 4. Birleşim, Cilt: XXVII: 36-37).

Hasan Reşit Tankut'un meclis faaliyetleri incelenip değerlendirildiğinde onun çok yönlü, ilkesel ve bir milletvekili olduğu anlaşılacaktır.

Hatay Sorunu gibi milli meselelerde aktif rol alarak, uluslararası diplomasideki haksızlıkları korkmadan çekinmeden dile getirmiş ve bu konularda çözüm önerileri sunmuştur.

Soyadı Kanunu tartışmalarında kanunun önemli bir savunucusu olmuştur. Vilayet İdaresi Kanunu ve Posta Kanunu gibi konulardaki yasa teklifleri ve düzenleme çabaları olmuştur.

Emniyet Teşkilatı üyelerinin çalışma koşulları, insani ihtiyaçlarına değinmesi empatik özelliklere haiz olduğu anlaşılmaktadır.

Denizbank adı tartışmasındaki konuşması, onun dil devriminin ve Türkçenin özgün yapısının yılmaz bir savunucusu olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün vefatı üzerine yaptığı konuşma, ona duyduğu derin saygıyı, Atatürk'ün "insanüstü", Cumhuriyet'in ideolojik temellerine olan bağlılığını ve Atatürk'ün vizyonunun bir taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hasan Reşit Bey'in, meclis faaliyetlerinden onun milliyetçi, reformist, sosyal hassasiyetleri fazlaca olan ve Türkçenin özgünlüğünü savunan önemli bir milletvekili olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.3. Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök

'Nakiyüddin Bey' ismiyle tanınan Mehmet Naki Yücekök 1866 yılında Naslıç'te doğmuş ve İstanbul nüfusuna kayıtlıdır. Babası Balzadelerden Ahmet Efendi, annesi ise Penbe Hanım'dır. Gerçek adı Mehmet Nakiyüddin olan Yücekök, çocukluğunda çok iyi bir eğitim almış, Fransızca ve Rumca'yı öğrenmiştir.

1883-1886 yılları arasında Harbiye'de eğitim gördükten sonra, 1886 yılının kasım ayında teğmen rütbesiyle mezun oldu. Kısa süre sonra merkezi Manastır'da bulunan III. Ordu'ya atandı. 11 Şubat 1887 tarihinde Selanik Askerî Rüştiyesinde Fransızca Öğretmeni olarak görev yapmış ve burada yaklaşık 20 yıl müddetince görev yapmıştır (Öztürk, 1995: 235).

Selanik Askerî Rüştiyesindeki görevi sırasında Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere birçok önemli ismin öğretmenleri oldu. Bu okulda sırasıyla üsteğmen (1889), yüzbaşı (1896) ve kolağalığı (kıdemli yüzbaşı) (1903) rütbelerine yükseldi. 1906 yılına kadar devam eden öğretmenlik görevinin ardından binbaşı oldu ve V. Ordu'ya atandı. 1908'de 42. Selanik Redif Alayı Kumandanlığı, 1910'da ise Selanik Jandarma Alay Kumandanlığı görevlerini üstlendi. Bu görevi sırasında kaymakamlığa (yarbaylığa) terfi etti. 1912'de 51. Alay Kumandanı oldu. 1913 Mayıs'ında sağlık sorunları nedeniyle açığa alındı ve 8 Eylül 1914 tarihinde emekli oldu (Öztürk, 1995: 235).

Milli Mücadele döneminde işgallere karşı tepki gösteren Mehmet Naki Yücekök, Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'da karşılayan isimlerden biriydi. Cumhuriyet'in ilanından sonra da önemli görevlerde bulunmuştur. 1921'de TBMM tarafından Giresun Reji Müdürlüğüne, 1923'te ise İnhisarlar Başmüdüriyeti Birinci Şube Müdürlüğüne gönderildi. 1939 yılında aktif siyaset hayatını sonlandırdıktan sonra Büyükada'da emekliliğini geçiren Mehmet Naki Yücekök, 2 Şubat 1947 tarihinde vefat etti ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi (Sertel ve Yedek, 2018: 229; Öztürk, 1995: 236). Evli ve iki çocuk babası olan Yücekök'ün oğlu Haydar Yücekök Yargıtay Daire Başkanlığı, torunu Ahmet Naki Yücekök ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde akademisyen olarak görev yaptı. Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim hayatında ve düşünce dünyasında yer edinen isimlerden biri olan Yücekök'ün etkisi büyüktü. Atatürk, 1924 Eylül'ünde Samsun İstiklal Ticaret Okulu'nda öğretmenlere yaptığı konuşmada Yücekök'ün Selanik Askerî Rüştiyesi'nde öğretmeni olduğunu vurgulayarak, "Bana henüz temel bilgileri öğretirken istiklal için ilk fikirleri de vermişti" sözleriyle onun üzerindeki etkisinden bahsetmiştir (Sertel ve Yedek, 2018: 229; Öztürk, 1995: 235-236).

2.3.4. Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök'ün Meclis Çalışmaları

Seçimlere katılan Nakiyüddin Bey üçüncü yasama döneminde yapılan genel seçimler sonucunda 502 oy alarak TBMM'nin üçüncü yasama döneminde Elazığ Milletvekili oldu (5 Şubat 1927). Bu dönemde Bahriye ve Milli Savunma Komisyonlarında görev yaptı. Dördüncü yasama döneminde (1 Şubat 1932), Muş Milletvekili Muhiddin Nami Bey'in ölümü üzerine Muş Milletvekili olarak seçildi ve 20 Şubat 1932'de meclis çalışmalarına katıldı (Çoker, 1995: 471-472). Beşinci dönemde de Muş Milletvekili seçilen Yücekök (19 Şubat 1935'te seçim tutanağını aldı, 1 Mart 1935'te Meclis'e katıldı), Atatürk'ün öğretmeni olarak mecliste saygı duyulan isimlerden biriydi. Dördüncü yasama döneminde Gümrük-Tekel, beşinci yasama döneminde ise Milli Savunma ile Gümrük ve İnhisarlar Komisyonlarında üyelik yaptı (Çoker, 1995: 472; Güneş, 2002: 590).

Mehmet Naki Yücekök'ün TBMM'deki milletvekilliği döneminde faaliyetleri, onun askerlik ve eğitimci geçmişiyle alakalıdır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci yasama dönemlerinde farklı illerden (Elazığ ve Muş) milletvekili olarak görev yapmıştır. Asker kökenli bir vekil olduğu için meclis komisyonlarındaki görevleri Bahriye, Milli Savunma, Gümrük-Tekel, Gümrük ve İnhisarları komisyonları olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hem öğretmeni olması hem de Milli Mücadele döneminde onu Samsun'da karşılayan ilk isimlerden biri olması, Yücekök'ün Cumhuriyet'in ideolojik temellerine bağlılığını ve liderle olan kişisel bağını gösterir. Mütevazı bir şahsiyet olduğu için göz önünde olmayı pek sevmeyen bir karakterdedir. Öğrencisi onun hakkında "istiklal için ilk fikirleri de vermişti" sözleri, Yücekök'ün sadece bir eğitimci olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet fikrinin tohumlarının atılmasında katkısı olan önemli bir şahsiyet olduğu açıktır. Söz konusu bu durum, mecliste kendisine duyulan saygıyı da pekiştirmiştir.

2.3.5. Muhittin Nami Bey (Başay)

Muhittin Nami Bey 28 Ağustos 1884'te Bitlis'te dünyaya gelen babası Kanburpaşazade İbrahim Efendidir, annesi ise Fatma Hanım'dır. İlköğretimini doğduğu Bitlis'te almış, ortaöğretimine Bitlis ve İstanbul'da tamamlamıştır. İstanbul Soğukçeşme Rüştîyesinde eğitim gördükten sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. Bu okuldan mezun olduktan sonra 1902 yılında Harp Okulu'nda eğitim hayatına devam etti. Bu okuldan 27 Mayıs 1905 tarihinde piyade asteğmen olarak mezun oldu. Ertesi yıl teğmenliğe yükseldi. 1908 yılında kurmay eğitimini tamamladı ve Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığı rütbesiyle Harp Akademisinden mezun oldu (Öztürk, 1996: 137).

1908-1910 yılları arasında sırasıyla Manastır, İstanbul, Sisam ve Havran'da çeşitli komutanlıklarında bulundu. 26 Şubat 1910 tarihinde Yemen'e gitti. Yemen'deki görevini başarıyla tamamlayarak 1911 yılının ekim ayında İstanbul'a döndü. İstanbul'a döndükten sonra Genelkurmay'da görev yaptı. Balkan Savaşlarında Garp Ordusu şube müdürlüğü ve fırka kurmaylığı gibi görevlerde bulunduğu gibi Selanik ile Manastır arası hat'ta Görece, Ergiri, Fiyeri, Avlonya gibi stratejik konuma sahip olan bölgelerdeki bütün askeri harekâtlara katıldı (Öztürk, 1996: 137-138).

Balkan Savaşları'ndan sonra 8 Ekim 1913'te tekrar Genelkurmay bünyesinde görevlendirildi. I. Dünya Savaşı'nda 1914 - Ş 1916 tarihleri arasında Çatalca Müstahkem Hattı Kurmayında çalıştı. Ayrıca Irak ve Kafkas Cephelelerinde Kerbela, Bağdat, Hankın, Mutki dolaylarında görev yaptı. Sağlık sorunları nedeniyle 1916 yılının Mart ayında İsviçre'ye gitti. İsviçre'den döndükten sonra üçüncü kez Genelkurmay bünyesinde görevlendirildi. Sağlık sorunları nedeniyle Anadolu'da Milli Mücadele'ye katılamasa da İstanbul'da milli cemiyetlerin çalışmalarına katılarak büyük destek verdi. Ayrıca

"M.N." imzasıyla İstanbul gazetelerinde Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar kaleme aldı (Öztürk, 1996: 137-138).

1922 yılında Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne atandı' (Ankara). 1923'te Genelkurmay Başkanlığı Talim ve Terbiye Şubesine atandı. Burada ikinci şube müdürlüğünü yaptığı dönemde 28 Aralık 1924 tarihinde yapılan seçimlerde 72 oy alarak Bitlis Milletvekili seçildi. Mazbatasını 12 Şubat 1925 tarihinde aldıktan sonra meclis çalışmalarına katıldı. Bu kapsamda Millî Müdafaa Komisyonu üyeliğinde bulundu.

Takvim ve Muhtıra Defterleri hakkının Tayyare Cemiyeti'ne tahsis edilmesiyle ilgili bir adet kanun teklifi verdi. TBMM Genel Kurulunda sekiz kez söz aldı ve farklı konularda konuşmalar gerçekleştirdi. Üçüncü dönemde yeniden Bitlis Milletvekili seçildi ve meclis çalışmalarını sürdürdü (Çoker, 1995: 471-472; Öztürk, 1996: 138).

25 Nisan 1931 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş Milletvekili oldu. Muş Milletvekili olarak meclis çalışmalarına 4 Mayıs 1931'de katıldı. Dördüncü yasama döneminin ilk toplantısında Milli Savunma Komisyonuna seçildi. Komisyonunda kâtip ve sözcü olarak görev yaptı. 18/19 Kasım 1931 tarihinde Ankara Sıhhat Yurdunda zatürreden dolayı vefat etti. Başbakanlığın 10 Ocak 1932 gün ve Mua. Md. 6/10 2 sayılı yazısı ile vefat haberi duyuruldu. Vefat haberi, 18 Şubat 1932 TBMM Genel Kuruluna bildirildi. Vefatının ardından Mehmet Naki (Nakiyüddin) Yücekök, Muş Milletvekili seçildi (Çoker, 1995: 471-472). Muhittin Nami Başay, TBMM'nin dördüncü yasama döneminde Muş Milletvekili olarak görev yapmış fakat görev süresini tamamlayamadan vefat etmiştir. TBMM'de meclis çalışmalarına katıldığı 4 Mayıs 1931 tarihinden vefat ettiği 18-19 Kasım 1931 tarihine kadar meclis genel kurulunda üç farklı konuşma gerçekleştirmiştir.

2.3.6. Muhittin Nami Bey'in (Başay) Meclis Çalışmaları

Muhittin Başay, 28 Mayıs 1931'de TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Kütahya milletvekili seçilen Bacakzade Mustafa ve Muallim Tefik Beylerin milletvekili mazbatalarının reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu savunma konuşması milletvekilliğinin halkın irade tecellisiyle başladığını ancak bu durumun kanunlara aykırı olması halinde geçerli sayılamayacağını söylemiştir. Muhittin Başay, 28 Mayıs 1931'de TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Kütahya milletvekili seçilen Bacakzade Mustafa ve Muallim Tefik Beylerin milletvekili mazbatalarının reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Konuşmasının temelinde, milletvekilliğinin halkın iradesiyle başladığını ancak bu durumun kanunlara aykırı olması halinde geçerli sayılamayacağı söylemiştir itirazı bu minval üzeredir. Başay, milletvekilliğinin milli iradenin tecellisi olduğunu kabul etmekle birlikte, söz konusu iki ismin seçiminin kanunlara aykırı olduğunu belirtmiştir. Milletvekili Seçimi Kanunu atıfta bulunarak, bu kişilerin seçilmeden iki ay önce istifa etmeleri gerekirken, bunu yapmadan seçildiklerini vurgular. Bu durum seçilme kanunlarına aykırı olduğunu söylemiştir. Konuşmasında, daha önce Bursa'dan seçilen bir milletvekilinin benzer bir durumdan dolayı mazbatasının reddedildiği örneğini vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 6. Birleşim I. Cilt: 69).

Muhittin Başay'ın, TBMM Genel Kurulunda iki konuşma daha yapmıştır. Bu konuşmalar; 1931 yılının İktisat Vekâleti Bütçesi hakkında ve Matbuat Kanunları hakkındadır. Buradaki konuşmalar milletvekilleri cevap niteliğindedir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 30. Birleşim III. Cilt: 172-173; TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 35. Birleşim III. Cilt: 360).

Muhittin Nami Başay askeri kariyerinin ardından siyasete atılmıştır. 1924 yılında Bitlis Milletvekili olarak TBMM'ye girmiş, üçüncü dönemde de bu görevini sürdürmüştür. 1931 yılında Muş Milletvekili olarak seçilerek meclise girmiştir. Görevleri süresince mecliste aktif rol oynamıştır.

Genel olarak bakıldığında, Muhittin Nami Başay, TBMM'de hem askeri geçmişinin getirdiği disiplinle hem de hukuki bilgi birikimiyle öne çıkan bir milletvekilidir. Seçildiği bölgeyi iyi temsil ettiği muhakkaktır. Konuşmaları ve duruşu, mecliste yasaların üstünlüğüne, yapılan çalışmaların meclis iç tüzüğüne uygunluğuna azami derece önem vermiştir.

2.3.7. Kılıczade İsmail Hakkı Bey (Kılıçoğlu)

1872 tarihinde Yugoslavya/Niş'te doğan Kılıçoğlu İsmail Hakkı Bey, İstanbul/Kadıköy Caferağa Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Evlad-ı Fatihan'dan (bu tanım Balkanlarda yaşamış veya halen yaşamakta olan Türkler için kullanılır.) bir aileye mensuptur. Babası Ali Ağa, annesi ise Nazife Hanım'dır. Makbule ve Hacer Hanım ile evlenmiş, bu evliliklerden; Burhan, Visal, Sabahattin, Nihal, Ali Ekrem, İclal, Muzaffer ve Kemal isimli çocukları olmuştur. Üç yaşına kadar doğduğu kasabada kalmış, 93 Harbi münasebeti neticesinde ailesi Manastır'a göç etmek zorunda kalmıştır. Orta öğrenimine kadar olan eğitimini göç ettikleri Manastır'da tamamladı. Daha sonra Mühendishane-i Berri Hümayun'a girdi. 1890-1894 yılında eğitim gördüğü bu okuldan 1894 yılında teğmen rütbesiyle mezun oldu (Öztürk, 1995: 404; Sertel ve Yedek, 2018: 228).

Mezuniyet sonrası sırasıyla Selanik, Manastır, Bağdat, Yemen, Selanik, Edirne, Selanik, İstanbul ve Selanik'te askeri görevlerde bulundu. Yüzbaşı rütbesiyle Irak'ta Bağdat Askeri İdadisinde görev yaptı. Yemen'de isyancılarla mücadele etti. 1899 yılında Selanik Kolordusu'na atandı. Görev esnasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. 1911 yılında Mustafa Kemal ile tanıştı. Sağlık sorunları nedeniyle aynı yıl İstanbul Sütluce'de bulunan silah deposu müdürlüğüne atandı. Ertesi yıl Merkez (İstanbul) Divan-ı Harp Üyeliği'ne atandı. Bu görevi sırasında binbaşı rütbesine yükseldi. Topçu Atışı Okuluna katıldı ve buradaki eğitimi başarıyla tamamladı (Öztürk, 1995: 404-405; Sertel ve Yedek, 2018: 228).

İstanbul'da bulunduğu sırada İttihat, Hürriyet-i Fikriye, Serbest Fikir Mecmuası ve gazetelerinde gericilik ve hurafeye karşı çıkan, toplumsal ağır eleştiriler içeren yazılar kaleme aldı. Bu yazılar nedeniyle 1913 yılının Ocak ayında emekliye sevk edildi. Askerlik hayatı son bulsa da memuriyete devam etti. Emekli olduktan sonra Hürriyet-i Fikriye adında bir mecmua kurdu. Bu dergide İttihatçıların önemli isimlerinden Celal Nuri'ye karşı ağır eleştirilerde bulundu. Batıcılık ve Türkçülük düşüncesini savunan Kılıczade İsmail Hakkı, tesettür karşıtı, Türkçe hutbe taraftarı, materyalist görüşleri savunan yazılar yazdı. Bu nedenle mecmuaya birkaç kez yayın durdurma cezası verildi. Mecmuada Latin harfleriyle yazı yayımlanması üzerine mecmua kalıcı olarak kapatıldı. Kılıczade İsmail Hakkı Bey daha sonra Serbest Fikir ve Uhuvvet-i Fikriye mecmualarını çıkarsa da bunlar da kısa bir süre içerisinde kapatıldı. İttihat'ta kaleme aldığı makaleleri, Batıl İnançlara Savaş İlanı anlamına gelen itikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb adlı eserinde topladı. Burada topladığı yazılarda hükümet değişikliği istemesi nedeniyle Divan-ı Harp-i Örfi'de yargılandı (Özen, 2024: 193-194; Öztürk, 1995: 404-405).

Memuriyet hayatının ardından Çanakkale Göçmen Katipliği'ne atandı(1914). 1917'de ise İzmit Göçmen Müdürlüğü'ne atandı. İşgal döneminde İzmit'te Milli Mücadele'ye destek verdi. 1918'de Kocaeli Gazetesi'yle yayın hayatına dahil oldu. Bu gazetede Milli Mücadeleyi destekler mahiyette yazılar yazdı. Gazete, Milli Mücadele'yi destekleyen yayın organlarından birisi oldu. Mustafa Kemal, gazetenin basın-yayın faaliyetlerini yakından takip etti. Kılıczade aynı dönemde kısa bir süre İzmit

Muhtelit Orta Mektebi'nde bir yıl öğretmenlik yaptı. İzmit'in düşman işgalinden kurtulmasından sonra avukatlık yaptı. 16-17 Ocak 1923 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'in İzmit'e gelmesi üzerine onu karşılayan isimler arasındaydı. İleri Gazetesi muhabiri ve yazarı sıfatıyla İzmit Kasrı'nda düzenlenen basın toplantısında gazeteci kimliğiyle ona çeşitli sorular sordu. Şubat 1923 tarihinde yeniden yazmaya başladığı İçtihat Mecmuası'ndan 1926'da ayrıldı (Pekdoğan, 2002: 415-416). 1924 yılında Gazi Mustafa Kemal'in isteğiyle İzmit'te Hür Fikir Gazetesi'ni çıkardı. 1924-1932 yılları arasında yayımlanan bu gazetede Kocaeli'de Atatürk devrimlerini savunan yazılar kaleme aldı. 1925'ten itibaren kaleme aldığı yazılarda "Kılıçoğlu Hakkı" adını kullandı. Bu süreçte yargılandığı çeşitli davalardan beraat etti. 20 Temmuz 1927 tarihinde yapılan genel seçimlere katıldı. Kocaeli Milletvekili adayı oldu ve 746 oyla Kocaeli Milletvekili seçildi. 6 Eylül 1927 tarihinde mazbatasını aldı.

TBMM'nin üçüncü yasama döneminde Kocaeli Milletvekili olarak 1 Kasım 1927'de meclis çalışmalarına katıldı, ertesi gün mazbatasını mecliste onaylandı. TBMM'de Milli Eğitim Komisyonu üyeliği'ne getirildi.

TBMM'nin üçüncü yasama döneminde (1 Kasım 1927 - 26 Mart 1931) genel kurulda on beş farklı konuda on dokuz konuşma gerçekleştirdi. Siyasetin yoğun temposu nedeniyle gazetede faaliyetlerine son verdi. 1934'te Soyadı Kanunu'yla birlikte "Kılıçoğlu" soyadını aldı. Dört, beş ve altıncı dönemlerde Muş Milletvekili seçildi (Pekdoğan, 2002: 415-416).

Dördüncü yasama döneminde (4 Mayıs 1931'de başladı) meclis çalışmalarına katılmış ve bu dönemde Milli Eğitim Komisyonu'nda görev yapmıştır. Ayrıca Memurin Kanunu tasarısını incelemek üzere kurulan geçici bir komisyonda da yer almıştır. TBMM Genel Kurulu'nda birçok önemli konuda konuşmalar yapmıştır. Bunlar arasında; Bozdoğan Mal Müdürü Kemal hakkındaki karar, hükümet programı, İskenderun ve Antakya meselesi, İstanbul Elektrik Şirketi imtiyazının tasdiki, Teşkilâtı Esasiye Kanunu değişiklikleri, Türk Bayrağı Kanunu, Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçeleri (1936 ve 1938), Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun yer almaktadır. Ayrıca, müftü adının baş imam olarak değiştirilmesini öngören bir kanun teklifi de sunmuştur.

26 Mart 1939 tarihinde genel seçimlerde 139 oyla Muş Milletvekili seçildi. 3 Nisan 1939'da TBMM çalışmalarına katıldı. Dönem içinde Meclis Hesaplarını Tetkik Encümeni Üyesi olarak görev yaptı. Altıncı yasama dönemi boyunca (3 Nisan 1939 - 15 Ocak 1943) yedi farklı konuda yedi konuşma gerçekleştirmiş, bir kanun teklifi bir de önerge vermiştir. 1946'da milletvekilliğinin sona ermesiyle beraber aktif siyaset hayatına son verdi. Evli ve sekiz çocuğu olan Kılıçoğlu, 1960'ta vefat etti. İstanbul'un Kadıköy ilçesinde bulunan Sahrayı Cedit Mezarlığı'na defnedildi. Cumhuriyetin önemli aydın ve devlet adamlarından birisi olan Hakkı Kılıçoğlu'nun yayımlanan ve yayımlanmayan eserleri şunlardır (Günay, 2007: 583; Özen, 2024: 193-194):

- İtikadat-ı Batılâya İlan-ı Harb, Şems Matbaası, İstanbul 1329 (Batıl İnançlara Savaş İlanı)
- Son Cevab, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul 1331.
- Akvemü's-siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisan, Softa Efendilere Tâminen Son Cevab, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul 1331. En Sağlam Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Özel Olarak, Softa Efendilere Kapsamlı Son Cevap)
- Peygamberler Dedesi İbrahim, Kocaeli Vilayet Matbaası, Kocaeli 1926. Masallar-Efsaneler, (Yayımlanmamış Eser).

2.3.8. Kılıçzade İsmail Hakkı Bey'in (Kılıçoğlu) Meclis Çalışmaları

Dördüncü Dönem Muş Milletvekili olan Kılıçoğlu Hakkı Bey, TBMM Genel Kurulunda yedi kez söz almıştır. İlk konuşması Dâhiliye Vekâleti 1931 senesi bütçesi münasebeti ile ilgilidir. Konuyla ilgili söz alan Kılıçoğlu Hakkı Bey, 15.07.1931 tarihinde meclis genel kurulunda milletvekillerine hitap etmiştir. Bu konuşmada Kılıçoğlu Hakkı Bey, Adapazarı'nda yaşanan belediye seçimleri örneğini vererek, nüfus kayıtlarında olmayan kişilerin seçimlere katıldığını ve bu durumun seçimin geçersiz olacağını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 28. Birleşim III. Cilt: 121)

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 19 Temmuz 1931'de TBMM Genel Kurulu'nda Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Genel Müdürlüğü'nün 1931 yılı bütçesi hakkında konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Kılıçoğlu Hakkı Bey, Mazhar Müfit Beyefendi'nin görüşlerine katıldığını belirterek söze başlamıştır. Posta ve telgraf memurlarının en zor zamanlarda bile hayatlarını hiçe sayarak çalıştıklarını fakat bu vatansever ve candan çalışanı Türklerin maaşlarının çok az olduğunu dile getirdi. Buna karşılık, "müftü namıyla bir takım kimselere" (yani müftü adı altında bazı kişilere) "dünya kadar para verildiğini" ifade etmiştir. Kılıçoğlu Hakkı Bey'in konuşmasından sonra kanun maddelerine geçilmiş ve tüm maddeler kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 31. Birleşim III. Cilt: 209-210).

Kılıçoğlu Hakkı Bey'in TBMM Genel Kurulundaki bir diğer konuşması Millî Müdafaa Vekâleti bütçesi münasebeti ile alakalıdır. Kılıçoğlu Hakkı Bey, 21.05.1933 tarihinde yaptığı konuşmaya Kazım Paşa Hazretleri'nin orduyu öven sözlerine tamamen katıldığını belirterek başlamıştır. Cumhuriyet hükümetinin sulhsever olduğuna vurgu yapmıştır. Konuşmasının devamında Tayyare Cemiyeti'nin (Türk Hava Kurumu) önemine değinmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 55. Birleşim XV. Cilt: 271-273).

Kılıçoğlu Hakkı Bey 1934 yılında Muvazene-i Umumiye Kanunu (Genel Bütçe Kanunu) görüşmeleri sırasında yaptığı konuşma, Maarif Vekâleti (Eğitim Bakanlığı) bütçesinin yetersizliğine ve özellikle öğretmenlerin yaşadığı zorluklara odaklanmıştır. Muallimlerin özellikle uzak vilayetlerde olanların mahrumiyet içinde çalıştığı üzerine yoğunlaşmıştır. Ülkedeki mevcut zor ve çetin koşullara rağmen öğretmenlerin fedakarane çalıştıklarını ve çocuklara milliyet ve ülkülerini yaşlarına uygun bir dille anlatmada büyük başarı gösterdiklerini vurgulamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu konudaki gayretlerini de takdir ettikten sonra öğretmenlere bakanın huzurunda teşekkür etmiştir. Söz konusu muallimlerin tek şikayetlerinin maaşlarının zamanında ödenmemesi olduğunu özellikle belirtmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 60. Birleşim XXII. Cilt: 438-439).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 3 Aralık 1934 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda "Bazı Kisvelerin Giyilmeyeceğine Dair Kanun" görüşmeleri sırasında söz alarak, dini kisvelerin belirli durumlar dışında (sadece din adamları tarafından kullanılması) giyilmesinin yasaklanmasına destek vermiştir. Hakkı Bey nazarında bu kanun "hurafelere ve hurafecileri temsil edenlere dair bir kanun'dur.

Konuşmasında, kanunun "büyük inkılabımızın yaptığı kanunların en mübareklerinden" olduğunu vurgulamıştır. Bu kanunun Şapka Kanunu ile birlikte çıkarılmasını arzu ettiğini belirtmiş, ancak o dönemde bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Konuşmasının devamında bu kanunun çıkmış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 11. Birleşim XXV. Cilt: 75-76).

Kılıçoğlu Hakkı Bey'in 17 Aralık 1934 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya verilen "Atatürk" adının ve türevlerinin başka kimseler tarafından kullanılmasını yasaklayan kanun teklifi münasebetiyle genel kurulda söz almıştır.

Hakkı bey konuşmasına kanun teklifini " çok yerinde olan bir teklif" olarak nitelendirmiş ve bu düşüncüyü ortaya atan İbrahim Süreyya'ya hususi olarak teşekkür etmiştir.

Hakkı Bey Atatürk'e duyduğu derin sevgi ve saygı ile kanun teklifine tam destek vermiştir, hiç kimse "bu adı almamalı ve kimseye de bu ad konmamalıdır" demiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Dönem, 18. Birleşim XXV. Cilt: 202-203).

Bu konuşma Kılıçoğlu Hakkı Bey'in dördüncü dönemde yaptığı son konuşmadır. TBMM'nin dördüncü döneminde (1931-1934) Kılıçoğlu Hakkı Bey, kanun teklifi ve soru önergesi vermemiştir. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerde tekrar Muş Milletvekili Seçilen İsmail Hakkı Bey, "Kılıçoğlu" soyadını almıştır. Bununla birlikte meclis kayıtlarında soyadı "Kılıç" olarak geçmektedir. Bu dönemde TBMM Genel Kurulunda dokuz konuşma yapmış, bir de kanun teklifi vermiştir.

Kılıçoğlu Hakkı Bey'in 8 Nisan 1935 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Bozdoğan Mal Müdürü Kemal hakkındaki bir karar münasebetiyle yaptığı konuşma, kamu görevlilerinin (memurların) disiplin sorumluluğu ve iş güvencesi hakkındadır. Bu konuşmada herhangi bir bakanlığın, görevden alınan memuru tekrar kullanmak istememesini eleştirmiştir. Memurların kamu yararı için çalıştığını ve bu nedenle daha sıkı bir disiplin altında olmaları gerektiğini savunmuştur. Memurların ekmeğinden olmaması gerektiğini de belirterek, devletin ve halkın hakları ile memurların hakları arasında denge kurulması gerektiğini savunmuştur.

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 27 Mayıs 1935 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanun Layihası üzerine yaptığı konuşmada, haftalık tatilin cuma gününden hafta sonuna alınmasını desteklemiştir. Bu konuşmada Kılıçoğlu Hakkı Bey, 1935'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu görüşmelerinde, haftalık tatilin Cuma'dan hafta sonuna alınmasını savunmuştur. Bu değişimin hedefinin gayesinin ekonomik temellere dayandığını ve Türkiye'nin Batı medeniyetiyle münasebet kurması için gerekli olduğunu savunmuştur. Konuşmasının temelinde, dini referanslı tatillerden modern ve laik bir tatil anlayışına geçişi desteklemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 31. Birleşim III. Cilt: 302).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 20 Nisan 1936 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 1936 yılı bütçesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Hakkı Bey, 1936'da Vakıflar bütçesi üzerine konuşurken, doğrudan bütçe konusuna girmemiş Diyanet İşleri'nin yeni bir yapıya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 54. Birleşim X. Cilt: 89).

Kılıçoğlu Hakkı Bey'in yaptığı en önemli konuşmalardan biri 27 Kasım 1936 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Hatay sorununun gündeme gelmesi üzerine yaptığı konuşmadır. Burada "Eğer bu meseleyi beyaz kitapla halletmeyeceklerse bir kıvılcık çıkartmak için Türk milleti onlara istedikleri kadar kıvılcık mürekkep verebilir" şeklinde veciz bir ifade de bulunmuştur. Burada kastedilen ana düşünce "Eğer hükümetimiz, Hatay sorununu diplomatik yollarla, barışçıl görüşmelerle ve uluslararası hukukun öngördüğü şekilde çözemezse, o zaman Türk milleti, bu meselenin gerekirse askeri güçle, kan dökme pahasına çözülmesi için hükümete tam destek vermeye hazırdır. Gerekirse bu uğurda canını vermek suretiyle kan vermeye de hazırdır". Bu ifadeler Hatay konusunda Türk Milleti'nin ve Meclisi'nin kararlılığını, iradesini ortaya koyan önemli bir mesajdır. Bu fikirler farklı mebuslar tarafından da takdirle karşılanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 8. Birleşim XIII. Cilt: 75).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 5 Şubat 1937 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa)'nda yapılan bazı değişikliklerle ilgili konuşmuştur. Hakkı Bey'in 5 Şubat 1937'deki konuşması, laikliğin Anayasa'ya girmesi tartışmaları üzerinedir.

Kılıçoğlu Bey, laikliğin anayasal güvence altına alınmasının ardından, Diyanet İşleri gibi dini kurumların devlet bütçesinden fonlanmaması gerektiğini savunmuştur. Konuşma, devletin din işlerinden tamamen elini çekmesi gerektiği yönündeki bir talebi ifade etmektedir. Hakkı Kılıçoğlu'nun mevcut bu konuşması mecliste büyük takdir toplamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 33. Birleşim XVI. Cilt: 62).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yeni kurulan Celal Bayar hükümetinin programı üzerine bir konuşma yapmıştır.

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 1937'de Celal Bayar hükümetinin programı üzerine yaptığı konuşmada, İnönü'den Bayar'a geçen bu liderlik değişimini olumlu karşılamıştır. İsmet İnönü'nün uzun yıllar boyunca yaptıklarından dolayı yorulmuş olmasıyla bu değişikliği desteklemiştir. Konuşması devamın da Atatürk'ü üstün bir lider olarak yücelttikten sonra İnönü'nün Atatürk'ün "*sağ kolu*" olduğunu vurgulamıştır. Celal Bayar'ın "iş adamı" olması ve etkin bir siyasetçi olmasıyla birlikte ülkeyi başarılı bir şekilde yöneteceğine inandığını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 3. Birleşim XX. Cilt: 36-37).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 30 Mayıs 1938 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 1938 yılı bütçesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Hakkı Bey, konuşmasına Vakıflar İdaresi'nin (Evkaf İdaresi) eski hüviyetini eleştirmiştir. Evkaf idaresinin medenî bir şekil almaya başladığını ve "iyi ellerde idare edilerek iyi işler yapmaya çalıştığını" belirtmiştir. Konuşmasında camilerin dıştan güzel görüldüğünü ancak içlerine uzun zamandır girmediğini ima etmiştir. Mabetlerin halka sevdinilmesi için sevicecek bir hale getirilmesi gerektiğini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 69. Birleşim XXV. Cilt: 289) (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 69. Birleşim, XXV. Cilt: 290).

Kılıçoğlu Hakkı Bey, 22 Haziran 1938'de İstanbul Elektrik Şirketi'nin imtiyazının satın alınmasıyla ilgili kanun görüşmelerinde söz almıştır. Bu konuşmasında Türklerin demiryollarını Almanlardan iyi işlettiğinden misal vererek, Türk milletinin elektrik işlerini de yabancılardan daha iyi yöneteceğini söylemiştir. Mevcut hükümetten, bu duruma benzer şekilde diğer yabancı işletmeleri de millileştirerek sürdürülmesini istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 69. Birleşim, XXV. Cilt: 290).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, TBMM'nin beşinci yasama döneminde yalnızca bir kanun teklifi vermiştir. Bu teklif, müftülük makamının "baş imamlığa" dönüştürülmesi hakkındaydı. Teklif TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmüş, ancak kabul edilmediği için yasalaşmamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, V. Dönem, 6. Birleşim, XX. Cilt: 56).

TBMM'nin altıncı dönemi için 26 Mart 1939 tarihinde genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Şükrü Ataman ile birlikte Muş Milletvekili seçildi. TBMM'nin altıncı dönemi 3 Nisan 1939 - 15 Ocak 1943 tarihleri arasında kapsadı. İsmail Hakkı Kılıçoğlu, bu tarihler arasında TBMM Genel Kurulu'nda yedi kez söz aldı ve iki kanun teklifi verdi.

Bu kanun tekliflerinden ilki, Türk Medeni Kanunu'nun 274. maddesinin değiştirilmesi hakkındaydı (2/9). Diğer kanun teklifi de yine Türk Medeni Kanunu'nun 274. maddesinin değiştirilmesi hakkındaydı (4/18). TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 72. Birleşim, XIII. Cilt: 28-29).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun altıncı yasama döneminde meclisteki ilk konuşması, Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay'ın ölümüyle ilgilidir. İbrahim Demiralay'ın vefatı sonrasında, 14.04.1939 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda söz alan Kılıçoğlu, onun ardından duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirerek onu anmıştır:

"Arkadaşlar, şimdi hatırasını saygıyla andığımız İbrahim Demiralay çok iyi bir vatanperverdi. Vatan tehlikeye düştüğü zaman silahı elinde, müfreze komutanlığı yapmıştır. Dindar fakat mutaassıp olmayan bir zattı. Kendisiyle fikir ayrılıklarımız olmakla beraber çok iyi sevişirdik. Bende derin ve tatlı hatıralar bırakmıştır. Onu unutmayacağım ve sizin de unutmamanızı rica ederim." (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 3. Birleşim, I. Cilt: 31).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, 5 Mayıs 1939'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1939 yılı bütçe görüşmelerinde konuşmuştur. Hakkı Bey, Vakıflar İdaresi'nin (Evkaf) artık eskisi gibi "bir batakhane, bir labirent" olmadığını, aksine iyi yönetilen medeni bir kurum haline geldiğini belirterek memnuniyetini dile getirmiştir. Kurumun, özellikle anıt camileri tamir etmesinden çok memnun olduğunu ifade etti. Cemaatsiz kalan mescitleri de tamir etmelerini eleştirmiştir. Böyle yerlere harcanan paraların israf olduğunu düşündüğünü ve bu mescitlerin satılmasının iyi olacağını ve Vakıflar'ın daha çok gelir elde edebileceğini savunmuştur. Hakkı Bey, bu konuşmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve kurumun çalışmalarını takdirle karşıladığını ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 8. Birleşim, II. Cilt: 17).

Diyanet İşleri Riyaseti (Başkanlığı) çalışmalarıyla da yakından ilgilenen Hakkı Bey, 23.05.1939 tarihinde Diyanet İşleri Riyaseti'nin 1939 yılı bütçe görüşmelerinde ilk söz alan kişi olmuş ve TBMM Genel Kurulu'nda şu konuşmayı gerçekleştirmiştir: Diyanet İşleri Başkanı'na, "iyi dindarlar yetiştirmek istiyorsa dinde bir reform yapması gerektiğini", böylece dinin sadece cahillerin değil, bilgili insanların da dini olabileceğini söylemiştir. İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Diyanet İşlerinin, kuruma ayrılan bütçeyle daha iyi çalışmalar yapması gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda bu konuşmasında dinde bir reform yapılması gerektiğini açıkça belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 15. Birleşim, II. Cilt: 188).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, 21 Haziran 1939'da Devlet Memurlarının Maaşlarının Değiştirilmesine Yönelik Kanun Teklifi görüşmelerinde, baremdeki (Barem kanunu, Türkiye'de devlet memurlarının maaş ve ücretlerinin belirlenmesi için kullanılan bir sistemdir.) haksızlıkların düzeltilmesi üzerine bir konuşma yapmıştır. Hakkı Bey, mevcut barem kanunundaki haksızlıkları düzeltmeye yönelik tedbiri desteklediğini belirtmiş söz konusu olan bu haksızlığın, hak etmediği halde baremin yüksek bir derecesinden maaş alan memurlardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Hakkı Bey'in bu tavrı Cumhuriyet dönemindeki kamu yönetimi anlayışında adaletin, liyakatin ve bürokratik düzenin ne denli önemsendiğini göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 29. Birleşim, III. Cilt: 273).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, 23 Haziran 1939'da Devlet Denizyolları İşletmeleri Umum Müdürlüğü'nün bütçe görüşmelerinde, devletçilik politikasına eleştirel bir yaklaşımla halkın ekonomiye katılımı konusuna değinmiştir. Devlet her şeyi idare edecek olursa, halkın bu gibi sahalarda gelişmesine ve yetenek göstermesine fırsat kalmayacağını düşündüğünü, bunun fayda yerine zarar getirebileceğini ifade etmiştir. Devletçilik ilkesini kabul etmekle birlikte, benzer işlerde halka alan açmanın ve gelişim fırsatı vermenin iyi olacağını vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 30. Birleşim, III. Cilt: 303).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri Kanunu görüşmeleri sırasında TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, bu kurumlardan mezun olacak öğretmenlere "iman"

ve "misyoner ruhu" aşılmasının öneminden bahsetmiştir. İsmail Hakkı Kılıçoğlu bu konuşmayı yaptıktan sonra Maarif Vekili Hasan Ali Yücel söz aldı ve konuyla ilgili bir konuşma gerçekleştirdi (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 41. Birleşim, X. Cilt: 77).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu TBMM Genel Kurulu'nda 29 Nisan 1940 tarihinde, resmî daireler, devlet kurumları, devlete ait idare ve şirketler ile kamu yararına hizmet eden kuruluşlarda bulundurulacak taşıtlar (nakliye vasıtaları) hakkındaki kanuna ek kanun layihası (tasarısı) görüşülürken, bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada 1940'ta devlet kurumlarındaki taşıt alımlarını eleştirmiştir. Özellikle eski komutanlara "alıştıkları için" lüks otomobil verilmesini sorgulayıp bu durumun bir haksızlık ve ayrıcalık olduğunu, halk üzerinde olumsuz etki yarattığını belirterek, bu uygulamaya son verilmesini talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 45. Birleşim, X. Cilt: 176).

İsmail Hakkı Kılıçoğlu, TBMM'nin beşinci ve altıncı yasama dönemlerinde, Cumhuriyet'in temel ideolojisine sıkı sıkıya bağlı, ancak bu ideolojinin pratik uygulamaları ve bürokratik alışkanlıklar konusunda eleştirel olabilen, reformist bir milletvekili profili çizmiştir. Dönem itibarıyla düşünüldüğünde eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle laiklik ve din reformu konusundaki ısrarlı duruşu, onun döneminin en dikkat çekici ve radikal isimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Konuşmaları ve kanun teklifleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm çabalarının çok boyutlu doğasını anlamak için önemli birer kaynaktır.

2.3.9. Şükrü Ataman

Şükrü Ataman, 1882'de Rodos'ta doğdu. Babası Mustafa Lütfü Bey, annesi ise Hatice Hanım'dır. Eğitimine doğduğu Rodos'ta başladı, sonrasında İzmir Mülkiye İdadisi'nde eğitim hayatına devam etti. Bu okuldan 1901 yılında mezun olduktan sonra 14 Nisan 1902 tarihinde memuriyet hayatı başladı ve ilk görev yeri olan Tire Maarif Komisyonu Kâtipliği'ne atandı. Buradaki görevi birkaç yıl sürdü, sonrasında sırasıyla 4 Nisan 1907'de Bayındır Kazası Tahsilat Memurluğu, 19 Aralık 1909'da Aydın Vilayeti Muhasebe Kalemî Hesabı Cari Kâtipliği'ne atandı. 14 Eylül 1910'da Aydın Liva Kâtipliği görevine getirildi. Bu görevinden sonra Maliye Teşkilatı içerisinde hızla yükselmeye başladı. 14 Kasım 1911'de Maliye Müfettiş Muavinliği'ne, 14 Ekim 1914'te Dördüncü Sınıf Maliye Müfettişliği'ne, 4 Eylül 1917'de Üçüncü Sınıf Maliye Müfettişliği'ne atandı. 2 Aralık 1920'de Taahhüdât Murakıplığı görevine atandı. Bu memuriyetin kaldırılması üzerine, 1 Ağustos 1921'de Üçüncü Sınıf Maliye Müfettişliği'ne, 1 Mart 1922'de İkinci Sınıf Maliye Müfettişliği'ne, 1 Ekim 1922'de Maliye Vekâleti Maliye Müfettişliği'ne, 20 Ekim 1923'te Birinci Sınıf Müfettişliğe getirildi (Güneş, 2002: 593).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi, maliye ve bankacılık politikalarına vakıf isimlerden biriydi. Bu sebeple 1926'da (6 mart) Türkiye Ziraat Bankası Umum Müdür Muavini oldu. Ziraat Bankası'ndaki başarılı çalışmalarından dolayı kısa bir süre sonra (18 Ekim 1926 tarihinde) Umum Müdür Vekili oldu. 28 Ocak 1928'de ise genel müdür oldu. Bu görevi 1928-1935 yılları arasında sürdürdü. Şükrü Ataman'ın genel müdürlüğü döneminde Ziraat Bankası, çiftçiye yönelik desteklerini önemli ölçüde artırdı. Aktif siyasete atılması nedeniyle 16 Ocak 1935 tarihinde Ziraat Bankası'ndaki görevinden istifa etti (Güneş, 2002: 593).

8 Şubat 1935 tarihinde genel seçimlerde Muş Milletvekili adayı oldu ve milletvekili seçildi. 19 Şubat 1935'de tutanak ve mazbatasıyla 1 Mart 1935'te Meclise dahil oldu. Tutanak ve mazbatas 7 Mart 1935 tarihinde TBMM Genel Kurulunda tasdik edildi. TBMM'nin beşinci yasama döneminde

İktisat ve Bütçe Komisyonu'nda encümen üye olarak görev yaptı. Bunun yanında Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın kurulması ile ilgili çalışmaları yürüten isimlerden biri oldu. Fransızca bilen Ahmet Şükrü Ataman, altıncı dönem için yapılan genel seçimlerde 26 Mart 1939 tarihinde 139 oyla Muş Milletvekili seçildi. 3 Nisan 1939 tarihinde meclis faaliyetlerine iştirak etti. Dönem boyunca bütçe komisyonunda (encümeninde) üye olarak görev yaptı. Vergilerde itiraz ve temyiz usullerinin tetkik edilmesine yönelik kurulan komisyon başkanlığına getirildi. Gümrük Kanunu muvakkat encümeninde mazbata muharriri olarak görev aldı. Millî Korunma Kanunu; Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine mütedair, milletvekili olarak asker ailelerine yardım ve Bursa'nın yol yapımı için borçlanması gibi kanun tasarılarını görüşen geçici komisyonlarda üyelik yaptı. Siyasi hayatını 1943'te bıraktıktan sonra Türkiye Kredi Bankası ve Genel Sigorta'da kurucu ve yönetim kurulu üyesi olarak görev aldı. 19 Mart 1955'te İstanbul'da vefat etti. Naaşı, Merkezefendi Mezarlığı'na defnedildi (Güneş, 2002: 594; Günay, 2007: 584).

2.3.10. Şükrü Ataman'ın Meclis Çalışmaları

Şükrü Ataman, görev süresi içerisinde TBMM'de iki farklı konuda söz almış, kısa cevap şeklinde konuşmalar gerçekleştirmiştir. TBMM Genel Kurulunda söz aldığı ilk konu “Vergilerde İhbarnamelerin Tebliğine, İtiraz ve Temyiz Usullerine Dair Kanun” düzenlemesi ile ilgidir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 36. Birleşim, IV. Cilt: 113).

İkincisi ise “1940 Mali Yılı Milli Müdafaa Vekâleti Bütçesi” ile ilgilidir (TBMM Zabıt Ceridesi, VI. Dönem, 57. Birleşim, XI. Cilt: 342).

Şükrü Ataman'ın yasama faaliyetleri sırasında, özellikle maliye ve bütçe konularında aktif rol aldığını görmekteyiz. Bu durum Onun uzmanlık bu alanlarında aktif bir siyasetçi olduğunu göstermektedir. Konuşmalarının kısa cevap şeklinde olması, belirli noktalara odaklandığını ve etkin bir katılım sağladığını işaret eder. Her iki konunun da maliye ile doğrudan ilgili olması, onun bu alandaki yetkinliğini ve meclis çalışmalarına bu yönde katkı sağladığını göstermektedir.

2.3.11. Ahmet Şevki Çiloğlu

1876'da Eski Zağra'da(Bulgaristan) doğan Şevki Çiloğlu'nun babasının adı Mehmet, validesi Züleyha Hanım'dır. Evli olup dört çocuğu vardır. Beyrut Askerî Hastanesi'nde çalışırken Atina'ya kaçmış ve Dişçi Mektebine kaydolmuştur. İstanbul'da Yıldız Sarayı'nın bombalanmasıyla ilgili yürütülen soruşturmada suçlu bulunarak tutuklanmıştır. Çok kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra Dişçi Mektebi idaresinin girişimleriyle serbest bırakılmıştır (Güneş, 2002: 591).

Atina'da dişçilik eğitimini tamamladıktan sonra 1909 yılında İstanbul'a gelmiştir. Darülfünun Tıp Fakültesinin denklik sınavına girerek ve diploma almayı başardıktan sonra serbest hekimlik yapma hakkını elde etti. Balkan Savaşları (1912-1913) öncesinde Hilâlihahmer Cemiyeti adına Üsküp'te hastane kurmak için yapılan çalışmalara katıldı. Balkan Savaşları sırasında Yunanlara esir düştü. Nafplion(Yunanistan) şehrinde bulunan Palamidi Kalesi'nde esir hayatı yaşadı. Bir hekimin esir alınması uluslararası savaş hukukuna aykırı bulunması gerekçesiyle Uluslararası Salibiahmer (Kızılhaç) Merkezi devreye girdi ve cephelerde bulunmamak koşuluyla serbest bırakılması sağlandı. Esaret hayatı bittikten sonra tekrar İstanbul'a döndü (Güneş, 2002: 591-592).

I.Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Çanakkale'de Hilâlihahmer Hastanesi kurmakla görevlendirildi. Savaşın devam ettiği süre içerisinde Mülazımievvel (günümüzdeki üsteğmen) rütbesiyle Üçüncü Ordu Karargâhı dış tabipliğine atanmış ve Erzurum'a gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında mesleki alanda kendini geliştirmek, eğitim almak amacıyla Berlin'e gönderildi.

Berlin'de eğitimini tamamladıktan sonra Millî Mücadele'ye (1919-1922) destek verdi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Darüleytam Mektepleri ve Haseki Kadın Hastanesi'nde diş tabipliği yaptı. Uzun bir süre diş tabipliği yaptıktan sonra aktif siyasete atılmak için bu görevinden istifa etti. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde Muş Milletvekili adayı oldu ve milletvekili seçildi (Güneş, 2002: 592). Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918), Millî Mücadele'de (1919-1922) bir hekim olarak verdiği desteklerden dolayı çeşitli madalyalar almıştır. Bu madalyalar arasında; Hilâiahmer, Demir Yıldız ve Beyaz Kurdeleli İstiklal Madalyaları da vardır. Evli ve dört çocuk babası olan Ahmet Şevki Çiloğlu, 10 Mart 1970 tarihinde vefat etmiştir (Güneş, 2002: 592).

2.3.12. Ahmet Şevki Çiloğlu'nun Meclis Çalışmaları

TBMM'nin beşinci yasama döneminde Muş Milletvekili seçildikten sonra 19 Şubat 1935 tarihinde seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te meclis çalışmalarına katıldı. Tutanağı ve mazbatasını 7 Mart 1935 tarihinde genel kurulda onaylandı. Yasama dönemi boyunca Bütçe Komisyonunda daimi encümen üyesi olarak çalıştı. Bu görevin yanında İskan Kanunu ve bu kanuna ek kanunun layihası, İzmir Vilayeti turistik yollarının imarı, Bolu Milletvekili İsmail Hakkı Uzmay tarafından meclise sunulan Kara Avcılığı Kanununa ek kanun teklifi, Kayseri-Eskişehir Tayyare Fabrikalarına döner sermaye tahsis edilmesi amacıyla oluşturulan geçici komisyonlarda da görev yaptı (Güneş, 2002: 592).

2.3.13. Kamil Kotan

1886 yılında Muş'ta dünyaya gelen Kamil Kotan'ın baba adı Sincar, anne adı Yadigar'dır. İlk ve ortaöğrenimini Muş'ta tamamladıktan sonra eğitim hayatına devam etmemiştir. Kamil Kotan, 1943 genel seçimlerinde CHP'den 7. Dönem (28.02.1943 – 05.08.1946 yılları arası dönemde) Muş Milletvekili seçilerek TBMM'de yasama faaliyetlerine iştirak etti. 12 Aralık 1952'de hayatını kaybetti. Evli, 4 çocuk babasıydı.

2.4. CHP'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri

CHP, "Halk Fırkası" adıyla 9 Eylül 1923 tarihinde İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunun birinci yıl dönümünde kurulmuştu. Türkiye'nin ilk partisi olan Halk Fırkası, cumhuriyet rejimini inşa eden ve cumhuriyet ideolojisini oluşturan siyasi partidir. Cumhuriyet rejiminin kurucusu olarak kendisine daima cumhuriyetin koruyucusu vazifesini yükleyen CHP, bu misyonun da etkisiyle ülke genelinde teşkilatlanmıştır. CHP'nin doğu illerinde teşkilatlanması batı illerine göre geç olmuştur. Çok partili siyasi yaşama geçilmesinin ardından doğu illerinde hızla teşkilatlanan DP, doğu illerinde büyük bir teveccüh görmüştür. Demokrat Parti'nin (DP) doğuda hızla güçlenmesi, CHP'yi bu bölgelerde aktif teşkilatlanmaya sevk etmiştir. Bu teveccühün etkisini kırmak isteyen CHP, doğu illerinde hızla teşkilatlanmaya başlamıştır.

Muş'ta, CHP'nin faaliyetleri uzun bir müddet Halkevi aracılığıyla yürütülmüştür. CHP Muş İl Teşkilatı'nın oluşturulması ise 15 Ekim 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Muş il başkanlığının kurulması için CHP Erzincan temsilcisi ve Muş ilinin Bölge Müfettişi olan Feyzi Kalfagil görevlendirilmiştir. CHP Muş İl Teşkilatının kurucuları ve üyeleri arasında; Halkevi Müdürü Bari Dedeoğlu, Muş'un ileri gelen çiftçi, tüccar ve esnaflarından Hamdi Dayı, Mustafa Dizdaroğlu, Musa Şekip Akgün, Salih Çubukçuoğlu, Abdullah Karasu, Hakim Şavlı, Zeynettin Toplu, Emin Ağaoğlu, Ali İnci bulunmaktadır. Bu üyeler içerisinde Bari Dedeoğlu, CHP Muş İl Başkanı seçilirken

muhasiplik görevine Mustafa Dizdaroğlu, katipliğe ise Musa Şekip Akgün seçilmiştir. Abdullah Karasu, Ali İnci, Emin Ağaoğlu, Hakim Şavlı, Zeynettin Toplu ise yedek üyeler arasındadır (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 713.2.58; Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 713.2.61; Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer Kodu: 713.2.62; Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.0.001.000.000. Yer Kodu: 278.1115.1).

CHP Muş İl Teşkilatının ilk kongresi, 15 Ekim 1945 tarihinde Muş Halkevi binasında yapılmıştır. Kongreye Muş Valisi Hamit Onat da katılım sağlamış ve kongre saat 10.00'da başlamıştır. Yoklama, Muş İl Başkanı ve CHP İdare Kurulu Üyesi olan Bari Dedeoğlu tarafından alınmış ve kongreye 175 delegeden 96'sının katıldığı tespit edilmiştir. Kongrede oylama, açık oylama şeklinde yapılmış ve Toplantıda yapılan açık oylama neticesinde Zeki Dede kongre başkan vekili olarak belirlenmiştir. Tayyip Arslan ve Vahap Dede de katiplik görevlerine getirilmiştir. Oylamanın ardından, il yönetim kurulu asil üyeliklerine Bari Dedeoğlu, Celal Güngör, Hamdi Dayı, Mustafa Dizdaroğlu, Ali İnci, Abdullah Karasu ve Musa Çağlayan seçildi. Yedek üyelikler ise Zeki Dede, Salih Çubukçu, Emin Ağaoğlu, Zeynettin Toplu, Ahmet Gültekin, Hakim Şavlı ve Hadi Subaşı'dan oluştu (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer Kodu: 713.2.62).

CHP Muş İl İdare Kurulu kongresi 1946 yılının Kasım ayında yapılmıştır. Bu kongre sonucunda Muş İl İdare Kurulu yeniden oluşturulmuştur. Aynı yıl Malazgirt ve Bulanık ilçe kongreleri düzenlenmiştir. 1946'da yapılan kongrelerin ardından İl İdare Kurulu Başkanlığına Zeki Dede, Malazgirt İlçe İdare Kurulu Başkanlığına Fehmi Armağan seçilmiştir. Bulanık İlçe İdare Kurulu Başkanlığına Yaşar Muhtaroglu seçilmiştir.

İl İdare Kurulu, il genelindeki beş bucakta (Ziyaret, Merkez, Azapkur, Sakavi, Geligüzan) ve bunlara bağlı köylerde CHP teşkilatlarının kurulmasını talep etti (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.0.001.000.000. Yer Kodu: 278.1115.1).

Başlatılan üye seferberliği ve teşkilatlanma çalışmaları sonucunda:

Merkez bucağına bağlı 47 köyde 2.414 üyeye ulaşıldı.

Muş-Ziyaret bucağına bağlı 19 köyde 593 üye kaydedildi.

Azapkur bucağına bağlı 36 köyde 1.522 üyeye ulaşıldı.

Muş-Geligüzan bucağına bağlı 8 köyde üye sayısı 295'e yükseldi.

Muş-Akçam bucağına bağlı 30 köyde üye sayısı 1.560'a çıktı.

Varto-Merkez bucağına bağlı 40 köyde üye sayısı 1.527'ye ulaştı.

Varto-Karaköy bucağına bağlı 40 köyde üye sayısı 1.084'e çıktı.

Varto-Üstükran bucağına bağlı 14 köyde üye sayısı 573'e yükseldi (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.0.001.000.000. Yer Kodu: 278.1115.1).

2.4.1. 1947 CHP Muş İl Kongresi ve Yönetim Değişiklikleri

1947 yılında yapılan CHP Muş İl Kongresi'nde Hamdi Dayı başkanlığa seçildi. Hamdi Dayı başkanlığındaki CHP Muş İl Yönetimi şu isimlerden oluşmuştur: Mustafa Dizdaroğlu, Salih Çubukçuoğlu, Abdurrahman Köse, Fetullah Akaydın, Zeynep Toplu, Zeki Dede, Ahmet Gültekin, Lebib Bingöl, Bayram Coşkun ve Mehmet Mutlu.

İl kongresinin ardından ilçe kongreleri de gerçekleştirilmiş olup sonuçlar şu şekildedir;

CHP Bulanık İlçe İdare Kurulu Başkanlığına Yaşar Muhtaroglu, Malazgirt İlçe İdare Kurulu Başkanlığına ise Yusuf Yaman seçilmiştir. Varto'da herhangi bir kongre yapılmadığı için, CHP Muş Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla tarafından geçici bir başkan atandı. Varto İl İdare Kurulu Başkanlığı görevine geçici olarak Şemsettin Özmen getirilirken, yönetim kurulu üyeleri Zeki Taş,

Hüseyin Değer, Mehmet Emin Değertekin, Ali Haydar Bekme, Mahmut Sever ve Mustafa Özer olarak belirlenmiştir (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 714.1.86; Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 714.1.71).

2.4.2. CHP'nin Muş'taki Konumu ve 1948 Kongresi

Çok partili siyasi yaşamın ilk yıllarında CHP, Muş'ta hâlâ birinci parti konumundaydı. İl Belediye Meclisi'ndeki 19 üyeden sadece 1'i Demokrat Parti'den iken, diğer 18 üye CHP'dendi. İl Genel Meclisinde de benzer bir durum söz konusuydu. CHP, Muş'taki gücünü korumak amacıyla üye ve teşkilatlanma çalışmalarını devam ettirmiştir.

1948 yılında üçüncü kongre yapıldı ve bu kongre sonucunda CHP Muş İl İdare Kurulu yeniden oluşturuldu. Kongre sonucunda Hamdi Dayı tekrar il idare kurulu başkanlığına seçildi. Yönetim kurulu üyeleri ise şunlardı: Mustafa Dizdaroğlu, Zeki Dede, İsrail Şengül, Mustafa Kara, Abdurrahman Köse, Salih Çubukçuoğlu, Zeynettin Toplu, Fetullah Akaydın, Mehmet Mutlu, Latif Özdemir, Ahmet Gültekin, Lebib Bingöl, A. Rahim Koç, Ahmet Kalsın, Hakim Şavlı, Bayram Akaydın ve Zeki Eroğlu.

1948 de yapılan Bulanık ilçesi kongresinde de Yaşar Muhtaroglu yeniden ilçe idare kurulu başkanlığına seçildi. Malazgirt'te teşkilatlanmanın zayıf olması nedeniyle geçici bir idare kurulu oluşturuldu ve başkanlığına Kuddisi Aytaç getirildi. Aynı yıl kurultay delegeleri de belirlendi. Asil ve yedek delegeler şunlardı: Cemal Karamuğla, Mustafa Kara, Şemsi Ağaoğlu, Yaşar Muhtaroglu, Kuddisi Aytaç, Zeki Aktaş, Zeki Dede, Mehmet Mutlu ve Ahmet Gültekin Fehmi Armağan, Musa Koca, Mahmut Sever, Abdullah Balkaya ve Zeynettin Toplu'dur (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 713.2.7).

CHP Muş Merkez İlçe Teşkilatının 23 Ekim 1953 tarihinde yapılan kongresinde ilçe başkanlığına Hamdi Çelebi seçilirken, üyeliklere Abdullah Tümer, Behlül Gürsoy, Abdullah Balkaya, Bayram Akaydın, Zakir Özkan, Kamil Toplu ve Hakim Zencir getirildi.

Bir sonraki kongre, 1957 genel seçimlerinin ardından 1958 yılında düzenlendi. Bu kongrede CHP Muş il ve ilçe teşkilatları yeniden yapılandırıldı; Merkez ilçe, Malazgirt, Bulanık ve Varto ilçe yönetimleri yeniden belirlendi.

1958 Kongre Sonuçları

26 Haziran 1958 tarihinde yapılan kongre sonucunda, Abdulhadi Toplu il idare kurulu başkanlığına seçildi. İl idare kurulu üyeliklerine ise Abdulkadir Arslan, Bahaettin Dizdaroğlu, Cevdet Karlıdağ, Ekrem Karlıdağ, Hadi Subaşı, Mehduh Zırlı, Sait Akalın, Şükrü Şendil, Tevfik Aydın ve Tahsin getirildi.

İl idare kurulu yedek üyeleri ise şunlardı: Ekrem Avcı, Hekim Zencir, Mirseyfettin Dede, Nurettin Keskin, Seyfettin Koç, Salih Şirvan, Sıddık Bayrak ve Tevfik Özcan.

İlçe idare kurulu başkanlıkları ise şu şekilde belirlendi:

Merkez ilçe: Nazif Çeşni

Bulanık ilçe: Şefik Kale

Malazgirt ilçe: Yusuf Yaman

(Şark Telgraf Gazetesi, 27 Haziran 1958: 1).

CHP'nin Muş'taki Teşkilatlanma Stratejisi

CHP, uzun bir süre Muş'ta teşkilatlanma çalışmalarına ağırlık vermemiş, ancak çok partili siyasi yaşama geçilmesinin ardından Muş ve diğer doğu illerindeki teşkilatlanmaya özel bir önem

atfetmiştir. CHP il ve ilçe yönetimlerinde yer alan isimlerin biyografileri incelendiğinde, bu kişilerin genellikle yerel eşraftan; yani tüccar, esnaf ve çiftçilerden oluştuğu dikkat çekmektedir

Genel manada CHP'nin Muş'taki faaliyetleri, tek parti döneminden çok partili hayata geçiş sürecinde bir siyasi partinin kendini yeniden konumlandırma, rekabet etme ve yerel dinamiklere uyum sağlama çabaları minvalinde yorumlayabiliriz. Demokrat Parti'nin bir alternatif olarak ortaya çıkması ve toplum tabanında önemli yerler edinmesi CHP'nin Muş'taki faaliyetlerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1940'lı yıllardan sonlarında Muş genelinde başlattığı üye seferberliği ve teşkilatlanma çalışmaları partinin yerel düzeyde ciddi bir örgütlenme gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

2.5. Demokrat Parti'nin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri

Demokrat Parti (DP) kurulduktan kısa bir süre sonra doğu illerinde hızla teşkilatlandı. DP Muş İl Genel Kurulu 1946 yılında oluşturuldu. İl teşkilatının kurulmasının ardından ilk olarak Hasköy ilçe teşkilatı kuruldu. DP'nin Muş'taki yapılanmasına Ferit Kılıçlar öncülük etti. Muş siyasetinin önde gelen isimlerinden olan Ferit Kılıçlar, CHP Muş Milletvekili Kamil Kotan'ın yeğenydi. Kılıçlar, CHP'den istifa etmeden DP'nin Muş il teşkilatı kuruluşu çalışmalarında yer aldı. Bu gelişme üzerine CHP Genel Merkezi, 27 Ağustos 1946 tarihinde Ferit Kılıçlar'ı partiden ihraç etti.

Ferit Kılıçlar başkanlığında kurulan DP Muş İl İdare Kurulu üyeleri şunlardı: Sait Çelik, Hadi Özdemir, Tevfik Aykan, Hakim Söylemez, Vahdettin Toplu, Vahdettin Sabuncuoğlu. Bu isimlerin dışında, Tevfik Özkan, Ekrem Eren, Mehmet Öztürk, Nurettin Özdemir ve Mustafa Subaşı'dan oluşan bir il haysiyet kurulu da oluşturuldu (Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.440. Yer No: 1824.3.12).

DP Muş il teşkilatının ardından kurulan ilk ilçe teşkilatı Hasköy Demokrat Parti ilçe teşkilatı oldu ve başkanlığına Halik Aksak getirildi. DP'nin Muş ve Hasköy dışındaki diğer yerlerde teşkilatlanması 1950'li yıllarda gerçekleşti. DP Varto ilçe teşkilatı 27 Eylül 1953 tarihinde yapılan kongrenin ardından kuruldu. Bu kongreye Demokrat Parti'den Muş Milletvekili Ferit Kılıçlar, Belediye Başkan Vekili Hadi Özdemir ve İl Genel Meclisi Üyesi Şemsi Ağaoğlu da katıldı. Kongrenin ardından DP Varto ilçe başkanlığı görevine Sıddık Kocadağ getirildi ve yönetim kurulu oluşturuldu. Aynı yıl Malazgirt ve Bulanık ilçe teşkilatları da kuruldu (Muş Altınova Gazetesi, 3 Eylül 1953: 1).

DP'nin Muş'taki kongrelerine katılım sağlayan ve ilçe teşkilatlanmasına katkıda bulunan İl Genel Meclisi Üyesi Şemsi Ağaoğlu, eski partisinden istifa ederek ' kongreye Demokrat Parti'den katıldı.

Muş il ve ilçe teşkilatları kurulduktan sonra DP içerisinde muhalif bir grup oluştu. Bu grup, DP Muş Milletvekilleri Ferit Kılıçlar ve Hamdi Dayı'nın yerel halktan koptuğu ve şehre hizmet etmedikleri yönünde tepkilerini dile getirdi. Bu gelişmeler üzerine Muş il ve ilçe yönetimleri feshedildi ve yeni yönetimler oluşturuldu. 2 Mayıs 1954 yılında yapılan genel seçimlerde Ferit Kılıçlar ve Hamdi Dayı aday gösterilmedi. Bu isimler yerine, 12 Şubat 1954 tarihinde Muş Belediye Başkanlığından istifa ederek milletvekili adayı olan Şefik Çağlayan ve Şemsettin Ağaoğlu Muş Milletvekili seçildiler (Muş Altınova Gazetesi, 9 Nisan 1953: 1). Muş'ta DP'ye tepki gösteren isimler, bağımsız milletvekili adayı olan Gıyasettin Emre'yi seçtiler. Gıyasettin Emre, ilerleyen yıllarda DP'ye katıldı.

DP, 1957 yılında yapılan genel seçimlerin ardından il ve ilçe kongrelerini yapmaya başladı. Muş il ve ilçe kongrelerinin 1958 yılının temmuz ayında yapılması planlanmasına rağmen kongreler

ertelendi. 1959 yılının kasım ayında yapılan kongrelerle il teşkilatı dışında Malazgirt, Varto ve Bulanık teşkilatları yeniden oluşturuldu (Yeni Zafer Gazetesi, 6 Kasım 1959: 1).

2.5.1. Millet Partisi, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Muş'taki Teşkilatlanması ve Faaliyetleri

Çok partili siyasi yaşama geçilmesiyle birlikte CHP ve DP dışında Muş'ta teşkilatlanmış diğer partilerin başında Millet Partisi (MP) gelmekteydi. MP, tüm Türkiye'de teşkilatlanmış üçüncü parti konumundaydı ve Muş'ta da il yönetimi ile il teşkilatını kuran üçüncü parti oldu. MP, Muş il teşkilatı ve merkez ilçe teşkilatını kurdu. Merkez ilçe başkanlığına Şükrü Şendil seçildi. İlk kongresini 18 Mayıs 1953 tarihinde yapan MP Muş İl Yürütme Kurulu Başkanlığına bu kongrenin ardından Mirseyfettin Dede seçildi (Muş Altınova Gazetesi, 11 Mayıs 1953: 2).

DP içerisinde artan muhalefet partinin bölünmesiyle sonuçlandı ve 1955 yılında DP'den ayrılan isimler Hürriyet Partisi'ni (HP) kurdu. Hürriyet Partisi çok kısa bir süre içerisinde tüm Türkiye'de teşkilatlandığı gibi Muş'ta da teşkilatlandı. Hürriyet Partisi il ve ilçe kurulunda Tahsin Avcı, Kamil Toplu, Mustafa Balkaya, Fadıl Bulakçıbaşı, Tahsin Bayrak, Mithat Dedeoğlu, Şükrü Asır, Salih Şirvan, İlyas Masat ve Nurettin Kalsın gibi isimler yer aldı. Bu isimler, Muş'ta Hürriyet Partisi için birçok çalışmada bulundular. Bu çalışmaların neticesinde 1957 yılında yapılan seçimlerde Muş'ta ciddi miktarda (25.263 oy) oy almasına rağmen milletvekili çıkaramadı. Bunun üzerine Hürriyet Partisi Muş il ve ilçe yönetimi partiden istifa etti. İstifaların ardından HP, Muş'ta yeni bir teşkilat veya yönetim oluşturmadı ve ildeki faaliyetlerini sonlandırdı.

Hürriyet Partisi dışında Muş'ta teşkilatlanmış ve 1957 genel seçimlerinde milletvekili adayı gösteren bir diğer parti Cumhuriyetçi Millet Partisi'dir (CMP). 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi, Muş'ta 3.588 oy aldı (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>).

Bu sonuçlar il ve ilçe yönetimleri tarafından bir hezimet olarak görüldü ve yönetim kurulu üyeleri partiden istifa etti. 1957 genel seçimlerinin ardından partilerinden istifa eden eski Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi üyeleri, CHP'ye katıldılar (Yeni Zafer Gazetesi, 9 Aralık 1958: 1).

2.5.2. Muş'ta 1946, 1950, 1954, 1957 Yıllarında Yapılan Genel Seçim Sonuçları

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde Muş'ta sadece CHP milletvekili adayı gösterdi; ayrıca bağımsız milletvekili adayı da vardı. Muş'ta yapılan seçimlerde 30.327 seçmen oy kullandı. Bu oyların %84,87'sine tekabül eden 25.738 oyu CHP alırken, %15,13'üne tekabül eden 4.589 oyu bağımsız milletvekili adayı aldı. Tüm milletvekilleri CHP'den seçildi. CHP Muş Milletvekilleri Hamdi Dayı, Bari Dedeoğlu ve Halit Onaran'dır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş'ta iki siyasi parti milletvekili adayı gösterdi: Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi. Demokrat Parti oyların %51,28'ine tekabül eden 16.880 oy alarak Muş'ta seçimlerden birinci parti olarak çıktı. CHP ise oyların %48,72'sine tekabül eden 16.040 oy aldı. Demokrat Parti, Muş'ta iki milletvekili çıkarırken CHP milletvekili çıkaramadı. DP Muş Milletvekilleri Hamdi Dayı ve Ferit Kılıçlar'dır (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>).

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş'ta toplam 48.222 kayıtlı seçmen vardı. Bu seçmenlerin 12.807'si DP'ye oy verdi ve DP, Muş'taki oyların %38'ini alarak iki milletvekili çıkardı. 1954 genel seçim sonuçlarına göre DP Muş Milletvekili olan isimler Şemsettin Ağaoğlu ve

Şefik Çağlayan'dır. Aynı seçimlerde Bağımsız Milletvekili Adayı olan Gıyasettin Emre 12.413 oy alarak oyların %36,83'ünü elde etti. Bağımsız Muş Milletvekili olan Gıyasettin Emre, daha sonra DP'ye katıldı. CHP ise oyların %25,17'sine tekabül eden 8.485 oy aldı ve milletvekili çıkaramadı (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>).

27 Ekim 1957 tarihli genel seçimlerde il genelinde toplam 55.529 kayıtlı seçmen vardı. Bu seçmenlerin 19.360'ı DP'ye oy verdi ve DP, Muş'taki oyların %43,52'sini alarak üç milletvekili çıkardı. DP Muş Milletvekilleri Şemsettin Ağaoğlu, Şefik Çağlayan ve Gıyasettin Emre'dir. CHP oyların %30,34'üne tekabül eden 13.500 oy alarak ikinci parti oldu ve bir milletvekili çıkardı. Zeki Dede, CHP Muş Milletvekili seçildi. 27 Ekim 1957 tarihinde Muş'ta seçime giren diğer partiler; Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve bağımsız milletvekili adaylarıydı. Hürriyet Partisi, oyların %14,2'sine tekabül eden 6.316 oy; Cumhuriyetçi Millet Partisi, oyların %8,06'sına tekabül eden 3.588 oy; bağımsız aday ise oyların %3,88'ine tekabül eden 1.726 oy aldı. Muş'ta kayıtlı olan 55.529 seçmenden 44.490'ı oy kullandı (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1950-1977/Mus.pdf>; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secim_parti_iller?p_secim_yili=1957&p_parti=22).

3. ÇOK PARTİLİ DÖNEM MUŞ MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM ÇALIŞMALARI

3.1. Şemsi Ağaoğlu

1914 yılında Muş'ta dünyaya geldi. Babası İbrahim Bey, annesi Zehra Hanım'dır. 1941 yılında Aliye Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten üç çocuğu olmuştur. İlköğrenimini İzmir ve Muş'ta tamamladıktan sonra ortaokulu Bitlis, lise öğrenimini ise Diyarbakır ve Sivas'ta tamamladı. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra memuriyet hayatı başladı. İlk görevi ve görev yeri 8 Aralık 1932 tarihinde atandığı Muş Vilayeti Tahrirat Kâtipliği'di. Bu görevi çok uzun sürmemiş, 12 Mayıs 1934 tarihinde hem memuriyetten hem de görevinden istifa etmişti. Memuriyetten ayrıldıktan sonra 1 Eylül 1939 tarihinde hazırlık kıtasına katıldı. 29 Ekim 1939 tarihinde Yedek Subay Okuluna girdi. Bu okulda aldığı eğitimin ardından 1940 yılında önce asteğmen oldu, aynı yıl teğmenliğe yükseldi. 16 Eylül 1943'te Ankara 229. Piyade Alayında piyade teğmen olarak göreve başladı. 30 Ağustos 1944'te üsteğmen oldu. 28 Eylül 1946'da memleketi Muş'a atandı. Muş Askerlik Şubesi Mülhaklığı görevini yürütürken 1 Haziran 1947'de askerlikten terhis edildi. Bir süre işsiz (veya görevsiz) kaldıktan sonra 18 Aralık 1950 tarihinde 18 Aralık 1950 tarihinde Muş Daimi Komisyon üyeliğine seçildi (Öztürk, 2000: 697-698).

Komisyon üyeliğinden istifa ederek 2 Mayıs 1954 tarihinde Demokrat Parti'den Muş Milletvekili adayı oldu. Seçimlerde 14.036 oy alarak milletvekili seçildi. 5 Mayıs 1954 tarihinde seçim tutanağını aldıktan sonra 14 Mayıs 1954'te meclis çalışmalarına katıldı. Dönem boyunca Millî Müdafaa Encümeni ve son toplantı yılında da Bütçe Encümenine üye seçildi. İki kanun teklifinin yanında genel kurulda yedi sözlü sorusu vardır. Ayrıca meclis genel kurulunda farklı konularda on konuşma gerçekleştirdi (Öztürk, 2000: 697-698).

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde 19.290 oy alarak tekrar Demokrat Parti Muş Milletvekili oldu. TBMM'nin on birinci yasama döneminde Bütçe Encümeni ve Millî Müdafaa Encümeninde görev aldı. Meclis genel kurulunda on konuşma gerçekleştirdi. TBMM'nin on birinci yasama dönemi tamamlanmadan 27 Mayıs Askeri Darbesi oldu. Darbenin ardından Yassıada'da yargılandı. Anayasa'nın ihlal edilmesi nedeniyle 4 yıl 2 ay ağır hapis cezası aldı. 1963 yılında Yassıada ve Kayseri Cezaevlerinde kaldı. 18 Temmuz 1963 tarihinde genel af ilanından sonra serbest bırakıldı. 24 Eylül 1966'da Bayındırlık Bakanlığında Sosyal Hizmetler Şube Müdürü olarak göreve atandı. 1 Mart 1969'da Bakanlık İdari İşler Müşaviri, 25 Mart 1972'de Başmüsavirlik Raportörü oldu. 13 Haziran 1977'de isteği ile emekliye ayrıldı. Emekli yaşamını Ankara'da sürdürürken 13 Ağustos 2003 tarihinde vefat etti (Arslan, 2013: 759; Öztürk, 2000: 698).

3.1.1. Şemsi Ağaoğlu'nun Meclis Çalışmaları

Şemsettin Ağaoğlu'nun 22.11.1954 yılında TBMM'de yaptığı konuşma, özellikle Muş ve çevresindeki ulaşım altyapısının (karayolları ve demiryolları) sorunları üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmasında daha önce yazılı olarak sorduğu ve Nafia (Bayındırlık) Vekili Kemal Zeytinoğlu tarafından cevaplandırılan sorularına değinerek başlamıştır.

Konuşmasının devamında, Muş-Bitlis şosesinin (karayolu) Demokrat Parti iktidara geldikten sonra iyileştiğini ve Muşlular için büyük bir sevinç kaynağı olduğunu ifade ederek hükümete minnet ve şükranlarını sunmuştur. Ancak yolun bazı kısımlarının halen bakımsız olduğunu ve yağmurlu zamanlarda kullanılmaz hale geldiğinden bahsetmiştir.

Şemsi Ağaoğlu Bey konuşmasında o dönemde yaşanan elim bir hadiseden bahsetmiştir. Bu hadise Arak Köyü önündeki Karasu Köprüsü'nden geri dönülemediğinden, yanındaki servis köprüsünün çökmesiyle devrilen bir kamyonadaki vatandaşlarımızdan sekiz tanesi ölmüş, birçokları ağır yaralanmış ve şoförü de hapishaneye atılmıştır olduğundan bahsetmiştir. Bu işte bir ihmal ve alakasızlık olduğunu söylemiştir. Kendisine şahsen büyük bir hürmet ve itimadım olan muhterem Nafia Vekilimizin bu hadiseler üzerinde ihmali görülen karayolları mensupları hakkında tahkikat açmasını bilhassa rica etmiştir. Şemsi Ağaoğlu bu köprü bu sene geçide açılmadığı takdirde seyrüseferin yine inkıta uğrayacağı veya tekrar müessif hadiselerle şahit olabileceğimizi söylemiş ve müteahhidin basit olan bu işi bir an evvel ikmalleri için Sayın Vekilimiz icap edenlere emirlerini vermelidirler” demiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 7. Birleşim, II. Cilt: 135).

Son olarak, Elazığ-Van Demiryolu'nun Muş'tan geçecek kısmının önemine değinir. Trenin Muş'a gelmesinin uzun zamandır beklenen bir hayal olduğunu, ancak son 4-5 yıldaki faaliyetleri takdirle karşıladığını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 7. Birleşim, II. Cilt: 136).

Ağaoğlu, konuşmasına, Patnos ve Muş-Hınıs yollarının devlet yolu olarak yapıp yapılmayacağı soru üzerine 06.12.1954 tarihinde Meclis Genel kurulunda bir konuşma gerçekleştirmiştir. Fakat asıl mevzuya girmeden evvel, Demokrat Parti'nin ülkeye ve millete kazandırdığı özgürlük, şeref ve kalkınma hamlelerine teşekkür ederek bir "vicdan borcu"nu yerine getirdiğini belirtmiştir. Eski iktidarın (CHP dönemini kastederek) Doğu illerini, özellikle de Muş'u ihmal ettiğini şiddetle eleştirmiştir. 1950'den sonra DP'nin yaptığı yatırımlarla bölgenin büyük bir kalkınma hamlesine girdiğini vurgulamıştır. Eski iktidarın Doğu için bütçeye koyduğu 15 milyon lirayı, DP'nin sadece Muş'a yılda harcadığı 5-10 milyon lirayla kıyaslayarak, eski dönemin "israf" edildiğini ve üzüntü verici olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasına, eski iktidarlar döneminde Doğu'nun "üvey evlat" muamelesi gördüğünü, bu yüzden her alanda geri kaldığını yineleyerek bitirmiştir. Konuşmasına Nafia Vekili'nden, ihmal edildiğini iddia ettiği Muş'un yollarını gelecek seneki programa muhakkak surette almasını ve bölgeyi biraz daha ferahlığa kavuşturmasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 13. Birleşim, III. Cilt: 31).

Şemsi Ağaoğlu Muş Vilâyeti'ne şehirlerarası telefon tesisatının yapılması hakkında 31.01.1955 tarihinde söz almıştır. Merkez ilçe ve diğer ilçeler arasındaki posta hizmetlerinin daha iyi şartlarda sağlanabilmesi için TBMM Genel Kurulunda şu konuşmayı gerçekleştirmiştir; Ağaoğlu, Nafia Vekili'ne teşekkür ettikten sonra, Muş Vilayeti'nin coğrafi yapısı nedeniyle büyük nehirler (Murat, Karasu, Haftrenk, Badişan, Bingöl Çayı) tarafından adeta parçalandığını ve köprü eksikliği nedeniyle ulaşımın çok zorlaştığını anlatmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 34. Birleşim, IV. Cilt: 243-244).

Şemsi Ağaoğlu'nun 18 Mayıs 1955 tarihinde TBMM Genel Kurulunda, gayrimenkul kiralalarıyla ilgili kanun görüşmeleri sırasında söz almıştır. Bu konuşmada özetle, yeni kira kanununun ev sahipleri için yaratabileceği olumsuz sonuçlara dikkat çekmiştir buna ek olarak bu kanunun toplum genelinde veya belirli kesimler için getireceği iyileşmeleri de düşünmenin önemli olduğunu vurgusunu yapmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 77. Birleşim, VII. Cilt: 338-339)

Patnos Yolu'nun yapımı ile ilgili 01.02.1955 tarihinde TBMM Genel Kurulunda söz alan Şemsi Ağaoğlu, bu yolun Muş üzerinden geçmesiyle ilgili bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşma iki konu üzerindedir. Birincisi Muş-Bulanık-Malazgirt-Patnos yolunun acilen yapılmasını talep etmiştir. İkinci konu olarak Muş, Bulanık ve Malazgirt ovalarının verimli olmasına rağmen sulama eksikliği yüzünden kurak kaldığını, ürün ve hayvan kayıplarına yol açtığını belirtmiştir. Bölgeden geçen nehirlerin (Murat, Karasu, Badişan, Haftrenk, Bingöl) ve Kazgöl'ün sulamada kullanılması

için etüt yapılmasını ve sulama projelerinin başlatılmasını talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 31. Birleşim, X. Cilt: 11).

Diyanet İşleri Başkanlığının 1956 yılı bütçe görüşmelerinde Şemsi Ağaoğlu, 24.02.1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda konuyla söz almıştır. Bu konuşmada Türk milletinin %95'inin dine bağlı Müslümanlardan oluştuğu tespitini yaparak başlamıştır. Bu nedenle, Demokrat Parti hükümetinin kalkınma hamlelerinin yanı sıra, din anlamında yaptığı hizmetlerle toplumda kabul ve destek gördüğünden bahsetmiştir. Konuşmasının devamında çeşitli din görevlilerinin maaşları arasındaki uyumsuzluktan bahsetmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 43. Birleşim, X. Cilt: 612)

Şemsi Ağaoğlu, 1956 yılı Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü bütçe görüşmelerinde 24.02.1956 tarihinde söz almış ve Muş'un tapulaması ile ilgili sıkıntıları dile getirmiştir, dikkatleri bu soruna çekmiştir. Muş vilayetinin tapulama (kadastro) çalışmalarının yavaş ilerlemesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Tapulama sürecinin hızlandırılması ve modern teknolojilerin bu işlerde kullanılmasını arzu etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 43. Birleşim, X. Cilt: 621).

Şemsi Ağaoğlu 30 Mayıs 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda, Millî Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun görüşmelerinde bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, özellikle "ihtikârla mücadele" (karaborsacılık ve stokçulukla mücadele) ve bu suçlara verilecek cezaların ağırlığı üzerine odaklanmıştır. Bu konuşmada halkın karaborsacılara karşı idam cezası verilmesi yönündeki beklentisine dikkat çekmiştir. Ancak ölümle sonuçlanacak bir cezalandırma yöntemi bu suçları engelleyebileceğini savunup teklifi yapan milletvekilini desteklemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 70. Birleşim, XI. Cilt: 523-524).

Şemsi Ağaoğlu, X. Dönem Muş Milletvekili olduğu dönem içerisinde TBMM'de iki kanun teklifi vermiştir. Bu kanun tekliflerinden ilki Gelir Vergisi Kanunu diğeri İl İdaresi Kanunu'nun kırk ikinci maddesinin "e" bendinin değiştirilmesi hakkındadır. Her iki kanun teklifi de meclis genel kurulunda kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, X. Dönem, 75. Birleşim, XII. Cilt: 277).

Tarım Bakanlığı, Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü ve Orman Genel Müdürlüğü'nün 1959 yılı bütçeleri görüşmeleri sırasında, 26 Şubat 1959 tarihinde TBMM Genel Kurulunda bir konuşma yapmıştır. Bir iddiaya karşı kendini ve parti arkadaşlarını savunma niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Muş Demokrat Parti milletvekillerinin "kardeşinin arazisi kanuna aykırı olarak alınmıştır" şeklindeki ithama açıklık getirmek için söz almıştır. Burada söz konusu iddiaları reddetmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Dönem, 46. Birleşim, VII. Cilt: 977-978).

Şemsi Ağaoğlu 12 Haziran 1959 tarihinde TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşma af teklifleriyle alakalıdır. Burada Meclis'in tatile gitmek üzere olduğunu ve çoğunluğun bulunmaması ihtimali olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple, söz konusu af tekliflerinin ivedilikle görüşülmesini teklif etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Dönem, 80. Birleşim, IX. Cilt: 766).

Şemsi Bey Muşlu hemşehrisi Nihat Karasu'nun affedilmesi talebini içeren bir savunma da Meclis Genel Kurulunda yapmıştır. Şemsi Ağaoğlu'nun bu konuşması, bir milletvekilinin hemşehrisine sahip çıkma güdüsüyle açıklanabilir.

Ağaoğlu'nun konuşmalarının ortak paydası, kendi partisinin (Demokrat Parti) iktidarının icraatlarına duyduğu derin inanç ve övgüdür. Özellikle 1950 öncesi tek parti dönemini (CHP) "ihmalci" ve "israfçı" olarak eleştirirken, DP'yi ülkeyi kalkındıran, millete özgürlük bahşeden ve refahı artıran bir iktidar olarak savunmuştur. Genel manada Muş milletvekili olarak, konuşmalarının büyük bir kısmını kendi seçim bölgesi olan Muş ve Doğu Anadolu'nun kalkınma sorunlarına ayırmıştır. Yol (Patnos-Muş-Hınıs), köprü (Murat, Karasu, Badişan Nehirleri üzerindeki köprüler),

sulama (Muş Ovası, Bulanık, Malazgirt Ovaları) gibi altyapı projelerinin hayati önemini vurgulamış, bu projelerin bir an önce devlet eliyle yapılmasını talep etmiştir. Millî Korunma Kanunu tartışmalarındaki sözleri, DP'nin genel ekonomik liberalleşme eğilimini yansıtır. Devletin ekonomik alandaki müdahalesinin azaltılmasını ve bireysel teşebbüs hürriyetinin ihmal edilmemesini talep etmiştir. Bu aynı zamanda eski iktidarın 8 CHP'nin) devletçi ekonomisine karşı bir duruşu temsil eder.

Din görevlilerinin maaşları konusundaki çıkışı, DP'nin dini değerlere ve kurumlara verdiği önemi ve hassasiyetini gösterir.

Şemsi Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin kalkınmacı, liberal ekonomik ve dini politikalarını mecliste aktif savunan bir milletvekiliydi. Konuşmaları, Muş'un ve Doğu'nun altyapı sorunlarına merkezi çözümler arayışını gösterir. Aynı zamanda konuşmaları, teklifleri ve hassasiyetleriyle dönemin Türkiye'sinin ekonomik, sosyal ve siyasi yapısına dair önemli bilgiler verir.

3.2. Mehmet Şefik Çağlayan

1921 tarihinde Muş'ta dünyaya geldi. Babası Musa Bey, annesi Zülfi Hanım'dır. 1949'da Ayşe Hanım ile evlendi. Bu evlilikten üç çocuğu oldu. İlkokulu Muş'ta tamamladıktan sonra ortaokul ve lise eğitimini Erzurum'da bitirdi. Yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde gördü. Bu okuldan 1946 yılında mezun olduktan hemen sonra 27 Temmuz 1946 tarihinde Devlet Orman İşletmeleri'nde memuriyet hayatı başladı. Mühendis adayı olarak Kastamonu/Daday'da görev yaptı. Askerliğini yapmak üzere 3 Kasım 1947 tarihinde görevinden ayrıldı. 6 Kasım 1947'de Yedek Subay Okuluna girdi ve topçu yedek asteğmen oldu. 30 Ekim 1948'de terhis edildikten sonra Devlet Orman İşletmeleri Merkez Müdürlüğünde çalışmaya başladı. 29 Nisan 1949 tarihinde Devlet Orman İşletmeleri Genel Müdürlüğü 4. Şubesinde 2. Sınıf Orman Mühendisi olarak görevlendirildi. 5 Mart 1951'de Orman Müfettiş Yardımcılığına getirildi. Mayıs 1953'te Muş Belediye Reisiği görevini üstlendi (Öztürk, 2000: 699).

Bu görevi sırasında Demokrat Parti'den Muş Milletvekili adayı oldu ve 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde 17.985 oy alarak Muş Milletvekili seçildi. 5 Mayıs 1954 tarihinde tutanağını aldıktan sonra 14 Mayıs 1954 tarihinde meclis çalışmalarına katıldı. Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar ile Bütçe Komisyonlarında görev aldı. İlk iki toplantı yılında kâtiplik görevinde bulundu. Emekli Sandığı Kanunu'nun tefsiri, Orman Kanun layihasının müzakeresi, orman mühendis muavinlerine bir tekâmül kursu gösterilerek (Orman Mühendisi) ve ziraat meslek öğretim kursu görenlere de (Ziraat Mühendisi) unvanı verilmesi hakkındaki kanunun tekriri müzakeresi için kurulan geçici komisyonlara üye olarak seçildi. Mecliste bir önergesi, üç sözlü sorunun yanında TBMM Genel Kurulunda farklı konularda yaptığı altı meclis konuşması vardır (Öztürk, 2000: 699-700).

27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerde 20.788 oy aldı ve yeniden Demokrat Parti Muş Milletvekili seçildi. TBMM'nin on birinci yasama döneminde Nafia ve İmar-İskân Komisyonlarında üye oldu. TBMM'nin on birinci yasama dönemi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile son buldu. Darbeden sonra Yassıada'da kurulan mahkemede yargılandı. Anayasa'yı ihlal suçundan 6 sene ağır hapis cezasına çarptırıldı. 18 Temmuz 1963 tarihinde genel af ilanından sonra serbest kaldı. 1963-1991 yılları arasında özel bir şirkette çalıştı. 3 Temmuz 1997 tarihinde vefat ettikten sonra Ankara Karşıyaka Mezarlığına defnedildi (Arslan, 2013: 761; Öztürk, 2000: 700).

3.2.1. Mehmet Şefik Çağlayan'ın Meclis Çalışmaları

Mehmet Şefik Çağlayan 1956 yılı Devlet Üretim Çiftliklerine ait Hesabı Kat'î Kanun münasebetiyle meclis genel kurulunda söz almıştır. Bu konuşmada Şefik Çağlayan, öncelikle Devlet Üretim Çiftlikleri'nin kuruluş aşamasındaki zorluklara değinmiştir. Iğdır Devlet Üretim Çiftliği'nin bataklık ve sazlık bir alana kurulduğunu belirterek, buradaki tarımsal faaliyetlerin hemen verimli olmasının beklenemeyeceği kanaatindedir. Kendi seçim bölgesindeki bir çiftliğin muhalif bir zihniyetle topyekûn inkâr edilmesini "insafsızlık" olarak nitelendirmiştir.

Konuşmasının ikinci bölümünde ise, Muş Devlet Üretim Çiftliği'nin arazisi olmasına rağmen bir Demokrat Partili için ayrıca arazi istimlak edildiği iddialarına açıklık getirmiş mevcut iddiaları reddetmek suretiyle duruma açıklık getirmiştir.

Konuşmalarının devamında Orman Genel Müdürlüklerinin faaliyetleri ve orman yollarının önemine değinmiştir. Kilis'te Orman Başmüdürlüğü kurulması kararını savunan Çağlayan, bunun teknik bir zaruret olduğunu ve tarım ve ziraat işlerinden sorumlu olan bakanın o bölgenin mebusu olmasıyla ilişkilendirilerek eleştirilmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır.

Şefik Çağlayan'ın meclis çalışmaları, genel itibari ile Demokrat Parti'nin tarım politikalarını savunma şeklindedir. Milletvekili olarak seçildiği seçim bölgesi olan Muş ve çevre illerin tarımsal kalkınma meselelerine odaklanmıştır.

Çağlayan, konuşmalarında özellikle Iğdır ve Muş'taki Devlet Üretim Çiftlikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu, onun bir milletvekili olarak kendi seçim bölgesinin (Muş) ve komşu bölgelerin (Iğdır) ekonomik ve tarımsal gelişimine verdiği önemi gösterir. Çiftliklerin karşılaştığı zorlukları (bataklık arazi, kuruluş aşamasındaki masraflar) detaylandırması, bu projelere ne kadar hakim olduğunu ve onların başarılı olması için çaba sarf ettiğini ortaya koymaktadır. Genel manada o dönemde meydana gelen hükümet politikalarını savunmuştur.

Şefik Çağlayan'ın meclis çalışmaları, Demokrat Parti'nin kırsal kalkınma ve tarım yatırımlarına verdiği önemi meclis tutanaklarına yansıtan önemli örneklerdir. Şefik Çağlayan'ın meclis çalışmaları 1950'li yılların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi tartışmaların anlaşılması için çok önemlidir ve o dönemlerde söz konusu olan tarım politikalarının anlaşılması açısından son derece önemlidir.

3.3. Zeki Dede

1899 yılında Muş'ta dünyaya geldi. Babası Reşit Bey, annesi Asiye Hanım'dır. Evlidir. İlk ve ortaokul tahsilini Muş'ta tamamladı. Rus işgaline karşı mücadele etti. Millî Mücadele döneminde Kuva-yı Milliye'ye katıldı. 1940 yılında Muş Belediye Başkanı oldu. Başkanlığı 1940-1950 yılları arasında aralıksız bir şekilde devam etti. 1949 yılında CHP Muş İl Teşkilatı'nda İdare Kurulu Başkanlığı görevine getirildi. 14 Mayıs 1950 tarihinde genel seçimlere katılmak için belediye başkanlığı görevinden istifa etti. Seçimlerde, Demokrat Parti'nin oyların büyük bölümünü alması nedeniyle milletvekili seçilemedi (Arslan, 2013: 762).

CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı görevi 1957'de son buldu. Demokrat Parti'ye katıldı ve Muş Milletvekili adayı oldu. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde 16.456 oy alarak Muş Milletvekili seçildi. TBMM'nin on birinci yasama döneminde Ticaret ve Divan-ı Muhasebat Komisyonlarında görev aldı. Aktif siyasetten çekildikten sonra ticaretle ilgilendi ve 12 Ocak 1969 tarihinde vefat etti (Arslan, 2013: 762).

3.4. Gıyasettin Emre

1910 yılında Muş'un Bulanık ilçesinde dünyaya geldi. Babasının adı Maruf Bey, annesinin adı Nazik Hanım'dır. Atika Hanım ile evlenmiş, bu evliliğinden altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi alan Gıyasettin Emre, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, gençliğinden itibaren tarım ve ticaret ile uğraşmıştır (Öztürk, 2000: 701).

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş'tan bağımsız milletvekili adayı oldu ve 16.149 oy alarak Muş Milletvekili oldu. Bu özelliğiyle Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili adayı olarak TBMM'ye giren ismidir (Karakaya, 2021: 426-427). Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Komisyonlarında görev yaptı. Bu görevlerinin yanında Şeker ve Gider Vergisi Kanunlarının takrir müzakeresi, İskân Kanunu'nun müzakereleri için kurulan geçici komisyonlarda görev aldı. Daha sonra Demokrat Parti'ye katıldı. 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde 20.921 oy alarak yeniden Muş Milletvekili seçildi (Karakaya, 2021: 425-427; Arslan, 2013: 760; Öztürk, 2000: 701).

TBMM'nin on birinci yasama döneminde Maarif Komisyonu'nda görev aldı. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nden sonra tutuklandı. Yassıada'da tutuklu kalan Emre, adada kurulan mahkemede yargılandı. Anayasa'yı ihlal etmek suçundan hapis cezası aldı. Bir yıl Yassıada'da, iki buçuk yıla yakın bir süre de Kayseri Cezaevinde tutuklu kaldı. 18 Temmuz 1963 tarihinde çıkarılan genel af ile serbest kaldı. Fakat kendisine getirilen siyaset yasağı nedeniyle aktif siyasete dönemeydi. 2 Ekim 2008 tarihinde Konya'da vefat etti (Karakaya, 2021: 425-427; Arslan, 2013: 760).

Gıyasettin Emre, Türk siyasi tarihinde özellikle ilk bağımsız milletvekili olması hasebiyle önemli bir figürdür. Kendi döneminde medrese eğitimi almış, Arapça ve Farsça bilen, tarım ve ticaretle uğraşan, bölgesiyle güçlü bağları olan bir şahsiyettir.

1954 genel seçimlerinde Muş'tan bağımsız aday olarak TBMM'ye girmiştir. Bu durum Onun "Türkiye'nin İlk Bağımsız Milletvekili" namıyla yad edilmesine neden olmuştur.

Gıyasettin Emre'nin ilk bağımsız milletvekilli olması onun en belirgin özelliğidir. Çok partili hayatın başlangıç yıllarında, siyasi partilerin güçlü olduğu bir dönemde bağımsız olarak seçilmeyi başarması, muhakkak ki onun bölgesindeki etkinliğini göstermektedir. Bu durum, dönemin siyasi dinamikleri açısından da dikkate değer bir istisnadır. Gıyasettin Emre seçim bölgesinin meselelerini doğrudan meclise taşıma ve temsil etme kapasitesine sahip olmuştur. Bağımsız olarak başarılı olan bir ismin, ana akım bir partiye katılması, DP'nin geniş kitlelere ulaşma becerisinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi sonrası Yassıada'da yargılanması ve hapis cezası alması Onun Demokrat Parti döneminin önde gelen isimlerinden biri olduğunu gösterir. Darbe sonrası yargılanması da darbenin hedefi haline gelen siyasilerden olduğunu göstermektedir.

Gümrük ve İnhisarlar Komisyonu, Şeker ve Gider Vergisi Kanunlarının Müzakeresi, İskân Kanunu'nun Müzakereleri, Maarif Komisyonu Üyeliği görevlerinde bulunmuştur.

Sonuç olarak, Gıyasettin Emre, hem Türkiye siyasi tarihinde bağımsız aday olarak seçilmesiyle bir ilke imza atmış önemli bir şahsiyettir. 27 Mayıs darbesi sonrası yaşadığı mağduriyet de onun siyasi kariyerinin ve Türkiye'nin yakın tarihinin önemli bir parçasıdır.

3.5. Bari Dedeoğlu

1906 yılında Muş'ta doğan Bari Dedeoğlu'nun babası Ebubekir Efendi, annesi ise Feleknaz hanımdır. Rüştîye mezunu olup genç yaşlardan itibaren ticaret ve ziraatle uğraştı. 16 Mart 1934 tarihinden 15 Haziran 1943 tarihine kadar Muş Halkevi Sosyal Yardım Komitesi Başkanlığı görevini

yürüttü. Aynı tarihte Muş Halkevi Başkanlığı'na getirildi. Daha sonra 15 Ekim 1944 tarihinde CHP Muş İl İdare Kurulu Başkanlığına seçildi (Çufalı, 2012: 867).

21 Temmuz 1946 tarihinde genel seçimlerde CHP Muş Milletvekili adayı oldu ve 27.502 oy alarak TBMM Sekizinci Dönem Muş Milletvekili seçildi. 5 Ağustos 1946 tarihinde meclis çalışmalarına katıldı. 12 Ağustos 1946 tarihinde milletvekilliği TBMM Genel Kurulunda onaylandı. Aynı gün TBMM Ticaret Komisyonu Üyeliğine seçildi. Bu görevi uzun bir süre sürdürdü. 7 Ocak 1949 tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Hacı Bayram Camii'nde kılındıktan sonra naaşı Cebeci Asrı Mezarlığı'nda toprağa verildi (Çufalı, 2012: 867).

3.6. Halid Onaran

1881 yılında İzmir'de doğdu. İzmir/Konak Pazaryeri Mahallesi nüfusuna kayıtlı olan Halil Bey'in babası Büyükçelebioğlu Ailesi'nden Mahmut Efendi'dir annesi ise Şerife Hanım'dır. Tayibe Hanım ile evlendi ve bu evlilikten üç çocuğu oldu. İzmir İdadisi'nden mezun olduktan sonra özel dersler alarak Fransızcasını geliştirdi. Memuriyet hayatı 1897 yılında başladı ve ilk görev yeri olarak İzmir Mahkemesi'nde Şer'iyye Mülazımlığına atandı. Ertesi yıl Aydın Mektubi Kalemi Mümeyyizliğine atandı. Aydın'da derece ve unvan yükselmeleri yaptı. Memuriyeti 1918 yılının Aralık ayına kadar devam etti (Çufalı, 2012: 868; Öztürk, 1996: 357).

Mütareke sürecinde memuriyetten istifa etti. İzmir bölgesinde Kuva-yı Milliye'ye ve millî cemiyetlere destek verdi. Çalışmaları nedeniyle Yunanlar tarafından bir süre tutuklandıysa da kaçmayı başardı. Kısa bir süre Zonguldak Belediyesi'nde çalıştı. İzmir'in düşman işgalinden kurtulmasından birkaç hafta sonra İzmir Tahrirat Müdürlüğüne atandı. Başarılı çalışmaları nedeniyle 1925 yılının Nisan ayında İzmir Vali Yardımcılığına atandı. 1 Eylül 1927 tarihinde genel seçimlerde Kars Milletvekili adayı oldu ve 444 oyla Kars Milletvekili seçildi. 24 Ekim 1927 tarihinde mazbatasını aldı. 1 Kasım 1927'de meclise katıldı. Mazbatası 14 Aralık 1927 tarihinde TBMM Genel Kurulunda onaylandı. Üçüncü yasama dönemi boyunca İçişleri Komisyonunda çalıştı. Meclis genel kurulunda bir kez söz aldı. Dört ve beşinci dönemde Burdur Milletvekili, altıncı dönemde Mardin Milletvekili oldu. Yedinci dönemde İzmir, sekizinci dönemde ise Muş Milletvekili oldu (Çufalı, 2012: 868; Öztürk, 1996: 357-358).

21 Temmuz 1946 genel seçimlerinde CHP Muş Milletvekili Adayı oldu. Seçimlerde 23.974 oy alarak Muş Milletvekili seçildi. Meclis çalışmalarına 5 Ağustos 1946 tarihinde katıldı. Mazbatası 12 Ağustos 1946 tarihinde TBMM Genel Kurulunda onaylandı. 1931 yılında emekli olan Halid Onaran, İzmir/Karşıyaka'da yaşamaya devam etti. 18 Mart 1964 tarihinde İzmir'de vefat ettikten sonra Karşıyaka Mezarlığı'na defnedildi (Çufalı, 2012: 868; Öztürk, 1996: 357-358).

3.6.1. Halid Onaran'ın Meclis Çalışmaları

TBMM'nin sekizinci yasama döneminde 5 Ağustos 1946 - 24 Mart 1950 tarihleri arasında Muş Milletvekili olarak görev yapan Halid Onaran, Muş milletvekilliği döneminde TBMM'de altı farklı konuda konuşma yapmıştır. Halid Bey, milletvekilliği süresince Muş'a yapılacak bayındırlık yatırımlarını yakından takip etmiş ve konuyla ilgili birçok kez mecliste söz almıştır.

Halid Onaran, 26.02.1949 tarihinde TBMM Genel Kurulunda bütçe görüşmeleriyle ilgili konuşmuştur. Bu konuşmada Muş Milletvekili olarak, bölgenin en temel sorunlarından ulaşım eksikliğini ve mevcut yolun kötü durumunu gündeme getirmiştir. Halid Onaran'ın bu konuşması 1940'lı yılların sonlarında Türkiye'deki altyapı yetersizliklerini, özellikle de Doğu bölgelerindeki ulaşım sorunlarının ciddiyetini gözler önüne sermiştir. Yolun bozukluğu nedeniyle meydana gelen

bir kazada (kamyon kazasında) dört vatandaşın hayatını kaybetmesi gibi trajik bir olayı meclis gündemine taşıyarak konunun aciliyetini ve ciddiyetini vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 53. Birleşim, XVI. Cilt: 733).

Muş'un sorunlarını yakından takip eden Halid Onaran, şehirdeki doktor sorununu gündeme getirmiş ve 27.02.1949 tarihinde TBMM Genel Kurulunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Onaran, Muş gibi geri planda kalmış bir bölgedeki temel sağlık hizmeti eksikliğini, özellikle de operatör (cerrah) doktor yokluğunu dile getirerek, bölge halkının yaşadığı çaresizliği vurgulamıştır. Bakanlığın "mecburi hizmet" uygulamasını eleştirdiği bu konuşma da, uzman doktorların Muş gibi bölgelere gönüllü olarak gitmek istemediğini belirtmiş ve bu durumun hastaların ölümüne yol açtığını vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 54. Birleşim, XVI. Cilt: 820).

11.04.1949 tarihinde TBMM Genel Kurulunda söz alan Halid Bey Gümrük Vergisinden bazı ilaçların muaf tutulması hakkında bir konuşma yapmıştır. İlaçların gümrük vergisinden muaf tutulmasına ilişkin kanun tasarısını değerlendirme esnasında, muafiyet kapsamının sadece verem ilaçlarıyla sınırlı kalmamasını talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 68. Birleşim, XVIII. Cilt: 258-259).

Halid Onaran, 16.02.1950 tarihinde TBMM Genel Kurulunda bütçe görüşmeleri üzerine bir konuşma yapmıştır. Muş Milletvekili olarak, İlsu Şirketi'nin yürüttüğü su ve elektrik projelerindeki gecikmelerden şikayet etmiştir. Muş Vilayeti'nin su ve elektrik ihtiyacı üzerine olan işlerin hızlandırılmasını talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 48. Birleşim, XIV. Cilt: 723).

Halid Onaran, Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 1950 yılı bütçe görüşmelerinde söz almıştır. Bakan'a Doğu'da yapılacak iki sanat okulu ile ilkokulların hangileri olduğunu sormuştur. Konuşmasının devamında Muş'ta bir sanat okulunun, Malazgirt'te ise bir ilkokulun yapılacağını yeni öğrendiğini belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 52. Birleşim, XIV. Cilt: 958).

Halid Onaran 23 Şubat 1950'deki TBMM Genel Kurulu'nda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Sağlık Bakanı'na Muş'a doktor gönderdiği için teşekkür etmiş, ancak hastanenin yetersiz ve bakımsız olmasından yakınmıştır. Doğu vilayetlerindeki birçok hastanenin Özel İdareler tarafından yönetildiğini, bu idarelerin yetersiz kaldığını ve hastanelerin istenen verimi vermediğini belirtmiştir. Halkında söz konusu dertlerden muzdarib olduğunu söylemiştir. Sadece seçim bölgesindeki illerde değil çevre illerde de durumun buna benzer olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı hastanelerin Bakanlık emrine alınmasını talep etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, 54. Birleşim, XIV. Cilt: 1080)

Halid Onaran'ın Meclis'teki faaliyetleri, sadece kişisel bir vekilin gayretini değil, aynı zamanda 1940'lı yılların Türkiye'sinin durumunu anlatan bir tarihsel kaynak mahiyetindedir. Onaran, bir vekil olarak halkın yaşadığı sıkıntıları bizzat tecrübe eden ve bunları meclise taşıyan önemli bir temsilcidir. Halid Onaran'ın meclis çatısı altında yaptıkları dönemin sosyal ve ekonomik sıkıntılarını, altyapı yetersizliklerini ve kamu hizmetlerindeki aksaklıkları gözler önüne seren canlı birer belgedir. Onaran'ın konuşmaları, yönetimin uzak bölgelerdeki sorunları görmesini sağlamıştır. Halkın yaşadığı sıkıntıları somut örneklerle Meclis kürsüsüne taşımıştır. Halid Onaran, sadece bir vekil olmanın ötesinde, halkın acılarını ve beklentilerini doğrudan devletin kalbine taşıyan bir gerçek milletvekilidir.

3.7. Ferit Kılıçlar (Kılınçlar)

1914 yılında Muş'un Minare Mahallesi'nde dünyaya geldi. Babası Abdürrahim Efendi, annesi ise İffet Hanım'dır. Mennune Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Muş Numune Erkek İptidaisinden mezun oldu. Soyadı Kanunu'ndan sonra "Kılıçlar" soyadını alsa da meclis kayıtlarında soyadı "Kılınçlar" olarak da geçmektedir. 1 Ocak 1932 tarihinde Solhan Maliye Tahsildarlığı ile memuriyet hayatı başladı. 1932-1935 yılları arasında bu görevi sürdürdü. 1939-1943 yılları arasında er statüsünde askerliğini yaptı (Öztürk, 1998: 879).

14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimlerde Muş Milletvekili Adayı oldu. Seçimlerde 16.640 oy alarak Demokrat Parti'den Muş Milletvekili olarak seçildi. Seçim tutanağını alarak faaliyetlere başladı (18 Mayıs 1950). Seçim tutanağını teslim aldıktan dört gün sonra meclise katıldı. 14 Temmuz 1950 tarihinde TBMM Genel Kurulunda onaylandı. Sayıştay ve Maliye Komisyonlarında görev aldı. Yasama dönemi boyunca komisyonlardaki çalışmalarına devam etti. Ayrıca Demirci Yangını ile ilgili kurulan geçici komisyonda görev aldı. TBMM'nin dokuzuncu yasama dönemi boyunca dört konuşma gerçekleştirdi (Öztürk, 1998: 879).

Aktif siyaset yaşantısını sonlandıktan sonra Hava Meydanları ve Akaryakıt Teşkilatında yevmiye ile çalışmaya başladı. Hava Meydanları kuruluşunda değişik unvanlarla 1 Mart 1962'ye kadar çalıştı. 1 Nisan 1962 tarihinde Yapı ve İmar İşleri Reisliğinde dosya memurluğuna getirildi. Bu görevi kısa sürdü. Birkaç ay sonra aynı yerde dosya ve tasnif memurluğuna atandı. 14 Nisan 1964'te Atatürk Orman Çiftliği Takip Memurluğuna atandı, daha sonra aynı yerde süt alım memurluğuna getirildi. 1964-1979 yılları arasında Atatürk Orman Çiftliği'nde memur olarak görev yaptıktan sonra 13 Temmuz 1979 tarihinde emekliye ayrıldı. 1 Mayıs 1997'de Ankara'da öldü. 5 Mayıs 1997'de TBMM önünde yapılan törenden sonra Karşıyaka Mezarlığı'nda toprağa verildi (Öztürk, 1998: 880).

3.7.1. Ferit Kılıçlar'ın (Kılınçlar) Meclis Çalışmaları

Ferit Kılıçlar, 1950 genel seçimlerinde Muş Milletvekili seçildikten sonra TBMM'nin dokuzuncu yasama döneminde görevine başlamıştır. İlk konuşma girişimi, Bingöl Milletvekillerinin seçim tutanaklarıyla ilgili Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu hakkındadır. Ferit Bey söz istemiş, ancak Meclis Başkanı "Müzakereler hakkında ise müzakere bitti" diyerek kendisine izin vermemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Dönem, 3. Birleşim, XXIII. Cilt: 851-328).

Ferit Kılıçlar'ın Meclis'teki bir diğer konuşması, eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün depremle ilgili Erzincan ve II. Dünya Savaşı sırasında Kahire'ye yaptığı seyahatlerde harcırah aldığı iddialarına odaklanmıştır. Bu tartışma sırasında, Konya Milletvekili Himmet Ölçmen'in "Reis Bey, politik nümayişlere meydan vermemenizi bilhassa rica ederim" şeklindeki sözüne karşılık, Ferit Kılıçlar sert bir tepki göstermiş ve "Hissiyatımızı tahrik edercesine idare-i kelâm edecekseniz, kurduğunuz vahi fikir çatıları altında sizleri boğarız" demek suretiyle bu sözlere ciddi tepki göstermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Dönem, 33. Birleşim, IV. Cilt: 316).

Ferit Kılıçlar'ın 25 Şubat 1951'de TBMM Genel Kurulu'nda bütçe görüşmeleri üzerine söz almıştır. Burada konuşmasın da "yolsuz hiçbir kalkınmanın olamayacağı" gerçeğiyle bitirerek, demiryolunun Muş'a ulaşmadıkça bölgenin ilime, sanata, ticarete, medeniyete ve sağlığa kavuşmasının mümkün olmayacağını belirtmiştir. Zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen yoldan uzak kalmış bir milletin gelişemeyeceğini vurgulamıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Dönem, 51. Birleşim, XIV. Cilt: 851-852).

CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan, TBMM Genel Kurulunda 07.01.1952 tarihinde usul hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir. CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan, 1952'deki Meclis konuşmasında, iktidardaki Demokrat Parti'nin sürekli CHP'yi eleştirmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Onun bu konuşmasına Ferit Kılıçlar şu şekilde cevap vermiştir; O zaman bir parti kurmak imkânı var mı idi?" Meclis başkanı Ferit Bey'i şu şekilde uyarmıştır; "Müzakereyi ihlâl etmeyiniz efendim." Yozgat Milletvekili Avni Doğan konuşmasına devam ederek; "Arkadaşlar Halk Partisi, iktidarı kaybetmiş olmakla Şeref ve haysiyetinden bir şey kaybetmiş değildir demiştir ve devamında Demokrat Partinin de bir gün iktidarı kaybedeceği günler gelecektir." Demıştır. Onun bu sözlerine DP Konya Milletvekili Murat Ülgen; "Muhalefeti Şerefle kabul ederiz" şeklinde cevap vermiştir. Avni Bey'in Demokrat Parti ile ilgili sataşmasına kayıtsız kalmayan Ferit Bey, Avni Bey'e hitaben; "Ben bir halk çocuğuyum. Biz birbirimizi tanırız (TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Dönem, 23. Birleşim, XII. Cilt: 18).

Ferit Kılıçlar, Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle başlayan dokuzuncu yasama döneminde Meclis'e girmiş, bu yeni siyasi atmosferde muhalefetle (CHP) girilen keskin tartışmalarda aktif rol oynamıştır.

Ferit Kılıçlar, TBMM'deki çalışmalarıyla 1950'li yıllarda Türkiye'deki siyasi rekabetin ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin nasıl bir atmosferde yaşandığı gösteren önemli şahsiyettir. Demokrat parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında ki sert tartışmalarda aktif rol oynayan bir siyasetçidir. İlk konuşmasında Bingöl ve Muş'un komşu vilayetler olması nedeniyle söz almak istemesi, onun bölgesel meselelere olan duyarlılığını göstermektedir.

3.8. Hamdi (Hamdullah) Dayı

1904 yılında Muş'un Üçdere Mahallesi'nde doğdu. Babası İbrahim Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Cemile Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. İdadi'nin ikinci sınıfını tamamladıktan sonra eğitim hayatını yarım bırakmış, askerlik görevini ifa etmiştir. Askerliği beş yıl (1921-1926) süren Hamdi Bey, askerlik sonrasında tarım ve ticaretle ilgilendi.

1946 yılında CHP Muş İl Başkanı oldu. Bu görevinin yanında Muş İl Genel Meclisi Üyeliği'ne seçildi. Bu görevdeyken CHP Muş Milletvekili Adayı olarak ara seçimlere katıldı ve 24 Ekim 1949 tarihinde Muş Milletvekili seçildi. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde tekrar Demokrat Parti Muş Milletvekili Adayı oldu ve seçimlerde 17.120 oy alarak Muş Milletvekili seçildi (Öztürk, 1998: 877-878).

Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950 tarihinde aldı. Seçim tutanağını teslim aldıktan dört gün sonra meclise katıldı. Mazbatasını 14 Temmuz 1950 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda onaylandı. Sayıştay ve Ekonomi Komisyonlarında görev aldı. Yasama dönemi boyunca komisyonlardaki çalışmalarına devam etti. Milletvekilliği sona erdikten sonra tarım ve ticarete geri dönen Hamdi Bey, 30 Kasım 1962'de vefat etti. Muş Mezarlığı'nda toprağa verildi (Öztürk, 1998: 877-878).

4. SONUÇ

Araştırmamız kapsamında, TBMM'nin ilk yasama döneminden on birinci yasama dönemine kadar geçen süre içerisinde Muş milletvekillerinin çalışmaları, görevleri, Meclis konuşmaları ve faaliyetleri o döneme ait belgeler ışığında incelenmiştir. Milletvekillerinin yaptıkları tüm çalışmalar, görev yaptıkları yasama dönemiyle sınırlandırılmış olup, Genel Kurul'da Meclis çalışmalarına katılım durumları da belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırma kapsamında 1920-1960 yılları arasında TBMM Arşivi, TBMM Meclis Tutanakları, TBMM Zabıt Cerideleri kapsamlı bir şekilde incelenmiş, Muş milletvekillerinin çalışmaları temel alınarak Meclis'te sosyo-kültürel, siyasi, hukuki, idari ve iktisadi alanda yapılan düzenlemeler hakkında da bilgi verilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, Muş milletvekillerinin 1920-1960 yılları arasında parlamentoda yapmış oldukları çalışmalardır. Bu kapsamda; hazırladıkları ve vermiş oldukları kanun teklifleri, TBMM'deki idari görevleri ve komisyon üyelikleri, komisyonlarda yapmış oldukları çalışmalar, TBMM Genel Kurulu'nda Meclis kürsüsünde yaptıkları konuşmalar, Türk parlamento tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır. Tüm dönemlerde TBMM'de önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat TBMM'nin birinci ve ikinci dönemi, kurucu Meclis özelliği taşımaktadır. Siyasi, idari, iktisadi ve hukuk alanındaki bazı köklü inkılaplar, Meclis'in birinci ve ikinci yasama döneminde yapılmıştır. Bazı Muş milletvekilleri yapılan bazı düzenlemelere karşı olsalar da milli eksende politikalar izlemişlerdir. Özellikle TBMM'nin birinci yasama döneminde Abdülgani Bey (Ertan) ve Kasım/Kazım Bey (Dede) muhalif grupta yer almalarına rağmen milli eksende politika izlemişlerdir.

Birinci ve ikinci yasama döneminde İlyas Sami Bey (Muş) ile Osman Kadri Bey (Bingöl), dördüncü yasama döneminde Hasan Reşit Tankut, beşinci, altıncı ve yedinci yasama döneminde İsmail Hakkı Kılıçoğlu, sekizinci yasama döneminde Halit Onaran, dokuzuncu yasama döneminde Ferit Kılıçlar, onuncu ve on birinci yasama döneminde Şefik Çağlayan ile Şemsi Ağaoğlu, TBMM Genel Kurulu'nda en fazla söz alan, gündeme katkı sağlayan, kanun teklifi ve takrir veren Muş milletvekilleridir. TBMM Zabıt Cerideleri ve Tutanaklar Dergisi kapsamlı ve detaylı bir şekilde incelendiğinde Muş milletvekillerinin Genel Kurul'da en fazla söz aldığı, kanun teklifi ve takrir verdiği dönemin birinci yasama dönemi (1920-1923) olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci ve ikinci yasama döneminde Kasım/Kazım Bey (Dede), dördüncü yasama döneminde Muhittin Başay'ın hayatını kaybetmesinden sonra ara dönemde milletvekili seçilen Mehmet Naki Yücekök hem dördüncü ve beşinci yasama döneminde milletvekili olmasına rağmen Genel Kurul'da hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir vermemiştir. Mehmet Naki Yücekök ile birlikte diğer Muş milletvekilleri Ahmet Şükrü Ataman ve Ahmet Şevki Çiloğlu da beşinci yasama döneminde Genel Kurul'da hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir sunmamıştır. Sekizinci yasama döneminde Hamdi/Hamdullah Dayı ve Bari Dedeoğlu, dokuzuncu yasama döneminde Hamdi/Hamdullah Dayı, onuncu ve on birinci yasama döneminde Gıyasettin Emre ile birlikte on birinci yasama döneminde Zeki Dede, Meclis Genel Kurulu'nda hiç söz almamış, kanun teklifi ya da takrir sunmamıştır.

Özellikle on ve on birinci dönemde Demokrat Parti Muş milletvekili olan Gıyasettin Emre, tartışmalı bir siyasi figür olmuş, CHP'lilerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bunun nedeniyse cemaat ve dini gruplarla olan bağlantılarıdır. Milletvekili seçimlerinde genellikle milletvekillerinin o bölgeden olmasına dikkat edilmiş, zaman zaman da bölgeyle bağı olmayan eski bürokrat, asker ya da devlet adamı, merkezi atama yoluyla milletvekili olan isimler de olmuştur. Farklı dönemlerde Muş milletvekili seçilen; Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Ahmet Şükrü Ataman, Mehmet Naki Yücekök, Ahmet Şevki Çiloğlu, Muş'ta ya da çevre illerde doğmamasına rağmen Muş milletvekili seçilen isimler arasındadır.

1920-1960 yılları arasında en fazla Muş milletvekili seçilen ve en uzun süre bu görevi yürüten kişi İsmail Hakkı Kılıçoğlu olmuştur. İsmail Hakkı Kılıçoğlu, TBMM'nin üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci yasama dönemlerinde Muş milletvekili olarak görev yapmıştır. 1 Kasım 1927 tarihinde başlayan bu süreç 14 Haziran 1946 tarihine kadar devam etmiştir. Onun Muş milletvekilliği süreci 18 yıl 7 ay 13 günlük uzun bir süreyi kapsamaktadır. TBMM'nin ikinci yasama döneminden dokuzuncu yasama dönemine kadar tüm Muş milletvekilleri CHP'dendir.

1946 yılında çok partili siyasi hayata geçilmesine rağmen 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde üç Muş milletvekili de (Hamdi/Hamdullah Dayı, Bari Dedeoğlu, Halit Onaran) CHP'den seçilmiştir. Bu isimlerden Hamdi/Hamdullah Dayı daha sonradan Demokrat Parti'ye katılarak DP grubunda Muş'u temsil etmiştir. Dokuzuncu, onuncu ve on birinci yasama dönemlerinde Muş milletvekillerinin tamamı Demokrat Parti'den seçilmiştir.

Birinci ve ikinci yasama dönemlerinde yerel sorunlar ikinci plana atılırken diğer dönemlerdeki milletvekilleri, ulusal sorunlarla olduğu kadar yerel sorunlarla da ilgilenmiş ve birçok milletvekili birçok defa Meclis Genel Kurulu'nda söz alarak kanun teklifi ya da takrir sunmuştur. Muş milletvekillerinin Meclis Genel Kurulu'nda görüş belirttiği konular daha ziyade Bütçe Kanunları, sağlık, ziraat, hayvancılık alanlarındaki sorunlar, kanun teklifleri ve kalkınma politikalarıyla ilgilidir. Bununla birlikte Muş milletvekilleri, bölgedeki elektrik sorunu, hastane ve doktor yetersizliği, ulaşım sorunu gibi konuları Meclis gündemine getirmişlerdir. Bu konuları en fazla Meclis gündemine taşıyan isimler ise on ve on birinci yasama dönemlerinde Muş milletvekilliği görevini yürüten DP Muş milletvekilleri olan Şefik Çağlayan ve Şemsi Ağaoğlu'dur.

Bürokrat, gazeteci, aydın kökenli Muş milletvekilleri olan; Hasan Reşit Tankut, İsmail Hakkı Kılıçoğlu, Ahmet Şükrü Ataman, Mehmet Naki Yücekök, Ahmet Şevki Çiloğlu gibi isimler TBMM Genel Kurulu'nda yaptıkları konuşmalarda daha ziyade ulusal sorunlara değinmişlerdir. Bu durum yöre halkıyla bütünleşemediklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı Demokrat Parti milletvekili adaylarını belirlerken yöre insanının beklentilerini dikkate alarak belirlemiş ve toplumda karşılığı olan, yörenin önemli ailelerinden, esnaf ve tüccarlarından olan isimler; Gıyasettin Emre, Şefik Çağlayan, Şemsi Ağaoğlu ve Zeki Dede gibi aday gösterilmiştir.

Bağımsız milletvekili seçiminin Türk demokrasi tarihi açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili Muş'ta seçilmiştir. Gıyasettin Emre, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde Muş'tan bağımsız milletvekili adayı olmuştur. Muş'ta oy kullanan 33.705 seçmenden 12.413'ünün oyunu alarak Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili olmuştur. DP'nin ardından Muş'ta en fazla oyu alan isim olan Gıyasettin Emre'nin her üç seçmenden birinin oyunu almasının temel nedeni toplumsal karşılığı ve bölgede aşiret yapısının, bazı cemaatlerin oldukça yaygın olmasıdır. Gıyasettin Emre, Türkiye'nin ilk bağımsız milletvekili olduktan sonra DP'ye katılmış ve Meclis çalışmalarına buradan devam etmiştir.

DP'nin iktidar olmasıyla birlikte TBMM Genel Kurulu'nda CHP ve DP'liler arasında çok yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalara Muş Milletvekilleri içerisinde en sık katılan isimler ise Şefik Çağlayan ve Şemsi Ağaoğlu olmuştur. Çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte 1950-1957 yıllarında yapılan seçimlerde Muş'ta Demokrat Parti birinci olmuştur. YSK verilerine göre Demokrat Parti, 1950 genel seçimlerinde Muş'ta 32.920 oydan %51,3'ünü (toplam 16.880 oy) alarak birinci parti olmuştur. CHP ise oyların %48,7'sini (toplam 16.040 oy) alarak ikinci parti olmuştur.

1954 genel seçimlerinde Muş'ta 33.705 seçmen oy kullanmıştır. Bu oyların %43,3'üne tekabül eden 12.807 oyu DP alırken, %28,7'ye tekabül eden 8.485 oyu CHP, oyların %28'ine tekabül eden 12.413 oyu ise bağımsız milletvekili adayı olan Gıyasettin Emre almıştır. 1957 seçimlerinde Muş'ta

toplam 44.490 seçmen oy kullanmıştır. Bu seçmenlerin %44,4'üne tekabül eden 19.360 seçmen DP'ye oy verirken, %30,9'una tekabül eden 13.500 seçmen CHP'ye oy vermiştir. Oyların kalan kısmı ise muhtelif partilere gitmiştir. 1950-1957 yılları arasında yapılan seçim sonuçları dikkate alındığında Muş'ta, DP belirgin bir şekilde ana parti konumundadır. Bunda DP'nin ılımlı politikaları ve kalkınma hamlesini Anadolu'ya kaydırması, adaylarını belirlerken yöre insanının beklentilerini de dikkate almaları gibi hususlar etkili olmuştur.

Çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte Muş halkının siyasi tercihlerinde önemli bir değişim olmuş, Muş halkı CHP'den DP'ye geçiş yapmış ve yöre halkının önemli bölümü DP'yi desteklemiştir. Araştırma kapsamında Muş'taki siyasi yaşantı ve siyasi çekişmeler de dikkate alınarak 1920-1960 yılları arasında Türk parlamento tarihi, Muş'un siyasi, idari ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- Arslan, Z. (2013). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960) III*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Çoker, F. (1993). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923) III*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem (1931-1935) II*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Çufalı, M. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950) III*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Darkot, B. (1979). Muş. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, VII, 744-747.
- Erinç, S. (1969). Klimatoloji ve Metotları. İstanbul: *İ.Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yayınları*.
- Eser, M. (2014). Muş İsminin Menşei Üzerine Bir Değerlendirme, *Ekev Dergisi*, 58, 211-228.
- Günay, Ş. S. (2007). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (1939-1943) (Cilt: V)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Güneş, İ. (2002). *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (Cilt: II)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Karakaya, S. (2021). 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e Muş'ta Seçmen Davranışı ve Yerel Dinamiklere Etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 419-443.
- Kılıç, O. (1999). *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayınları.
- Kınal, F. (1962). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özelalper, M. (2015). Birinci Meclis'te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923), *The Journal of Academic Social Science* 3/13, 512-528.
- Özen, T. (2024). Batıl İtikatlarla Savaşın Edebî Cephesi: Kılıçzâde Hakkı'nın Hikâyeleri, *Eskiye Dergisi*, 52 (Mart 2024), 189-212.
- Öztürk, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (Cilt: III)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Öztürk, K. (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem (Cilt: III)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Öztürk, K. (1998). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (Cilt: VII)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Öztürk, K. (2000). *Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem (Cilt: II)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Pekdoğan, C. (2002). *Kılıçzâde Hakkı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C XXV, 415-416 ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sami, Ş. (1306-1316). *Kāmûsü'l-A'lâm IV*, İstanbul: Mihran Matbaası.

- Selvi, H. (2023). *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923* (Cilt 9). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Sertel, S. ve Yedek, Ş. (2019). Muş Valileri ve Milletvekilleri. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* 10-12 Mayıs 2018 içinde (219-234 ss.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Sönmez, M. E. (2014). *Muş Ovası'nın Tarımsal Potansiyeli ve Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler*. Makalelerle Muş. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Tuncel, M. (2020). Muş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 368-371.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'de Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Gazeteler

- Muş Altınova Gazetesi, 9 Nisan 1953: 1.
- Muş Altınova Gazetesi, 11 Mayıs 1953: 2.
- Muş Altınova Gazetesi, 3 Eylül 1953: 1.
- Muş Altınova Gazetesi, 18 Kasım 1955: 1.
- Şark Telgraf Gazetesi, 27 Haziran 1958: 1.
- Yeni Zafer Gazetesi, 6 Kasım 1959: 1.

Arşiv

- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 713.2.58.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 713.2.61.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer Kodu: 713.2.62.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 714.1.86.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.0.001.000.000. Yer Kodu: 278.1115.1.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 031.01. Yer No: 51.309.4.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.11.1. Yer No: 218.37.19.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.01. Yer No: 52.312.7.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.11.1. Yer No: 255.2.3.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.01.179. Yer No: 714.1.71.

EKLER

Foto 1. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Abdülgani Bey (Ertan)
(TBMM Albümü, Cilt: I, 2010: 52)

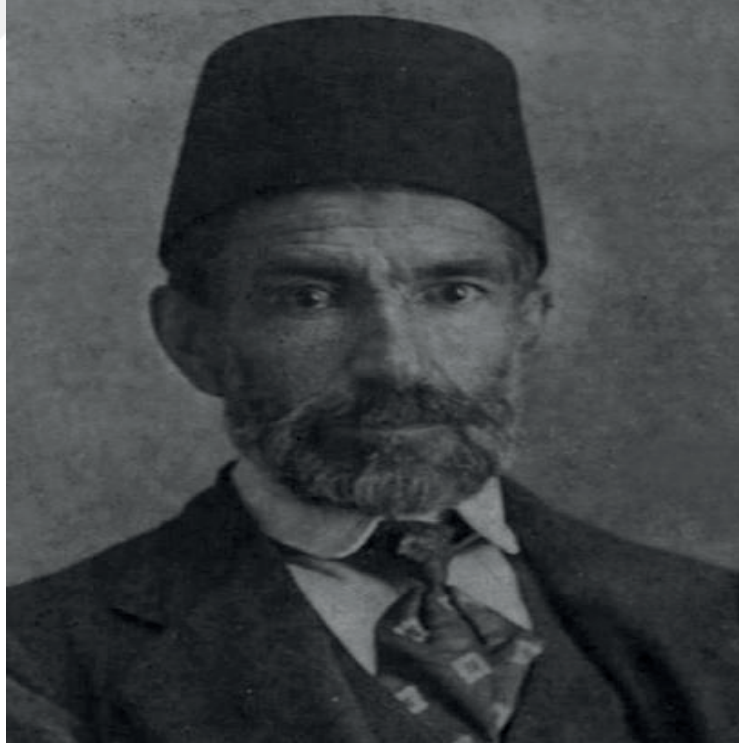

Foto 2. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Hacı Ahmet Efendi
(Ahmet Hamdi Bilgin)
(TBMM Albümü, Cilt: I, 2010: 52)

Foto 3. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami Efendi' (İlyas Sami Muş olarak da bilinir).
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 52)

Foto 4. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Kasım Bey (Kasım/Kazım Dede) (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 53)

Foto 5. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Mahmut Sait Bey (Yetgin)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 53)

Foto 6. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Osman Kadri Bey (Bingöl)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 53)

Foto 7. TBMM I. Yasama Dönemi (1920-1923) Muş Milletvekili Rıza Bey (Kotan)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 53)

Foto 8. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili İlyas Sami Bey (Muş)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 113)

Foto 9. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili Osman Kadri Bey (Bingöl)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 113)

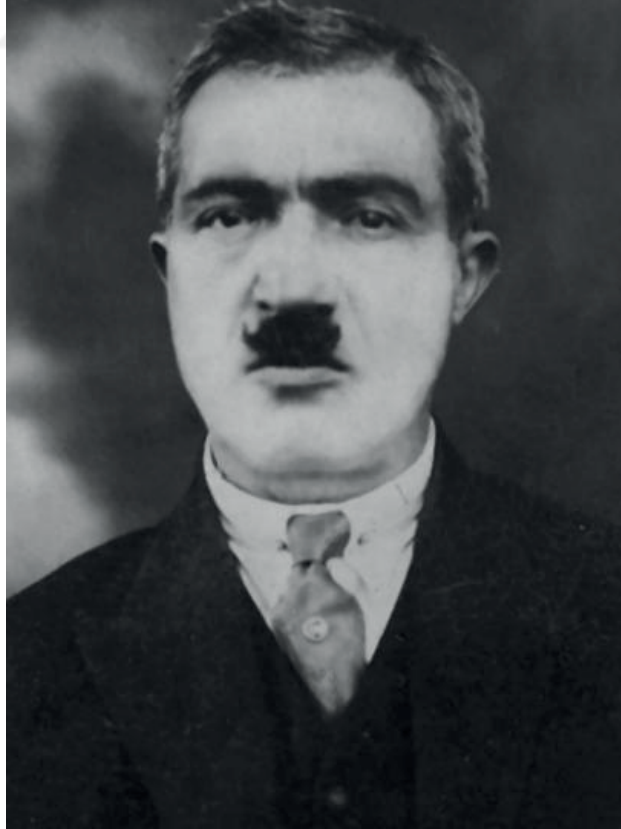

Foto 10. TBMM II. Yasama Dönemi (1923-1927) Muş Milletvekili Rıza Bey (Kotan)
(TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 114)

Foto 11. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Hasan Reşit Tankut (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 218)

Foto 12. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili İsmail Hakkı Kılıçoğlu (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 218)

Foto 13. TBMM IV. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Muhittin Nami Bey (Muhittin Başay) (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 218)

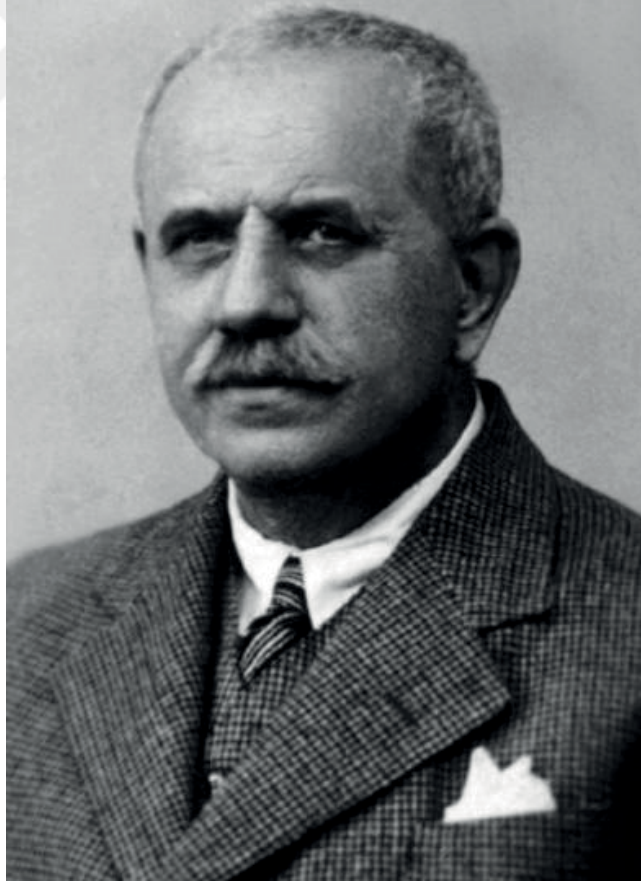

Foto 14. TBMM IV. V. VI. Yasama Dönemi (1931-1935) Muş Milletvekili Mehmet Naki Bey (Mehmet Naki Yücekök) (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 218)

Foto 15. TBMM V. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili Ahmet Şükrü Ataman (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 281)

Foto 16. TBMM V. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili Ahmet Şevki Çiloğlu (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 281)

Foto 17. TBMM V. - VI. Yasama Dönemi (1935-1939) Muş Milletvekili İsmail Hakkı Kılıçoğlu (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 281)

Foto 18. TBMM VII. Yasama Dönemi (1943-1946) Muş Milletvekili Kamil Kotan (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 419)

Foto 19. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili Hamdi (Hamdullah) Dayı (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 494)

Foto 20. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili Bari Dedeoğlu (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 494)

Foto 21. TBMM VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) Muş Milletvekili (Mehmet) Halit Onaran (TBMM Albümü, Cilt. I, 2010. 494)

Foto 22. TBMM IX. Yasama Dönemi (1950-1954) Muş Milletvekili Hamdi (Hamdullah) Dayı (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 587)

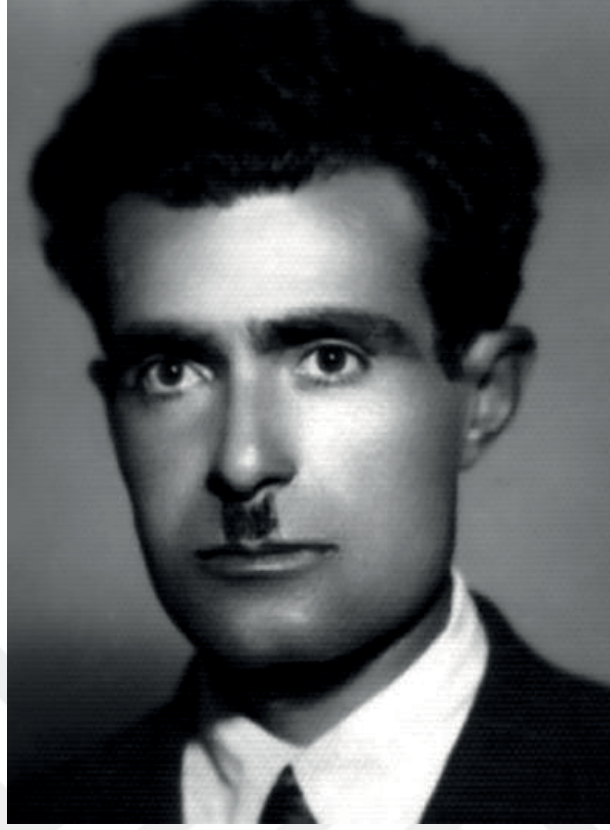

Foto 23. TBMM IX. Yasama Dönemi (1950-1954) Muş Milletvekili Ferit Kılıçlar (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 587)

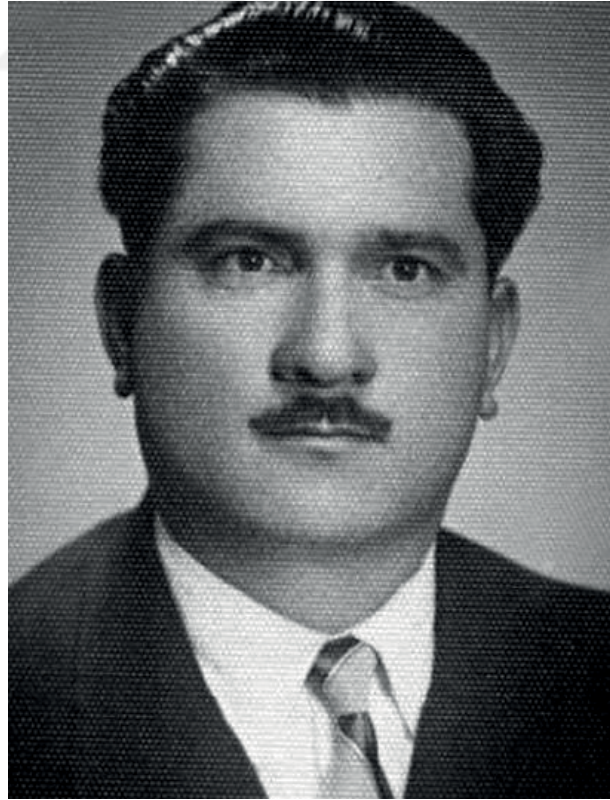

Foto 24. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Şemsi (Şemsettin) Ağaoğlu (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 660)

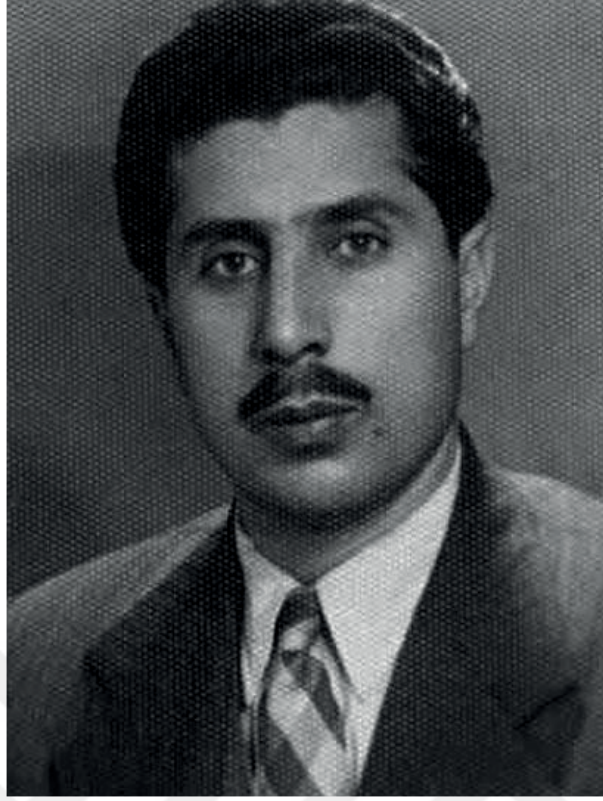

Foto 25. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili (Mehmet) Şefik Çağlayan (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 660)

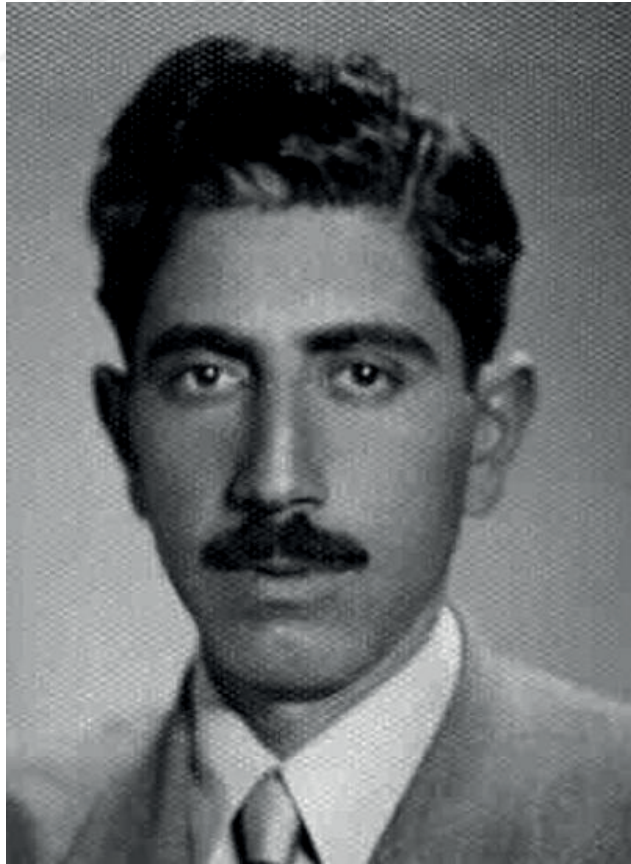

Foto 26. TBMM X. Yasama Dönemi (1954-1957) ve XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Gıyasettin Emre (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 661)

Foto 29. TBMM XI. Yasama Dönemi (1957-1960) Muş Milletvekili Zeki Dede (TBMM Albümü, Cilt. II, 2010. 743)

Ek 1. Birinci Dönem Muş Seçim Tutanağı

FOTOĞRAF

Seçim dairesi	Goruk	Eserleri	
Adı	İlyas Sami	İmla rubeleri	
Soy adı	Ali	Menek ve meşguliyeti	Goruklu'dan alibi yeti vaktiye muhtemelen
Babasının ve annesinin adı	Mahmut - Hatice	Evliliği olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evlili - 2 Çocuğu
Doğduğu yer	Ali	Seçimden evvelki son memurluğu	Ali - Ali
Oturduğu yer	Ak Koca	Menar değişme seçkiden evvel son vaziyeti	
Doğum tarihi	1879	Seçim muahazarası tarihi	
Tahsil	Okumuş	Kaç meyle sayılarına seçildiği	
Bildiği diller	Farsça - Kürtçe - Arapça - Türkçe - İngilizce	Muhtemelen Meclis genel ila- yetince tesdik tarihli (*)	
Nerede ikamet ediyor	Goruklu'da	Meclise ilhak tarihi	13 - 1 - 1916

Kısa tercümesi hal

T.B.M.M. - Azasına Mahsus
No Sicili: 406
~~İlham~~ Daire 5
İlham Sami - Muş - Çoruh

(*) Bu yer Meclis Kanunları ile doldurulacaktır.

T.C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

18931

A

5

145

Gelen evrakın Tarihi	24/3/1948
No.	89/18
Yazan Memur	<i>Çiğdem</i>
Yazı tarihi	27.3.1948
Beyaz eden	<i>1307</i>
Beyaz tarihi	30.3.1948
Karşılaştıranlar	
Dosya No.	1205
Gidiş No.	6/1139
Ekleri 1- Posta senedi	
Sevk tarihi	5 Nisan 1948
Kaydeden	

Not :

Büyük Millet Meclisi Genel

Katıplığına
ayrılma bakanlığına

22/I/1948 tarih ve 2508/1692 sayılı tezkereye karşılıktır.

İstanbul Cumhuriyet Savcılığıınca yaptırılan bilirkişittekikatinde, yazı ve imzasının incelenmesi ne lüzüm görülen müteveffa eski Milletvekillerinden Ali Naki Yücekök'e ait olup Adalet Bakanlığından *istenecek* *edilen* *3* *mayıs 1936* tarih ve 7951 sayılı 260 lira 48 *u mükterii mayıs 1936 tarih ve 7951 sayılı* kuruluşluk senedin bağlı olarak sunulduğunu saygılarımla arz ederim.

27.3.1948

Başbakan Yerine
Müsteşar

M. V.
29.3.1948

29.3

030 0 5 27 8

T. C.
ADALET BAKANLIĞI
C.İ.Ş.U. Müdürlüğü

Ankara 24 3 / 1948

Özü:

Ali Naki Yücekök imzalı Senet H.

Sayı:

89

18

Genel

Özel

Yüksek Başbakanlığa

Yazı işleri ve Sicil Müdürlüğü sözile gelen 26/1/948 gün ve 300/6-26 sayılı yazılarına K.

İadesi emir buyrulan müteveffa Ali Naki Yücekök imzalı Mayıs 1936 tarih ve 7951 sayılı 260 Lira 48 kuruşu muhtevi Senedin bağlı olarak sunulduğunu saygı ile arz ederim.

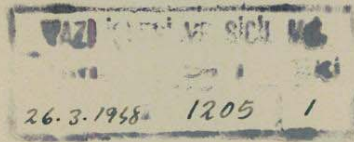
Adalet Bakanı

G.A.

B.

Y.İ. Ust.

25 - 3 - 1948

030	10			5	24	8
-----	----	--	--	---	----	---

25-3-1948 ⁴ 1840 1

Hangi datrenin gazısına cevap veriliyorsa cevap verilen gazının çıktığı datre ve şubenin adı, güülemeç ve sayısının gösterilmesi.

18931

2

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİGH.
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

T: 26-3-1948

16
18931

Gelen evrakın
Tarihi
No.
Yazan Memur
Yazı tarihi
Beyaz eden
Beyaz tarihi
Karşılaştıranlar
Dosya No.
Gidiş No.
Ekleri
Sevk tarihi
Kaydeden

Not :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Adalet Bakanlığına

Ceza İşleri Umum Müdürlüğü;

2/I/1948 tarih ve 3/III sayılı tezkereye karşı-
lıktır.

İstanbul Cumhuriyet Savcılığınca yaptırılan
bir bilirkişi tetkikatında, yazı ve imzasının incelen-
mesine lüzüm görülen ^{diğer belgeler} eski Milletvekilllerinden mütevel-
fa Ali Naki Yücekök'ün tatbika ~~esas~~ olacak el yazısı ^{bulunamadığından}
le imzasının gönderilmesi Büyük Millet Meclisi Başkan-
lığından istenilmişse de el yazısının bulunamamış ol-
duğundan ^{ne} ancak saymanlıkta mevcut olan 260 lira 48
kuruşluk mayıs/1946 tarihine ait 7951 sayılı imzalı
senedi gönderilmiştir. ^{diğer Büyük Millet}
^{Meclisi Başkanlığından} belgeleri
ilişik olarak sunulan senedin incelendikten
sonra Büyük Millet Meclisi Başkanlığına iade edilmek
üzere geri gönderilmesini saygılarımla rica ederim.

Başbakan Yerine

Müsteşar

23.1.1948

020 10 5 24 8

[No. 9]

Başbakanlık Devlet Matbaası

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

GENEL KÂTİP
Kanunlar Müdürlüğü

22/I/1948

Sayı : 2508-1692

İlişiği :

12.I.1948 tarih ve 6/107 sayılı tezkere karşılığıdır :

Eski Milletvekillerinden Ali Naki Yücekök'ün el yazısı bulunamamış, ancak Saymanlıkta mevcut olan ve 260 lira 48 kuruşu kapsayan Mayıs 1936 tarihine ait 7951 sayılı imzalı senedi ilişik olarak sunulmuştur .

İncelendikten sonra geri gönderilmesini saygılarımla rica ederim . -

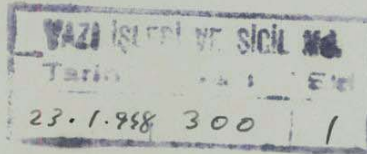
V.g. *[Signature]*

B.M.M. Başkanı

K. Karabekir

Y.i. Md.

22.1.1948

10	5	84	8
----	---	----	---

22-1-1948 5371

1893/ 4

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

116
18931

5
145

Gelen evrakın Tarihi	2/1/1948
No.	8/111
Yazan Memur	E. Güpür
Yazı tarihi	6/1/1948
Beyaz eden	122
Beyaz tarihi	6.1.1948
Karşılaştıranlar	
Dosya No.	
Gidiş No.	29 6/107
Ekleri	2
Sevk tarihi	12-1-1948
Kaydeden	2 -

Büyük Millet Meclisi Genel
Yürürlük Başkanlığına
Kâtipliğine

İstanbul Cumhuriyet Savcılığınca yaptırılan bir bilirkişi tetkikatında, yazı ve imzasının incelenmesine lüzum görülen eski Milletvekili müteveffa Ali Naki Yücekök'ün tatbika esas olacak el yazısı ile imzalarının Büyük Millet Meclisinden getirtilmesi hakkında Adalet Bakanlığından alınan 2/I/1948 tarih ve 3/III sayılı tezkere örneği ile eki ilişik olarak sunulmuştur.

Gereken işlemin
Gereken işin yapılmasını saygılarımla arz
ve rica ederim.

3
6.1.1948

Başbakan Yerine
Müstefar

M.A.
6.1.1948

Not :

100 10 1 5 27 8

T. C.
ADALET BAKANLIĞI
C.İŞ.U. Müdürlüğü

3 Sayı: Genel
111 Özel

Ankara 2 / 1 / 1948

Öz: Sultanahmet Sulh Ceza Yargıç-
lığının 28/11/947 tarihli yazısının
sunulduğu H.

Yüksek Başbakanlığa

İstanbul C. Savcılığınca yaptırılan bir bilirkişi tetkika-
tında, yazısı ve imzasının incelenmesine lüzum görülen eski Millet-
vekili müteveffa Ali Naki Yücekökün tatbika esas olacak el yazısı
ve imzalarının Büyük Millet Meclisinden celbine dair olup mezkûr
savcılıktan gönderilen Sultanahmet Sulh Ceza yargıçlığının 28/11/
947 tarihli yazısı bağlı olarak Yüksek huzurlarına sunuldu.

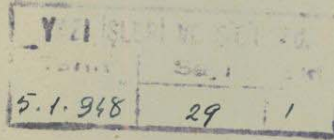
Gereğinin yapılmasına müsaade buyrulmasını üstün saygılarımla
rica ederim.

Adalet Bakanı

G. A.
A. Y.

Y. İ. M. D.
5. 1. 1948

[Signature]

10 10 5 27 8

Hangi dairenin yazısına cevap veriliyorsa cevap verilen yazının çıktığı daire ve şubenin
adı günlemeç ve sayısının gösterilmesi.

3-1-1948 38 1

6

ملاحظات	امضای	ملکیت و ملکیت کی مفصل آدرسی	آقره تاریخ مواضع	آدرسی عربی	دائرہ انتخابی	سی	ملک و وظیفہ	صنعتی	پدرینک اسامی	مبعوث اسامی
	محمد	سرد محمد خاں نادرہ	۶۸	۶۸	۵۸	۵۸	ورکوبان بن	نادرہ	محمد بن محمد	محمد بن محمد
	رضا	محمد کوٹاہ نادرہ	۶۷	۶۷	۵۷	۵۷	نادرہ	نادرہ	محمد بن محمد	محمد بن محمد
	محمد	محمد بن محمد نادرہ	۶۷	۶۷	۵۷	۵۷	محمد بن محمد	نادرہ	محمد بن محمد	محمد بن محمد
	محمد	محمد بن محمد نادرہ	۶۷	۶۷	۵۷	۵۷	محمد بن محمد	نادرہ	محمد بن محمد	محمد بن محمد
	محمد	محمد بن محمد نادرہ	۶۷	۶۷	۵۷	۵۷	محمد بن محمد	نادرہ	محمد بن محمد	محمد بن محمد

یوکلک برماہیت تاریخہ فی حائر یونان پوکل مات مجلسی اعضای محترمہ سنک تاریخہ اعتبار پر برگذر اولی اوزرہ سجالر سنک جمع و تنظیمتہ مجلس دیوان ریاستی قرار و بر مشعر . اشبو جملوکل املاسی الیخانہ مخصوصہ امضا دخی و ش اولہ ذی مذکور سجالہ اساس اوانی اوزرہ ہائیکتابتہ اعطای صرچودر .

[illegible]

Ek 3. Ferit Kılıçlar'a Ait IX. Dönem Seçim Tutanağı

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No. : VI
Mad. 66-S 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Ferit Kılıçlar	Adana 1330	Ticaret ve yerel hizmetler	16640	On altı bin altı yüz kırk	37892	34015	Yok	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda On altı bin altı yüz kırk oy ile Ferit Kılıçlar ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi. 18.5.1950

Ek 4. X. Dönem Muş Milletvekili Gıyasettin Emre'nin Tercüme-i Hal Belgesi

10. Rıza
2124

ANKARA'DA		DIŞARIDA	
Büyük Mektap No: 11		Bulanık Karan Köyü	
Telefon: 15665		Telefon:	

[*] Adres değişikliğe vakit geçirilmeden Umumî Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.

TERCÜMEHAL (Kısak)

İstihap dairesi	Muş	Evli olup olmaması ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evli
Adı ve soyadı	Gıyasettin Emre	Memur ise, seçilmiş evvelki son memurluğu	—
Babasının ve annesinin adı	Maruf Naci	İstihak derecesi ve son maaşını aldığı tarihi	—
Doğduğu yer ve tarihi	Zorlu - 1319	Memur değilse seçilmiş evvelki son durumu	Çiftçi
Tahsili	Husni	Evvelki devletlerde Mebus seçilmiş ise devre ve istihap dairesi	—
Bildiği dilce	Arapça, Farsça	Yelik Sahay ise sınıf, rütbesi ve sicil numarası	—
İhtisası	Yok	Kayıtlı bulunduğu Askerlik şubeleri ve numaraları	Karabakır
Barleri	Yok	Seçim raprının tarihi	5-5-954
İhtis rütbesi	Yok	Kaç reyile mebus seçildiği	16149
İşi ve gücü	Çiftçi	Meclise katılma tarihi	—

1319 doğumlugum. Medresede Husni tahsil gürmüz ve Arapça ile Farsça dillemi iyi bilmedim. Mebus seçilinceye kadar Çiftçilikle iştirak etmekte idim.

Emre

Ek 5. X. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Gıyasettin Emre'nin Seçim Tutanağı

Muş ili

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No: 1 VI
Mad. 66-8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Gıyasettin Emre	Bulanık 314	Çiftçi	16149	On altı bin Yüz kırk dokuz	48224	42975	Olmamıştır.	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda ((16149)) oy ile Gıyasettin Emre ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulumuz tarafından kendisine verildi.

5/ 5 / 934

Ek 6. IX. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Gıyasettin Emre'nin Seçim Tutanağı

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Gıyasettin Emre	Bulanık-1314	10. sınıf okur Muş-Moğlacık	20921	Yirmi bin dokuz bin bir	55529	42322		

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda gıyasettin emre oy ile Muş ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verilir.

22.12.1952

Ek 7. VII. Dönem Muş Milletvekili Seçilen Hamdi Dayı'nın Seçim Tutanağı

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Hamdi Dayı	Muş-1320	8. s. sınıf okur Milletvekili	17120	On yedi bin bir yüz yirmi	37892	34015	Yok	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda Hamdi Dayı oy ile Muş ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verildi.

19.5.1950

[illegible]

نومرو

تورکيا بويوک ملت مجلته ايکينچي دوره انتخابيه ده اعضا انتخاب اولونان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سیدر .

لهویت :

مسجد	اتحاد اول صوك مأموري	مسجد ميونخ
اسمي	مأموردكلاه اتحاد اول صوك وضعي	هي - ضايت
بدرينك اسمي	مضبطه اتحاديه تاريخي	هي عافيه بيت
تاريخ تولدی	قاج رأي الله بعوت اتحاد اول ديني	۲۰۶
محل تولدی	مضبطه سوك مجلس هرات موميه - نجه تاريخ تصديقي (*)	مسجد
مساكي	جماه تاريخ الحاق	زرافه و بخار و ...

مختصر ترجمہ مال (**)

[illegible]

تو کیا جو کہ سوئے کسی اعضاء سے
موسم مینوفا
علیہ السلام

441-4-19

[illegible]

خوابه فیه
۹۱۲۱۹

Ek 12. X. Dönem Muş Milletvekili Şefik Çağlayan'ın Tercüme-i Hal Belgesi

	T. B. M. M. TERCÜMEİHAL VARAKASI DEVRE X Muş Mebusu Şefik Çağlayan
--	--

10. Dönem 2123	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th colspan="2" style="text-align: center; font-size: 0.8em;">OTURDUĞU YER [*]</th> </tr> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center; font-size: 0.7em;">ANKARA'DA</td> <td style="width: 50%; text-align: center; font-size: 0.7em;">DIŞARIDA</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Başkent stüdyo</td> <td style="text-align: center;">Milletvekili Muş</td> </tr> <tr> <td>Telefon :</td> <td>Telefon :</td> </tr> </table> [*] Adres değiştirildiği vakit geçirilmeden Umumi Kütüplüğe bildirilmesi rica olunur. TERCÜMEİHAL (Kısaca) <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 25%; font-size: 0.7em;">İntihap dairesi</td> <td style="width: 25%;">Muş</td> <td style="width: 25%; font-size: 0.7em;">Evliliği, evli olup olmadığı</td> <td style="width: 25%;">Evliliği, evli, çocukları</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Adı ve soyadı</td> <td>Şefik Çağlayan</td> <td style="font-size: 0.7em;">Memur ise, seçildikten evvelki son memurluğu</td> <td>Muş Belediye Risi</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Babasının ve annesinin adı</td> <td>Musa Kâşım Zülfî</td> <td style="font-size: 0.7em;">İntihap derecesi ve son maaşını aldığı tarih</td> <td>1.3.1954</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Doğduğu yer ve tarihi</td> <td>Muş 1332</td> <td style="font-size: 0.7em;">Memur olduğu ise, seçildikten evvel son durumu</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Tahsili</td> <td>Orman Fakültesi</td> <td style="font-size: 0.7em;">Evvelki devrelerde Mebus seçilmiş ise devre ve intihap dairesi</td> <td>yok</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Bildiği diller</td> <td>Fransızca (az)</td> <td style="font-size: 0.7em;">Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">İhtisası</td> <td></td> <td style="font-size: 0.7em;">Kayıtlı bulunduğu Askerlik kumeleri ve numaraları</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">Eserleri</td> <td></td> <td style="font-size: 0.7em;">Seçim zaptının tarihi</td> <td>5.5.1954</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">İlim rütbesi</td> <td></td> <td style="font-size: 0.7em;">Kağıtla mebus seçildiği</td> <td>17.8.55</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 0.7em;">İşi ve gücü</td> <td>Şefik Orman Mükendisi</td> <td style="font-size: 0.7em;">Meclise katılma tarihi</td> <td>18.5.1954</td> </tr> </table> 1946 yılında Orman Fakültesinden mezun oldum. Başta Devlet Orman Mükendisi, Orman genel Md. Hakkında sube şefi, Muş ve Ankara Orman genel Md. Müfettişi, Muş Belediye Kurul Başkanı, Muş Demokratik parti İl Başkanı. Ş. Çağlayan	OTURDUĞU YER [*]		ANKARA'DA	DIŞARIDA	Başkent stüdyo	Milletvekili Muş	Telefon :	Telefon :	İntihap dairesi	Muş	Evliliği, evli olup olmadığı	Evliliği, evli, çocukları	Adı ve soyadı	Şefik Çağlayan	Memur ise, seçildikten evvelki son memurluğu	Muş Belediye Risi	Babasının ve annesinin adı	Musa Kâşım Zülfî	İntihap derecesi ve son maaşını aldığı tarih	1.3.1954	Doğduğu yer ve tarihi	Muş 1332	Memur olduğu ise, seçildikten evvel son durumu		Tahsili	Orman Fakültesi	Evvelki devrelerde Mebus seçilmiş ise devre ve intihap dairesi	yok	Bildiği diller	Fransızca (az)	Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası		İhtisası		Kayıtlı bulunduğu Askerlik kumeleri ve numaraları		Eserleri		Seçim zaptının tarihi	5.5.1954	İlim rütbesi		Kağıtla mebus seçildiği	17.8.55	İşi ve gücü	Şefik Orman Mükendisi	Meclise katılma tarihi	18.5.1954
OTURDUĞU YER [*]																																																	
ANKARA'DA	DIŞARIDA																																																
Başkent stüdyo	Milletvekili Muş																																																
Telefon :	Telefon :																																																
İntihap dairesi	Muş	Evliliği, evli olup olmadığı	Evliliği, evli, çocukları																																														
Adı ve soyadı	Şefik Çağlayan	Memur ise, seçildikten evvelki son memurluğu	Muş Belediye Risi																																														
Babasının ve annesinin adı	Musa Kâşım Zülfî	İntihap derecesi ve son maaşını aldığı tarih	1.3.1954																																														
Doğduğu yer ve tarihi	Muş 1332	Memur olduğu ise, seçildikten evvel son durumu																																															
Tahsili	Orman Fakültesi	Evvelki devrelerde Mebus seçilmiş ise devre ve intihap dairesi	yok																																														
Bildiği diller	Fransızca (az)	Yedek Subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası																																															
İhtisası		Kayıtlı bulunduğu Askerlik kumeleri ve numaraları																																															
Eserleri		Seçim zaptının tarihi	5.5.1954																																														
İlim rütbesi		Kağıtla mebus seçildiği	17.8.55																																														
İşi ve gücü	Şefik Orman Mükendisi	Meclise katılma tarihi	18.5.1954																																														

Ek 13. X. Dönem Muş Milletvekili Şefik Çağlayan'ın Seçim Tutanağı

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Şefik Çağlayan	Muş 337	Yüksek Orman Mühendisi	17985	On yedi bin dokuz yüz seksen beş	48224	42975	Olmamıştır.	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda ((17985)) oy ile Şefik Çağlayan ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verildi. 5 5 / 954

Ek 14. X. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Tercüme-i Hal Belgesi

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No : VI
Mad 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Şefik Çağlayan	Muş-1337	10 ncu Devre Muş Mel'usu	20788	yerine bir yaşak yüz Sakim Sakim	55529	42327		

Milletvekili seçimi konunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda Şemsi Ağaoğlu'nun 29/10/95'te ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurulunuz tarafından kendisine verildi.

vilayet idare heyeti reisiğine seğildim. B.p. den
melus adaylığını kazanmak için yoklamaya girdim
ve kazandım. 2 Mayıs 1954 seçiminde de melus
seğildim. 11 Mayıs 1954

Mus melusu
Semi Ağaoğlu
S. Ağaoğlu

T. B. M. M.

TERCÜMEİHAL VARAKASI

DEVRE X

MUS Mebusu Semi Ağaoğlu

10. Dönem
2122

İntihap dairesi	Mus	Evli olup olmaması ve kaç çocuğu bulunduğ	Eşi V. Çocuklu
Adı ve soyadı	Semi Ağaoğlu	Memur ise, seçmen den evvelki son memurluğu	Devlet
Bahannın ve anasının adı	İbrahim Zehra	İntihap derecesi ve son maaşın aldığı tarihi	"
Doğduğu yer ve tarihi	Mus 1330	Memur değilse seç- men den evvel son durum	vilayet daimi encümenesi azaası
Tahsili	Lise mezunu	Evvelki devrelerde Mebus seçilmiş ise devre ve intihap daireleri	Legislatörün
Bilgi dili	Yok	Yedek Sahibi ise sınıf, rütbesi ve kedi numarası	Piyade yığılması 52040
İhtisas	"	Kayıtlı bulundugu Akerslik yerleri ve numaraları	Mus
Keserleri	"	Sığın saptımı tarihi	5-5-954
İlim rütbesi	"	Kaç rey ile mebus seğildiği	14036
İşi ve gücü	Mus vilayet daimi encümenesi azaası Ticaret - müteahhit	Meclis katilma tarihi	9-5-954

OTURDUĞU YER ["]

ANKARA'DA

DIŞARIDA

Mus Dere mahallesinde

Telefon :

Telefon :

[*] Adres değiştirildikçe vakit geçirilmeden Umumi Kütüphaneye bildirilmeli rica olunur.

TERCÜMEİHAL (Kıssas)

1330 senesinde Mus vilayetinde doğdum. Ümitköyde
Hoca İbrahim ağa'nın öğrencisiyim. İlk tahsilimi Tazmur ve
Mus'ta, orta tahsilimi Bitlis'te, Lise tahsilimi
Ziyarbakır ve Lirius'ta tamamlayarak 1938 de
iki derecede fen biliminin mezun oldum. 1 Eylül
1939 da Yedikule okuluna girdim. B. l. a. f. a. s. l. a. 8,5
sine suluaylıkta kalarak 30 Mayıs 1947 de kendi
arzumuyla ayrıldım. 30 Ağustos 1948 de 436. l. a. f. a. s. l. a.
terfi ettim. Mustafa Genç fikirler derneğini kurdum
iki sene başkanlığını yaptım. Yine 1948 de Mus'un
en büyük ihtiyacı olan bir istihlak kooperatifi
kurdum. Bununla iki sene idare meclisi reisiğini
yaptım. 1950 de siyasi hayata ağıldım. 1950 genel
meclis seçiminde Mus'tan adaylığını koyarak
en fazla rey almak suretiyle genel meclis azaası
ve 950 - 951 - 952 - 953 senelerinde de vilayetsel
vilayet daimi encümeni azaalığını kazandım. 1953
Demokrat parti kongresi neticesinde Mus

Ek 15. X. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Seçim Tutanağı

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No. : VI
Mad. 66 - 8 117/son. FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya San'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Şemsi Ağaoğlu	Muş 330	İl Daimi Encümen Üyesi ve Çiftçi	14036	On dört bin Otuz Altı	48224	42975	Olmamıştır	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda ((14036)) oy ile Şemsi Ağaoğlu ilimiz Milletvekilliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak kurumumuz tarafından kendisine verildi. 5/ 5 / 98

Ek 16. XI. Dönem Muş Milletvekili Şemsi Ağaoğlu'nun Seçim Tutanağı

**Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait
TUTANAK**

Örnek No. VI
Mad 66 - 8 117/son FK

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Şemsi Ağaoğlu	Muş-1330	10.ncu dönem Muş-1166'ncisi	19290	on dokuz bin iki yüz doksan	55529	42322		

77-vanem
2426

OTURDUGU YER [.]	
ANKARA'DA	DIŞARDA
<i>Elhamra otel</i> <i>Çankırı caddesi</i> Telefon <i>16030</i>	<i>Eski Bayram Yeri 4 Kuşu</i> <i>Berkeçay caddesi No 24 Kasımpaşa</i> <i>İstanbul</i> Telefon <i>22.9151</i>
[*] Adres değiştirilince vakit geçirmeden Umumi Kıtıphane bildirimesi ile olunur	

TERCÜMEİHAL (Kısaca)

İntihap durumu	<i>Muş</i>	Evlilik durumu	<i>Evlilik Çocuklu</i>
Adı ve soyadı	<i>Zeki Bede</i>		-
Babasının ve annesinin adı	<i>Rezil, Ayşe</i>		-
Doğduğu yer ve tarihi	<i>Muş 1305</i>		<i>Ticarət - Ziraat C. H. P. H. idare k. Bşk.</i>
Tahsil	<i>İlahi</i>		-
Bildiği diller	-		-
İhtisas	-		<i>Muş 175</i>
Eserleri	-		<i>29-10-957</i>
İhtisap	-		<i>16456</i>
İşi ve mesleği	<i>Ticarət ve Ziraat</i>		<i>1- Kasım-957</i>

1- 1336 de Kuva-yı Milliye'ye iştirak etmiş, 1337 de ayrıldım.

2- 1940 yılından 1950 yılına kadar ki 10 an süre pürüssüz olarak Musş Belediyesi Reisliğini ifa etmiş, 1950 Mebus Seçimine iştirak etmemişlere ayrılmışım.

3- 1949 yılından itibaren Musş C. H. P. İl idare kurulu Başkanlığını yapmış ve 1957 de Mebus Seçilmem olaysıyla ayrıldım. 7. ~~...~~

Ek 18. XI. Dönem Muş Milletvekili Zeki Dede'nin Seçim Tutanağı

Milletvekili Seçilmiş Olanlara Ait TUTANAK					Örnek No. VI Mad 66 - S 117/son. FK			
Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Mevlâk veya san'atı	ALDIĞI OYLAR		Seçmenlerin Sayısı	Oyların kullanılma- na sayısı	Seçimi hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	Düşünceler
			Rakamla	Yazı ile				
Zeki Öde	1904-1905	Öğretmen	18950	on sekiz bin altı yüz beş altı	55569	48288		